

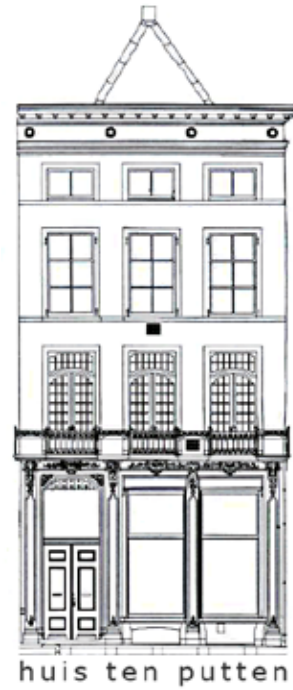

BLOKHUISPOORT te LEEUWARDEN

Bouwdeel E

Bouwhistorische documentatie

Vlaardingerbroek & Wevers - Utrecht, juni 2010

VLAARDINGERBOEK
&
WEVERS

OUDE GRACHT 187G
3511 NE UTRECHT

TEL 030 - 2341163
WWW.VLAARDINGERBROEK
- WEVERS.NL

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD ZONDER (SCHRIFTELIJKE) GOEDKEURING VAN DE OPDRACHTGEVER OF DE AUTEURS

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	11	Aanbevelingen voor restauratie en hergebruik	87
Bouwfasering	13	Geraadpleegde archieven en literatuur	93
Beschrijving van het gebouw	17	Bouwtekeningen	95
Monumentwaarde van het gebouw	83	Plattegronden met bouwfasen	115
Aanbevelingen voor nader onderzoek	85	Plattegronden met monumentwaarden	121

WOORD VOORAF

Het gebouwencomplex van de voormalige Penitentiaire Inrichting “Blokhuispoort” aan het Blokhuisplein en de Keizersgracht te Leeuwarden is thans in beheer gegeven aan de firma Carex en huisvest diverse tijdelijke functies. De oorsprong van het gebouwencomplex gaat echter terug tot de 15de eeuw, waarin het als ‘Blokhuis’ – een stadscitadel of dwangburcht – gesticht werd op de zuidoostelijke hoek van stad Leeuwarden.

De eigenaar van het complex, de Rijksgebouwendienst, besloot onlangs tot een bouwhistorische opname met ruimteboek van de voormalige justitiële inrichting, in verband met de ophanden zijnde herbestemming van het monumentale gebouwencomplex. Dit onderzoek is een verdieping van de in augustus 2008 door BAAC uitgevoerde bouwhistorische verkenning met waardestelling.

Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Rijksgebouwendienst door Vlaardingerbroek & Wevers gedurende de maanden oktober tot december 2009. Het veldwerk werd verricht door ir. Leo Wevers en ir. Ingrid Maaijwee, waarbij de speciale bouw- en interieuronderdelen fotografisch gedocumenteerd werden.

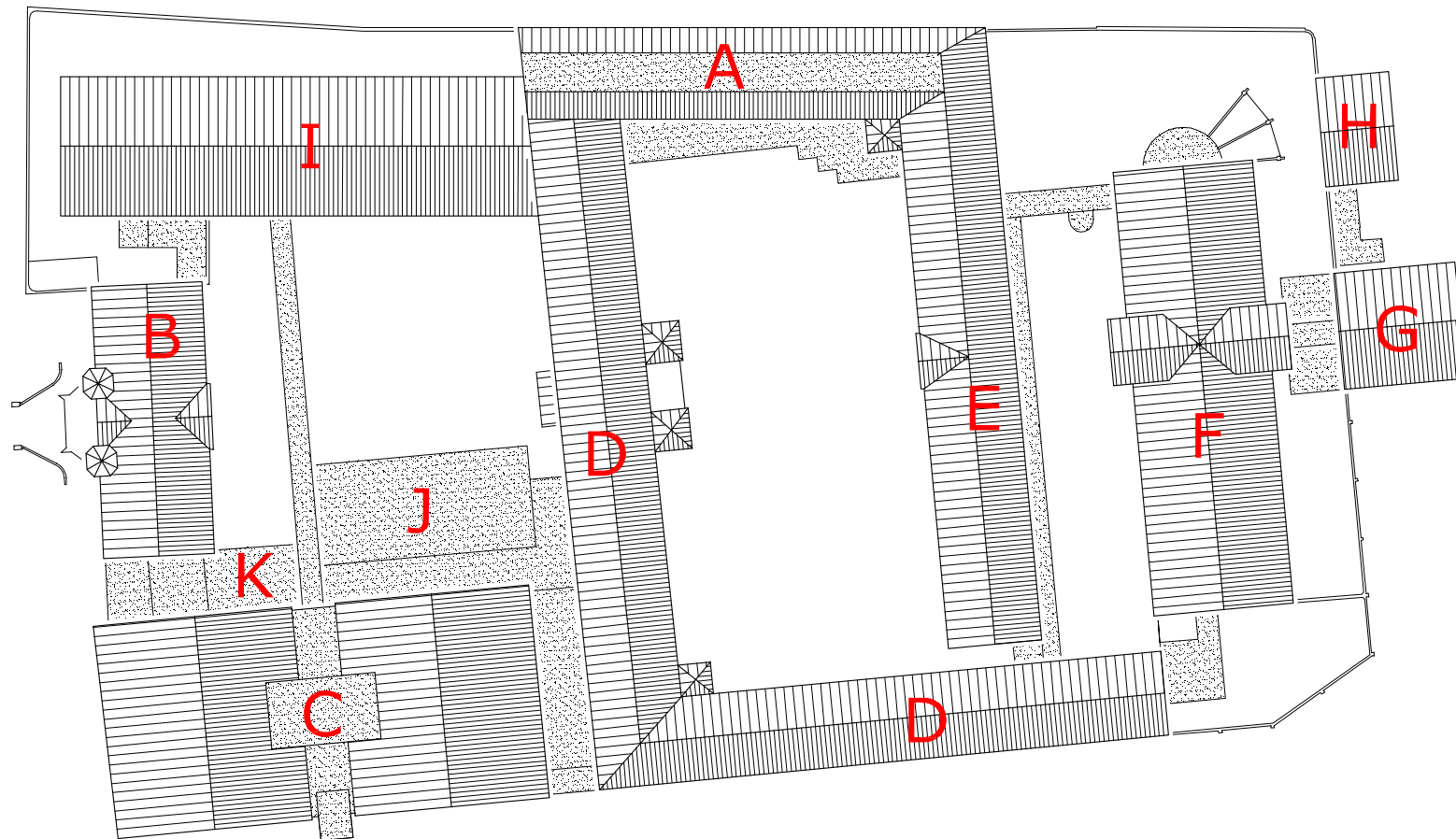
Het archiefonderzoek beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Hierbij werden met name de gegevens over de vele verbouwingen in de late 19e en 20ste eeuw geïnteriseerd. De bouwgeschiedenis van vóór de late 19de

eeuw is vooral gebaseerd op topografische afbeeldingen.

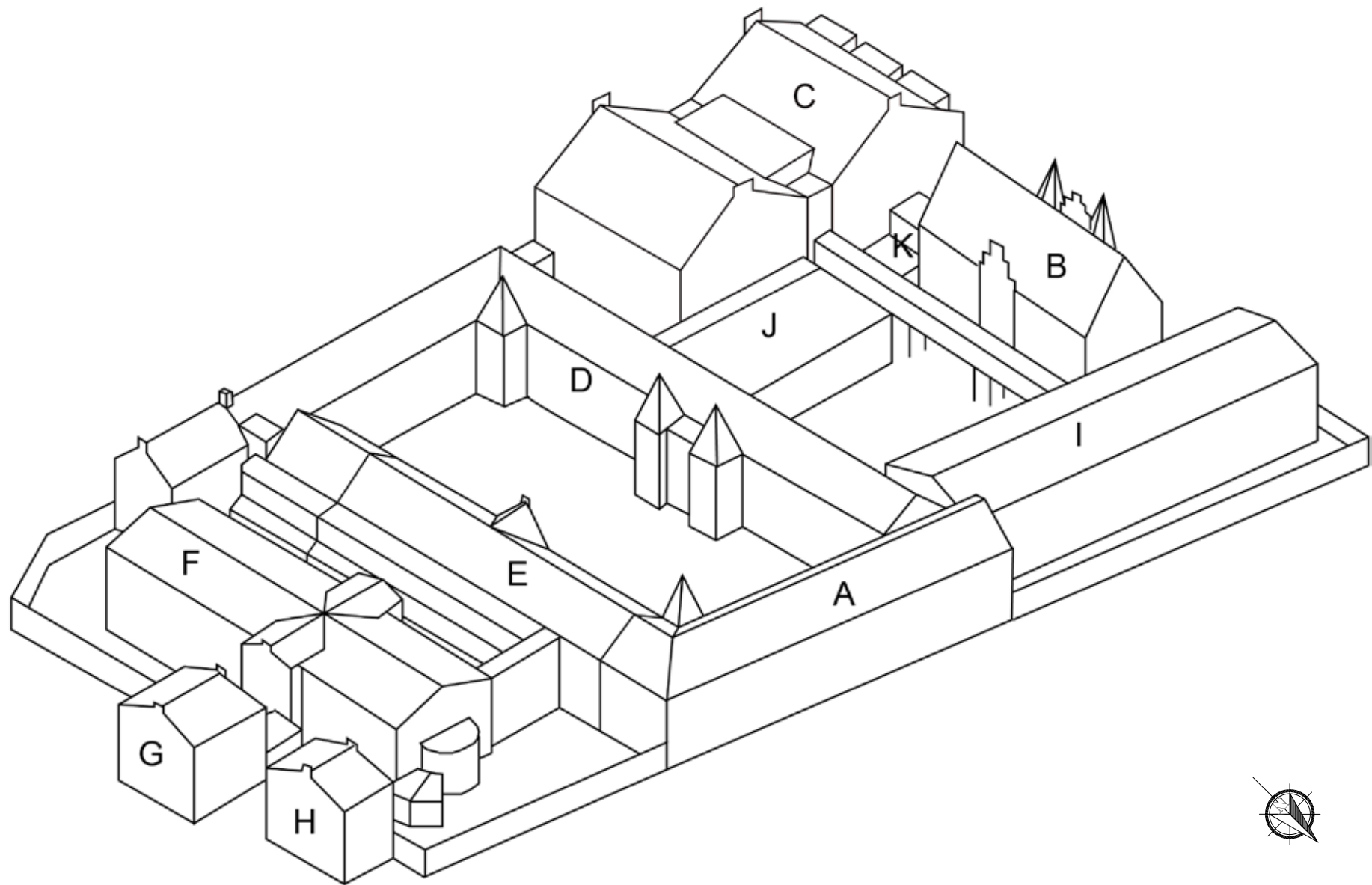
Tijdens het onderzoek hebben wij hulp en ondersteuning mogen ondervinden van diverse personen. Voor de inhoudelijke begeleiding gaat onze dank uit naar de heren Johan de Haan en Jan Kamphuis van de Rijksgebouwendienst. Voorts is dank verschuldigd aan Hotze Bouwma van Carex voor het verschaffen van toegang tot alle ruimten en het geven van diverse aanvullende informatie. Daarnaast is dank verschuldigd aan de heer Bastiaan van de Monumentenwacht Overijssel en Flevoland voor het beschikbaar stellen van enkele afbeeldingen en de heer Vegter van architectenburo irs. Vegter voor zijn toelichting op de door hem uitgevoerde plannen en inzage in zijn archief. Tenslotte is ook dank verschuldigd aan de medewerkers van de gemeente Leeuwarden, het Historisch Centrum Leeuwarden, het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Moge dit onderzoek bijdragen aan een verantwoorde en zorgvuldige herbestemming van dit bijzondere gebouwencomplex.

Utrecht, maart 2010

Ir Leo Wevers
Ir Ingrid Maaijwee

Afbeelding 1. Situatietekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening RGD / Vlaardingerbroek & Wevers.

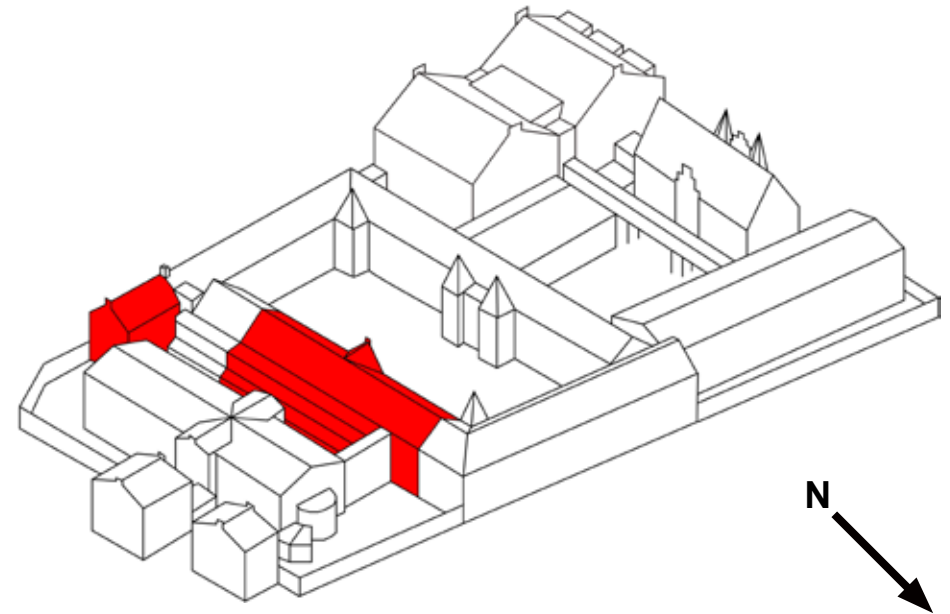
Afbeelding 2. Vogelvluhtekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

INLEIDING

Bouwdeel E - tevens bekend als het tweede poortgebouw - werd in 1875 gebouwd. In het pand werden de kantoren van het leidinggevend en administratief personeel ondergebracht, alsmede enkele werkzalen, een schoollokaal en cellen voor levenslang veroordeelden. Gedurende de 20ste eeuw werd de indeling van het bouwdeel diverse malen gewijzigd, met name in de periode 1988-1991, waardoor de oorspronkelijke indeling slechts uit de afwerking van verschillende ruimten afleesbaar is.

De aanduiding van de bouwdelen (A t/m K) is overgenomen uit het door Baac in 2008 opgestelde rapport¹.

Een aantal bouwfases is ten behoeve van de helderheid samengevoegd, indien zij deel uitmaakten van hetzelfde bouwplan. Zo zijn bijvoorbeeld de verbouwingen die tussen 1988 en 1991 werden uitgevoerd door architectenbureau irs. Vegter aangegeven met het jaartal 1988, het jaar waarin de vergunning werd verleend en de eerste fase werd uitgevoerd. De diverse onderhoudswerkzaamheden die rond 1997 werden uitgevoerd, zijn vermeld onder het jaartal 1997. Wat betreft de installatievoorzieningen zijn enkel de tijdens of direct na de bouw aangebrachte voorzieningen beschreven, tenzij het bijzondere voorzieningen betreft.

Afbeelding 3. Vogelvluchttekening van de Blokhuispoort met in rood aangeven Bouwdeel E. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

¹ J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.

BOUWFASERING

Fase 1 (1875) (Afbeelding 109 t/m Afbeelding 116)

In 1874 werd besloten tot het afbreken van een bestaand gebouw bij de 'middenplaats'¹, de oostgevel van het reeds bestaande bouwdeel A, een gedeelte van de gebouwen ten oosten van bouwdeel D en het bouwen van een nieuwe middenvleugel. Deze nieuwe vleugel werd op de begane grond ingericht als schoollokaal met onderwijzersvertrek, een bergplaats en bewakersvertrekken. Op de verdieping werden diverse administratiekantoren gerealiseerd. Tevens werd bouwdeel D richting het oosten uitgebreid ten behoeve van het resliseren van diverse werkzalen. De bouwplannen werden gemaakt volgens ontwerp van architect J.F. Metzelaar.

Het bestek van december 1874 vermeldt de raming van fl. 83,437,- voor de sloop en nieuwbouw van vleugel aan de oostzijde van de tweede binnenplaats en de uitbreiding van bouwdeel D richting het oosten. In het bestek was bepaald dat 15 september 1875 de nieuwe gebouwen geheel onder dak moesten zijn gebracht en dat de oplevering op 31 december 1875 plaats diende te vinden. In het bestek werd allereerst de afbraak van de bestaande gebouwen en de oostgevel van bouwdeel A vermeld. Bij deze afbraak moest de aannemer ervoor zorgen dat de te handhaven delen van bouwdeel A geen schade opliepen. De balklagen van de eerste verdieping en zolder van het oostelijke gedeelte van bouwdeel A dienden bij het op metselen van de nieuwe oostgevel 'wederom volgens aanwijzing waterpas gelegd en aangemetseld [te] worden'. De nieuwbouw betrof een 'middengebouw' van 42 x 9,68 meter, een 'verwerij'² van 12,20 x 8,64 meter - beide bestaande uit twee bouwlagen met zadeldak - en een toren van 7,25 x 7,25 meter. Het gebouw kreeg een goothoogte van 10,04 meter boven peil, waarbij als peil de bovenzijde van de begane grond van het alkovengebouw³ - het huidige bouwdeel C - aangehouden diende te worden.

Fundering en opgaand werk

De funderingssleuven werden uitgegraven tot een diepte van 1,70 meter onder peil voor de wanden en 1,50 meter onder peil voor de poeren onder de kolom-

men. Vervolgens werden de sleuven aangevuld met woudzand⁴, waarna de nieuwe funderingen vanaf 1,5 m onder peil konden worden aangelegd. Deze werden 4 1/2 en 3 1/2 steens breed aangelegd, en kregen versnijdingen van een klezoor breedte per 2 lagen. Het trasraam werd 0,85 meter hoog uitgevoerd. De buitenmuren dienden te worden opgemetseld in 'beste gele steenen', met rode accenten (consoles, lijsten, vlechtingen en strekken boven deuren en ramen) in 'Waalvormige appelbloesem steenen van de Vecht'. Voor het metselen van de binnenwanden werden 'beste bonte moppen' voorgeschreven. Zowel de binnen- als buitenwanden dienden uitgevoerd te worden als schoon werk, 'vlak onder de rij afgevoegd en de baarden afgeknipt', met uitzondering van de te pleisteren wanden. De strekken boven de deuren en vensters in de buitenwanden werden voorzien van een gesneden voeg. Ter verlevendiging van de gevel werden hoek- en duimsteentjes uit 'Rode Udelfanger' steen ingemetseld. Uit dezelfde steen dienden kozijnstijlen en dorpels te worden vervaardigd voor de spie- en torenvensters.

Interieur

In het bestek staat verder expliciet vermeld welke wanden voorzien werden van kalkpleister. Ten behoeve van de wanden van de privaten schreef Metzelaar een portlandcement bepleistering voor over een hoogte van 2 meter. Op de wanden van de gangen, vertrekken en trappen op de begane grond en verdieping moest een plint worden aangebracht van 13 x 2 cm, uitgevoerd in portlandcementpleister uit gelijke delen portlandcement en zuiver scherp grintzand. Enkele ruimten aan de noordzijde van de eerste verdieping (zie Afbeelding 111) werden gescheiden door 'Engelsche muren': vurenhouten stijl- en regelwerk wanden voorzien van 'dennenschroten', opgevuld met 'zuiver droog zeewier', afgewerkt met riet en vervolgens 'vol te zetten met kalkmortel en koehaar, daarna onder de rij te brengen en verder zindelijk en strak over te pleisteren met gegoten kalk en gips'.

De vloeren bestonden uit harde klinkers op hun kant in zand voor de bergplaats voor brandstoffen en de beide vertrekken voor de 'eerste bewaarders', en portlandcementvloeren 'te bewerken als tegels van nader op te geven grootte' voor de school, bergplaats voor schoolbehoeften, traplokalen, privaten, bewaardersvertrek, garenkokerij, klanderij en torentrappen. Voorts werden in de

1 De huidige tweede binnenplaats.

2 De oostelijke uitbouw van bouwdeel D.

3 Peil lag 0,40 boven het aansluitende buitenterrein.

4 Woudzand komt voor nabij het maaiveld en wordt droog gewonnen. Het zand is geelbruin tot roodbruin gekleurd en wordt ook wel dekzand genoemd.

bewaardersvertrekken op de begane grond op de klinkervloeren vurenhouten vloerdelen aangebracht.

Constructie

Ter ondersteuning van de verdiepingsvloeren schreef het bestek gegoten ijzeren kolommen voor: negen stuks voor de begane grond en zes stuks voor de verdieping, alle voorzien van basementen, kapitelen en draagplaten. De vloeren werden opgebouwd uit ijzeren getrokken balken met een hoogte van 20 cm, middels 75 stuks gevelankers bevestigd, voorzien van los aangegoten versierde veren. Tussen de ijzeren binten werden telkens drie losse geprefabriceerde holle *'wulven'* uit portlandcement aangebracht, die volgens tekening (zie Afbeelding 116) ter plaatse vervaardigd dienden te worden.

De kapconstructie werd uitgevoerd in uit geslagen T-profielen samengestelde ijzeren spanten op hardstenen neuten. Het vurenhouten dakbeschot werd bevestigd op vuren gordingen van 0,10 x 0,15 meter en voorzien van panlatten en *'verglaasde pannnen van Hollandsche vorm'*.

De constructie van de torenspits bestond uit vuren- en grenenhout en werd voorzien van vurenhouten messing en groef dakbeschot en afgedekt met *'koperberger of Rijnsche leijen, voldoende van grootte, zoogenaamd Maasdak (...); iedere lei met drie taaije gegalvaniseerde zoogenaamde drieponds leinagels vastgehecht'*.

Vermoedelijk in verband met het voorkomen van kleurverschillen⁵, werden de bestaande hardstenen goten en gootneuten boven de keuken - bouwdeel D - gedemonteerd en aangebracht ter plaatse van de nieuwe oostelijke uitbouw. Langs de gehele oost- en westgevel van de vleugel aan de tweede binnenplaats werden vervolgens nieuwe Escauzijnsche hardstenen goten aangebracht.

Binnen- en buitenwandopeningen

In de gevels werden 49 vensters aangebracht, in *'eiken wagenschot, en de glasroeden van getrokken zinken compositie volgens model'*, in zes verschillende uitvoeringen, maar met gelijke detaillering. Alle openingen werden voorzien van diefijzers. Ten behoeve van de ventilatie schreef het bestek boven alle vallende ramen een *'eikenhouten vast bovenstuk [voor], zwaar 0,08 bij 0,15 M. met de noodige ventilatiegaten volgens detail en de noodige krammen met moertjes tot vastzetting; de gaten door een beweegbaar ijzeren plaat met knop en schroeven te openen en te sluiten'*. De kantooruimten op de verdieping

⁵ Er is een klein verschil in detaillering tussen de hardstenen goten van de bouwdeelen D en E.

werden voorzien van grenenhouten kozijnen met daarin schuiframen met vast bovenraam. Ook hier dienden de glasroeden uitgevoerd te worden in getrokken zink, maar deze vensters werden tevens voorzien van vurenhouten beleg- en dagstukken en architraven. Onder zeven van de schuifvensters en het drielicht in *'het bureau van den Kommandant'* werden lambriseringsen aangebracht.

Op de daken werden vijf lantaarns geplaatst (zie Afbeelding 115) van 2,5 x 2 meter met zinken roevendaken, en in het dakvlak vijf stuks gegoten ijzeren dakramen.

De grenen binnendeurkozijnen van de verblijfsruimten voor het personeel werden gesteld op hardstenen neuten en voorzien van grenenhouten paneeldeuren, vurenhouten architraven en eiken plintstukjes. Voor de gevangen- en andere verblijven werden opgeklampte deuren voorgeschreven, af te hangen aan hardstenen duimblokken door middel van zware duimgehengen en af te sluiten met zware instekende dag- en nachtsloten.

Het schilderwerk aan de buitenzijde diende in opgegeven kleur te worden uitgevoerd. Het houtwerk van enkele binnen- en buitendeuren en de poortdeuren moest voorzien worden van een eikenhoutimitatie. De kolommen, trapbalusters en leuninggen werden gebronsd, de overige ijzerwerken en kapspanten geschilderd. Met betrekking tot het glaswerk was er sprake van een tweetal soorten: *'fransch dubbel halfwit glas'* en *'dubbel matglas'*.

Installaties

Tegen de gevels werden gegoten ijzeren gootpijpen van rond 8 cm met aangegoten ijzeren oren bevestigd en werden vijftig stuks zinken roosters van 0,30 x 0,21 meter aangebracht.

De verwarming van de verblijfsvertrekken vond plaats door middel van in totaal acht kachels, aangesloten op *'koperen dubbele nisbuizen, met deksels en ooren'* in de schoorsteenpijpen.

In het bestek van bouwdeel E wordt niet specifiek melding gemaakt van het aanbrengen van gasverlichting. De eerder uitgevoerde bouwdeelen B en C zijn echter wel van gasverlichting voorzien, dus wordt vooralsnog aangenomen dat dit ook bij bouwdeel E het geval was.

Fase 2 (<1888) (Afbeelding 118)

Blijkens de tekeningen uit de *'Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden'*⁶ werd al voor 1888 het zuidelijke deel van de gang op de eerste verdieping

⁶ Dr.Ph. Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden*, Den Haag 1888.

doorgetrokken, zodat de kamers van de commandant en commissaris via deze gang bereikbaar werden.

Fase 3 (1894)

Getuige de overzichtstekeningen van het complex uit 1894⁷ werden de functies van een aantal vertrekken gewijzigd. Het schoollokaal werd in gebruik genomen als werkplaats (weefzaal) en de spiltrap op de begane grond in de oostelijke aanbouw werd verwijderd.

Fase 4 (1948-1950)

Aan het einde van de jaren 40 van de voorgaande eeuw werden de voormalige cellen en verblijfszaal voor de levenslang veroordeelden op de eerste verdieping verbouwd tot administratievertrekken. Hierbij werden diverse tussenwanden verwijderd en de vensters in de westgevel verlengd en voorzien van bijbehorende aftimmering (ruimten F1.24 en F1.25).

Tevens werd de huidige tweede binnenplaats ingericht tot wandelplaats en sportgelegenheid. Vermoedelijk werd tegelijkertijd de ingang van het trappenhuis (ruimte F0.13) ten noorden van de poort verlegd, zodat dit bereikbaar werd vanuit de poort in plaats van enkel vanaf de binnenplaats. Hierbij werden de eerste twee vluchten en huidige afwerkingen van het trappenhuis aangebracht.

Fase 5 (1957) (Afbeelding 119 en Afbeelding 14)

Getuige de bouwtekening uit 1957 werd op de eerste verdieping van bouwdeel A een toneelzaal gerealiseerd. Hiertoe werd ter plaatse van het meest noordelijke gewelf een toiletgroep gerealiseerd. Voorts werd het bouwdeel gemoderniseerd en voorzien van een nieuwe interieurafwerking in de directiekamer en diverse nieuwe schouwen in de administratievertrekken op de verdieping. Tevens werden de onderramen van enkele schuifvensters in de westgevel vervangen door stalen 4-ruits ramen met platte ongeprofileerde roeden.

Fase 6 (1974-1976) (Afbeelding 120 en Afbeelding 121)

Blijkens revisietekeningen uit 1976 en diverse foto's uit de Beeldbank Leeuwarden werden in de periode 1974-1976 in het bouwdeel diverse werkzaamheden uitgevoerd, waaronder het slopen van de dakkapellen op de nok, het aanpassen van de riolering en het realiseren van een toiletgroep ten noorden van de scheidingswand met bouwdeel D. Verder werden in de administratievertrekken

op de verdieping stolpramen in de schuifvensters van de westgevel aangebracht.

Fase 7 (1988-1991) (Afbeelding 122 t/m Afbeelding 126)

In 1988 werd het gehele complex aangepast in verband met de gewijzigde gebruiks- en veiligheidseisen. De eerste plannen hiervoor werden reeds in 1985 ontwikkeld, waarbij bouwdeel E gesloopt zou worden ten behoeve van een grotere binnenplaats, maar deze plannen werden vanwege geldgebrek pas vanaf 1988 in zeer vereenvoudigde vorm uitgevoerd.

In bouwdeel E werd de indeling van zowel de begane grond als de eerste verdieping uitvoerig gewijzigd door middel van lichte scheidingswanden, waarbij de oorspronkelijke wanden op diverse plaatsen - al dan niet gedeeltelijk - werden verwijderd.

Ten behoeve van de nieuwe routing door het complex werd aan de oostzijde ter hoogte van de eerste verdieping een verbindingsgang aangebracht. Voorts werd op de verdieping van de oostelijke aanbouw een kerk ondergebracht, ter vervanging van de tot recreatiezaal verbouwde kerk in bouwdeel A.

Fase 8 (1997) (Afbeelding 127)

De isoleercellen op de begane grond in de oostelijke aanbouw werden gerealiseerd rond 1997, waarbij tevens een verbindingsgang met de cellenhal in bouwdeel F tot stand kwam.

Fase 9 (2006)

Vanaf 2006 werden door de tijdelijke huurders verschillende interieurafwerkingen aangebracht.

Op de faseringsplattegronden vanaf pagina 115 zijn de diverse bouwfasen aangegeven.

⁷ Collectie Nationaal Archief, archief Rijksgebouwendienst RGD, inv.nr. 791.14, 791.15 en 791.17.

BESCHRIJVING VAN HET GEBOUW

Exterieur

Bouwdeel E bestaat uit twee gedeelten: een vleugel aan de oostzijde van de tweede binnenplaats en een uitbouw aan de zuidzijde van het complex, in het verlengde van bouwdeel D.

Beide gedeelten bestaan uit twee bouwlagen met daarboven een zadeldak. De gevels zijn opgemetseld in IJsselsteentjes in kruisverband met een grootte van 21,5 x 10,5 x 5 cm en een 10-lagenmaat van 58,5 cm, voorzien van een geknipte voeg. De gevels worden verlevendigd door speklagen in rode baksteen en hoekblokken in rode Udelfanger zandsteen. De vensters bezitten harstenen onderdorpels en worden beëindigd door segmentbogen in rode baksteen met gesneden voegen, tenzij anders aangegeven. De achterliggende binten van de vloerconstructies tekenen zich af door smeedijzeren sierankers.

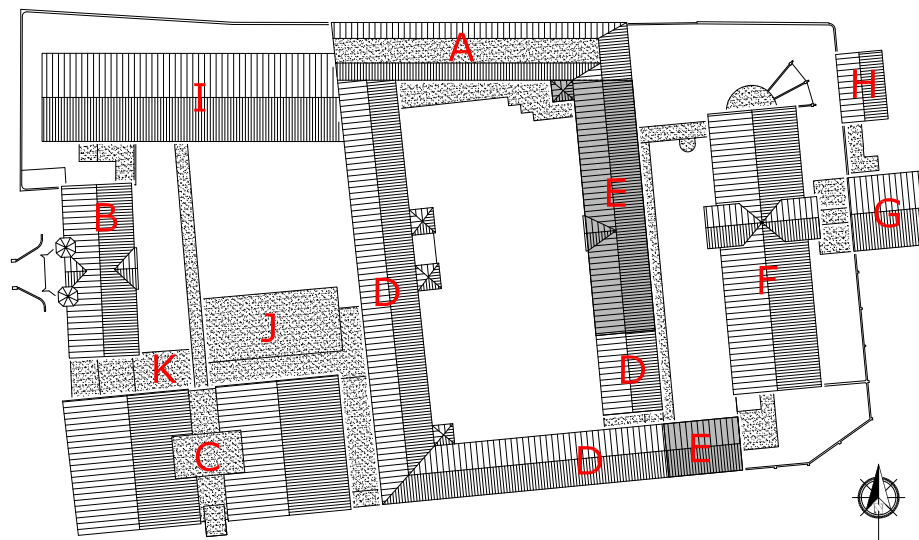
De dertien vensterassen¹ brede *westgevel* (Afbeelding 4 en Afbeelding 5) bezit boven de met zink beklede hardstenen bakgoot op hardstenen consoles een met Romaanse pannen gedekt zadeldak. De hardstenen consoles worden ondersteund door n rode steen gemetselde getrapte uitkragingen, met daartussen een band van rode baksteen met een overhoekse muizentand.

Ter hoogte van de begane grond worden de traptoren en de eerste vensteras aan het zicht onttrokken door een gang (1988). De segmentboog van dit venster is nog aanwezig, maar de borstwering is doorgebroken ten behoeve van de doorgang. Het metselwerk van de toren wordt onderbroken door smalle - tussen de speklagen geplaatste - vensters met een hardstenen onderdorpel en Udelfanger stijlen en bovendorpel, voorzien van vellingkanten en kapelletjes. Het tentdak van de toren is met leien in Maasdekking gedekt, wordt onderbroken door een dakkapel en beëindigd door een loden piron. De dakkapel is zorgvuldig vormgegeven met houten stijlen voorzien van vellingkanten, een opgeklampt luik in kraaldelen met versierde gehengbladen, afgedekt met lood en wordt bekroond door een loden piron.

De poort naar de derde binnenplaats bevindt zich in een risalerend geveldeel, dat wordt beëindigd door een tuitgevel voorzien van hardstenen dekplaten. De met hardstenen schampstenen beschermde doorgang bezit hoekblokken, geprofileerde aanzetstenen en een sluitsteen in Udelfanger zandsteen. In de sluitsteen van de segmentboog is het jaartal '1875' aangebracht. De kleine ven-

sters aan weerszijden van de poort kennen eenzelfde detaillering als de reeds beschreven vensters in de toren. Boven de poort bevindt zich een drielicht met kalf en getoogde bovendorpel onder een segmentboog in rode baksteen. In de tuitgevel is boven een rood gepleisterde band een blindnis ingemetseld, waarvan de neggen bestaan uit geprofileerde stenen, aan de bovenzijde voorzien van een rood geel geblokte halfcirkelvormige boog. In de blindnis is een door eveneens geprofileerde bakstenen omgeven cirkelvormige klok aangebracht (1988).

De begane grond kent in het linker deel - rechts van de gang - vier korte vensters met 21-ruits onderramen en 14-ruits bovenramen, een dubbele deur uit kraaldelen met hardstenen kalf en getoogd 21-ruits bovenraam, en een langer 6-ruits schuifvenster. Rechts van de poort wordt de gevel onderbroken door twee lange 6-ruits schuifvensters, een dubbele deur met in beide deuren een rechthoekige ruit, een hardstenen kalf en getoogd dicht bovenpaneel, en vervolgens nog twee lange vensters. Het tweede venster rechts van de poort bezit als enige een gecementeerde onderdorpel en een ingeboete borstwering. Alle vensters op de begane grond zijn voorzien van tralies. De overgang naar

¹ Het rechter gedeelte - de veertiende tot en met achttiende gevelas - behoort tot bouwdeel D.

bouwdeel D wordt gekenmerkt door een ingekaste gietijzeren ronde hemelwaterafvoer, afgesmeerd met cement.

Ter hoogte van de eerste verdieping zijn twaalf 6-ruits vensters aangebracht met vast kalf, naar binnen kleppend bovenraam en markiezen met houten omtrimming. In tegenstelling tot de vensters op de begane grond zijn deze niet voorzien van traliewerk. De twee meest linker vensters zijn vormgegeven met 4-ruits onderramen (1957), de overige vensters bezitten aan de onderzijde 2-ruits stolpramen (1974). Onregelmatig metselwerk in het onderste deel van de dagkanten en het ontbreken van de Udelfanger blokken aan de onderzijde - vanaf het derde venster rechts van de poort - geeft aan dat deze vensters later zijn verlengd (1949) (zie Afbeelding 5).

De onderste meter van het linker gedeelte van de gevel vertoont kleine en grotere inboetingen in verschillende bakstenen (zie Afbeelding 12 en Afbeelding 13). Boven een deel van de gevelopeningen van de begane grond - tweede tot en met vijfde en elfde tot en met dertiende gevelas - bevinden zich links en rechts vier kleine openingen² (zie Afbeelding 19). Deze openingen komen bij de laatste drie vensters rechts van de poort ook op de verdieping voor, maar dan alleen in het midden. Tussen de vierde en vijfde vensteras rechts van de poort bevinden zich onder een zinken afdakje smeedijzeren beugels³ met daarop een secundair houten balkje met een zinken geluidhoorn. Links en rechts van de poort bevinden zich verdiepte gietijzeren hemelwaterafvoeren, afgedekt met cement.

Het dakvlak wordt onderbroken door een tweetal gemetselde schoorstenen (XXc?), drie kleinere afvoerpijpen en vier kleine ijzeren dakvensters.

De *oostgevel* (Afbeelding 6) is veertien vensterassen breed en wordt ter hoogte van de verdieping bijna geheel aan het zicht onttrokken door een met eterniet platen beklede gang (1988), voorzien van een golfplaten lessenaarsdak.

Het gedeelte links van de poortdeuren bezit twee lange 6-ruits schuifvensters, een nis met een in kruisverband gemetselde invulling⁴, voorzien van speklagen onder een hardstenen dorpel, met daarboven een 21-ruits getoogd venster, een 6-ruits schuifvenster en nog eenzelfde nis met 21-ruits venster. De poort-

2 Deze openingen houden mogelijk verband met het ventileren van de achterliggende vloerconstructie en komen in de gevels van verschillende bouwdelen voor.

3 Waarschijnlijk waren deze beugels bedoeld om een bel op te hangen. De bel zelf is niet meer aanwezig.

4 De invulling is de dichtzetting van een deur (vergelijk Afbeelding 6 met Afbeelding 113)

deuren zijn voorzien van sierlijk vormgegeven gesmede gehengbladen en een loopdeur met kijkluikje. De deuren zijn geplaatst onder een segmentboog met aanzet- en sluitstenen in rode Udelfanger zandsteen. De poort wordt geflankeerd door twee kleine vensters met hardstenen onderdorpels en Udelfanger stijlen en bovendorpel. Direct rechts van de poort bevindt zich een blindnis (1875) met dezelfde grootte als de lange vensters, onderbroken door een klein venster als links en rechts van de poort (1875). De achtste vensteras bezit een lang 6-ruits schuifvenster met daarnaast twee kortere vensters. De elfde vensteras wordt over de gehele hoogte aan het zicht onttrokken door de verbindingsgang (1988) tussen de bouwdelen E en F. De borstwering van deze vensters is doorbroken om toegang te geven tot deze gang. Rechts van de gang bevinden zich nog drie korte vensters. Evenals in de westgevel, zijn ook hier alle vensters op de begane grond voorzien van traliewerk.

Het deel van de gevel ter hoogte van de eerste verdieping dat niet aan het zicht onttrokken is - rechts van de verbindingsgang - kent twee lange vensters met stolpramen en een kleppend 2-ruits raam boven een vast kalf, en vervolgens een kort venster. Getuige de verstoringen in het metselwerk aan weerszijden van het onderste deel van de twee lange vensters, zijn deze verlengd.

De vier kleine openingen boven de vensters, zoals deze ook voorkomen op de westgevel, zijn in deze gevel alleen zichtbaar boven de drie openingen ter hoogte van de begane grond, rechts van de verbindingsgang met bouwdeel F. Door de kopplaten van de ondersteuning van de gang (1988) zijn deze openingen bij de overige vensters niet zichtbaar.

De gevel wordt beëindigd door een hardstenen goot gelijk aan de westgevel met daarboven een zadeldak met opnieuw verbeterde Hollandsche pannen, onderbroken door drie ronde afvoerpijpen.

De *noordgevel van de uitbouw* (Afbeelding 8) is ter hoogte van de begane grond voorzien van een aubergine gesausde pleisterlaag. Hierboven bevinden zich vier segmentbogen in rode baksteen, afwisselend smal en breder. Direct onder de eerste - smalle - boog is een ventilatierooster aangebracht, evenals onder de vierde boog. Tussen de eerste en tweede en de derde en vierde vensteras wordt het pleisterwerk onderbroken door een bijna vierkant venster (1997), voorzien van een stalen 3-ruits venster en traliewerk. Geheel rechts is - onder de verbindingsgang - een deur (1875) aanwezig met hardstenen kalf en 1-ruits bovenlicht (1997). Rechts van de deur is de gevel niet gepleisterd. De eerste verdieping kent vijf vensterassen, waarvan de vijfde door de gang aan het zicht onttrokken wordt. Het eerste, derde en vijfde venster zijn smal en bezitten een 15-ruits onder- en 10-ruits bovenramen. De bredere vensters in de

tweede en vierde as zijn voorzien van 21-ruits onder- en 14-ruits bovenramen. Boven de segmentbogen zijn - uitgezonderd boven de deur geheel rechts - ter hoogte van de begane grond aan weerszijden, en ter hoogte van de verdieping in het midden, vier kleine ventilatieopeningen aanwezig (zie Afbeelding 19). Deze gevel wordt wederom beëindigd door een met zink beklede hardstenen bakgoot, echter voorzien van een eenvoudige profilering. Ook hier steunt de goot op hardstenen consoles op getrapte metselwerk uitkragingen. Het zadeldak is gedekt met Romaanse pannen en wordt onderbroken door een tweetal afvoerpijpen en een ijzeren dakvenster.

De *kopgevel van de uitbouw* - oostgevel- (Afbeelding 10) is ter hoogte van de begane grond gedeeltelijk aan het zicht onttrokken door een recente éénlaags aanbouw (1997). Naast speklagen, zijn in de tuitgevel hoekblokken van rode Udelfanger zandsteen gemetseld.

Juist boven de aanbouw is een smalle segmentboog zichtbaar boven een dichtzetting in lichter geel metselwerk. Aan weerszijden van de boog bevinden zich twee inboetingen in dezelfde lichtere steen, juist onder de ankers van de verdiepingsvloer. De eerste verdieping bezit twee hoge vensters uit glazen bouwstenen (1988) waarvan de bovenzijde zich midden in de vierlaags speklaag bevindt. De top van tuitgevel is niet voorzien van speklagen en wordt - naast negen muurankers - verlevendigd door vlechtingen in rode baksteen. Hardstenen geprofileerde consoles ondersteunen de uitkragende schouders van de topgevel. De schouders, vlechtingen en hals worden afgedekt door hardstenen platen.

De aanbouw (1997) is uitgevoerd in halfsteens geel metselwerk, onderbroken door een eenvoudige houten dubbele deur met betonnen latei en wordt beëindigd door een aluminium daktrim.

De *zuidgevel van de uitbouw* (Afbeelding 11) wordt - in tegenstelling tot de overige gevels - niet verlevendigd door speklagen. Ter hoogte van de begane grond zijn vijf korte vensters aangebracht, voorzien van een hardstenen onderdorpels, in rode baksteen uitgevoerde segmentbogen, 1-ruits ramen en traliwerk. De overgang naar bouwdeel D wordt gekenmerkt door een hemelwaterafvoer en een dubbele rij sierankers.

Geheel links bevindt zich, ter hoogte van de onderdorpel van het linker venster, een ventilatierooster. Links en rechts boven de vensters tekenen zich sporen af, vermoedelijk inboetingen van de openingen, zoals deze op de andere gevels nog aanwezig zijn. Soortgelijke sporen zijn zichtbaar tussen de sierankers van de zoldervloer, juist onder de getrapte ondersteuning van de

hardstenen gootconsoles.

De overgang naar het met Romaanse pannen gedekte zadeldak wordt gevormd door een hardstenen goot, voorzien van een eenvoudige profilering. In het dakvlak zijn twee kleine ijzeren dakvensters aangebracht.

Afbeelding 4. Overzicht van de westgevel van bouwdeel E. Het lichtere gedeelte rechts - vanaf de zesde vensteras rechts van de poort - behoort tot bouwdeel D.

Afbeelding 5. Overzicht van de westgevel van bouwdeel E met daarop aangegeven de oorspronkelijke grootte van de gevelopeningen. (Vergelijk met Afbeelding 113).

Afbeelding 6. Overzicht van de oostgevel. Ter hoogte van de eerste verdieping werd in 1988 een gang aangebracht, waardoor een groot deel van de gevel aan het zicht werd onttrokken.

Afbeelding 7. Overzicht van de oostgevel in februari 1983. In tegenstelling tot de hemelwaterafvoeren op de westgevel, zijn deze niet verdiept aangebracht. Het kleine venster in de blindnis rechts van de poort is door Metzelaar zo ontworpen en liet daglicht toe in het achterliggende privaat. Opvallend is de tegenstelling van de dichtzetting van de deur links van de poort met speklagen, tot het ontbreken van speklagen in het als blindnis ontworpen venster rechts van de poort. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLH-SPLB030.

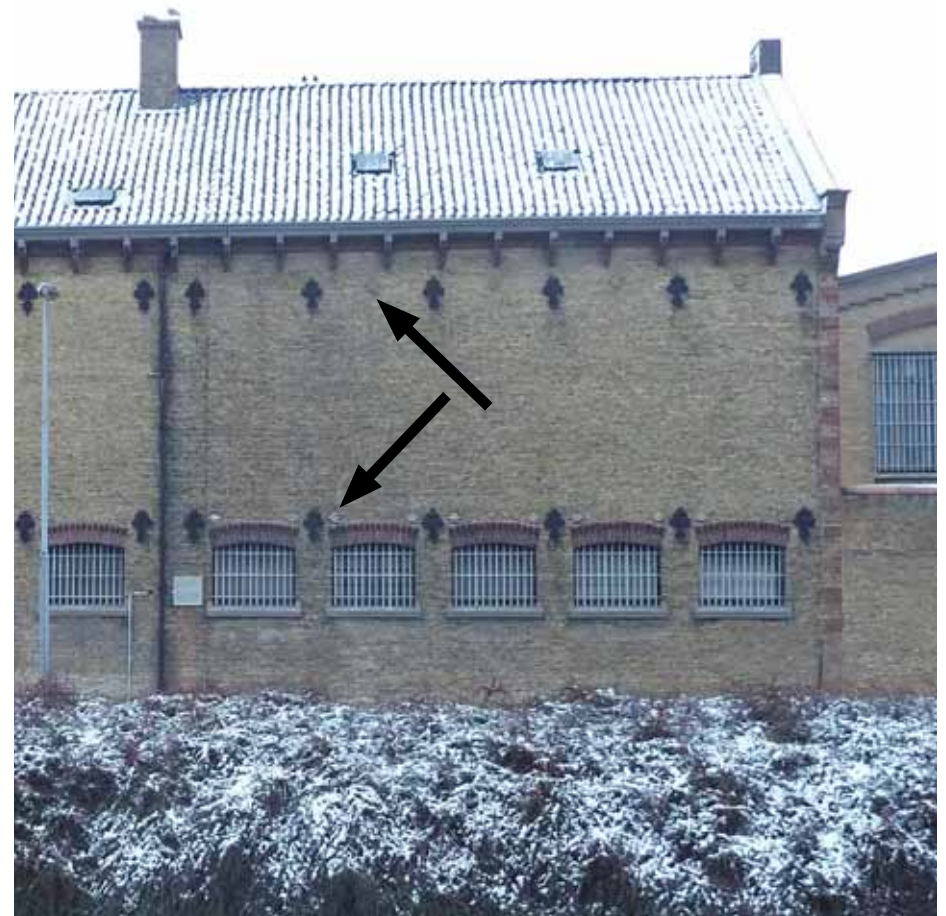
Afbeelding 8. Overzicht van de noordgevel van de oostelijke uitbouw.

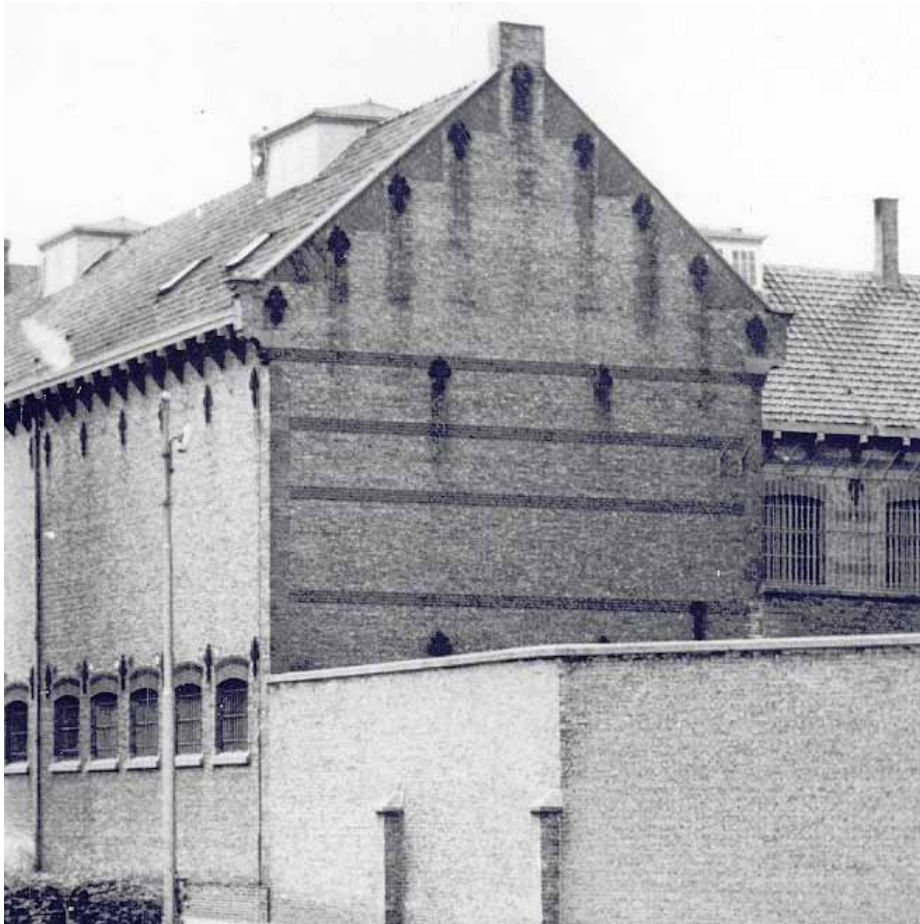
Afbeelding 9. Overzicht van de noordgevel van de oostelijke uitbouw in februari 1983 waarop de oorspronkelijke indeling van de gevel nog zichtbaar is. De linker deur en het raam ernaast waren reeds dichtgezet, maar de twee vierkante vensters en het pleisterwerk waren nog niet aangebracht. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB031.

Afbeelding 10. Overzicht van de kopgevel (oost) van de oostelijke aanbouw.

Afbeelding 11. Overzicht van de zuidgevel van de oostelijke aanbouw. De overgang tussen de bouwdelen E en D wordt gekenmerkt door een dubbele rij sierankers. Links en rechts boven de vensters van de begane grond en tussen de ankers, juist onder de goot, zijn sporen zichtbaar. Waarschijnlijk zijn dit inboetingen van de vier kleine openingen die in de west- en oostgevel nog wel in het zicht zijn.

Afbeelding 12. Overzicht van de oost- en zuidgevel van de oostelijke aanbouw in juni 1956. Tot 1974 bezat bouwdeel E een viertal 'lantaarns': dakkapellen op de nok. In de zolderruimten tekenden de plaatsen zich nog af in de vorm van lichter dakbeschot. De oostelijke kopgevel was tot 1988 ter hoogte van de eerste verdieping blind. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA026.

Afbeelding 13. Detail van de linker onderhoek van één van de toegangen in de westgevel. Het metselwerk is voorzien van geknipte voegen en ter plaatse van de doorgangen van vellingkanten. De gevels worden verlevendigd door blokken rode Udelfanger zandsteen. Omdat deze steen zacht is, zijn de dui-men van de deuren bevestigd in hardstenen blokken. Tevens zijn de blokken zandsteen op verschillende plaatsen gerepareerd met op kleur gebrachte mortel, die als gevolg van beregning van de gevel sporen op het metselwerk achterlaat.

Afbeelding 14. Overzicht van het meest linker venster ter hoogte van de eerste verdieping. Dit venster was ontworpen als groot venster en bezit zes Udel-fanger zandsteen blokken. Tevens bevindt zich in dit kozijn - net als in het kozijn direct rechts ervan - een 4-ruits onderraam (1957) in plaats van 2-ruits stolpramen (1974).

Afbeelding 15. Overzicht van het derde venster van links, links van de poort. Een aantal vensters werd verlengd (1949) bij het wijzigen van de functie van de achterliggende vertrekken (vergelijk met Afbeelding 5 en Afbeelding 113).

Afbeelding 16. Overzicht van de deur in de westgevel ter hoogte van de zesde gevelas. Naast grotere herstellingen - vermoedelijk vorstschade - zijn links van de deur twee kleine inboetingen zichtbaar ter plaatse van de pijlen.

Afbeelding 17. De deur van de voorgaande afbeelding in januari 1959. Eén van de twee inboetingen was een buitenkraan. De grotere herstellingen van de voorgaande afbeelding waren hier reeds gedeeltelijk aanwezig. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: BDO0593

Afbeelding 18. Detail van één van de sierankers. De los aangegoten versieringen van de ankers zijn op verschillende plaatsen niet meer aanwezig.

Afbeelding 19. Boven verschillende vensters bevinden vier kleine openingen. Dit is mogelijk één rechthoekige opening geweest, voorzien van een rooster ten behoeve van de ventilatie van de achterliggende vloerconstructie. De horizontale en verticale stenen die de opening in vier delen zijn secundair (zie inzet). Ter plaatse van de twee openingen waar zich in het ontwerp (zie Afbeelding 113) een deur bevond, is de segmentboog aan de onderzijde voorzien van een vellingkant met kapelletjes. Deze vellingkant is bij het tweede - thans - venster rechts van de poort aangeheeld.

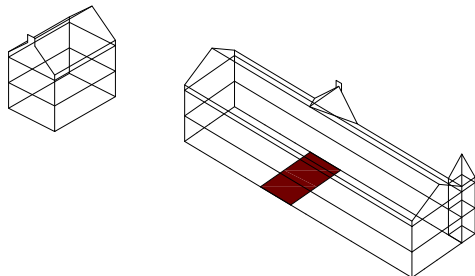
Poort (ruimte P0.12)

De poort is een rechthoekige ruimte van ongeveer 5,1 bij 9,3 meter, die de doorgang vormt van de tweede binnenplaats naar de binnenplaats tussen de bouwdelen E en F.

De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd (XXb) schoon metselwerk¹ in kruisverband met geknipte voegen. De vloer is grotendeels voorzien van betonstenen van 30 x 15 cm in halfsteens verband, met een gecementeerde plint. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op stalen binten. De *noordwand* bezit twee deuropeningen voorzien van vellingkanten met kappelletjes en een segmentboog, waarvan de linker secundair is. De deur (XXc) in de rechter doorgang is in een ouder kozijn (1875) geplaatst. Rechts bevinden zich twee dicht naast elkaar geplaatste segmentbogen met daaronder een betonlatei. Onder de rechter boog is recent een deuropening (1988) geplaatst (zie Afbeelding 22). Het overige deel is ingevuld met metselwerk in klezoorverband (1988). In het midden van de wand is op ongeveer 75 cm hoogte de strekkenlaag uitgesleten (Afbeelding 23).

De poort naar de binnenplaats tussen de bouwdelen E en F bevindt zich in de *oostwand* en wordt geflankeerd door twee kleine vensters met hardstenen onderdorpel en Udelfanger zandsteen stijlen en bovendorpel. Het houten raam wordt door een zinken² roede in twee gedeeld. De geprofileerde klampen van de poortdeuren verdelen beide deuren in zes panelen, waarvan de onderste twee afgedekt zijn met een triplex plaat. De deuren zijn door middel van drie sets zware gehengen aan duimen in hardstenen blokken opgehangen en voorzien van een kijkgat met schuivende afdekplaat.

De *zuidwand* bezit van links naar rechts een recente doorgang met blauwe 'patrijspoortdeur' (1988) en stalen latei, een - in staand verband gemetselde - dichtgezette (XXc?)

1 Steenformaat 21,5 x 10,5 x 4,5 cm met een 10-lagenmaat van 50,5 cm.

2 J.F. Metzelaar, *Bestek en voorwaarden voor de werkzaamheden, te zamen uitmakende het 3de Perceel van de verbouwing van het Huis van Opsluiting en Tuchtiging te Leeuwarden*, p. 18: 'de glasroeden van getrokken zinken compositie'.

doorgang voorzien van vellingkanten en beëindigd door een segmentboog, alsmede eenzelfde doorgang met daarin een secundaire kleinere deur (1974). De toegang tot de tweede binnenplaats wordt aan de *westzijde* afgesloten door een in een betonnen vloerstrook geplaatst, stalen hekwerk (1974), met daarin twee grote deuren en links een kleinere loopdeur. Het metselwerk van de doorgang in de gevel wordt beschermd door twee hardstenen schampstenen en bezit - net als de poort in de oostwand van de ruimte - aan beide zijden een klein venster, echter zonder ramen.

In de noordwand zijn twee ventilatieroosters aangebracht, de rechter recent, de linker kruisvormig en voorzien van een klaverblad afdekrooster. Met name de noord- en zuidwand zijn voorzien van een groot aantal elektraleidingen, met kasten en kabelgoten.

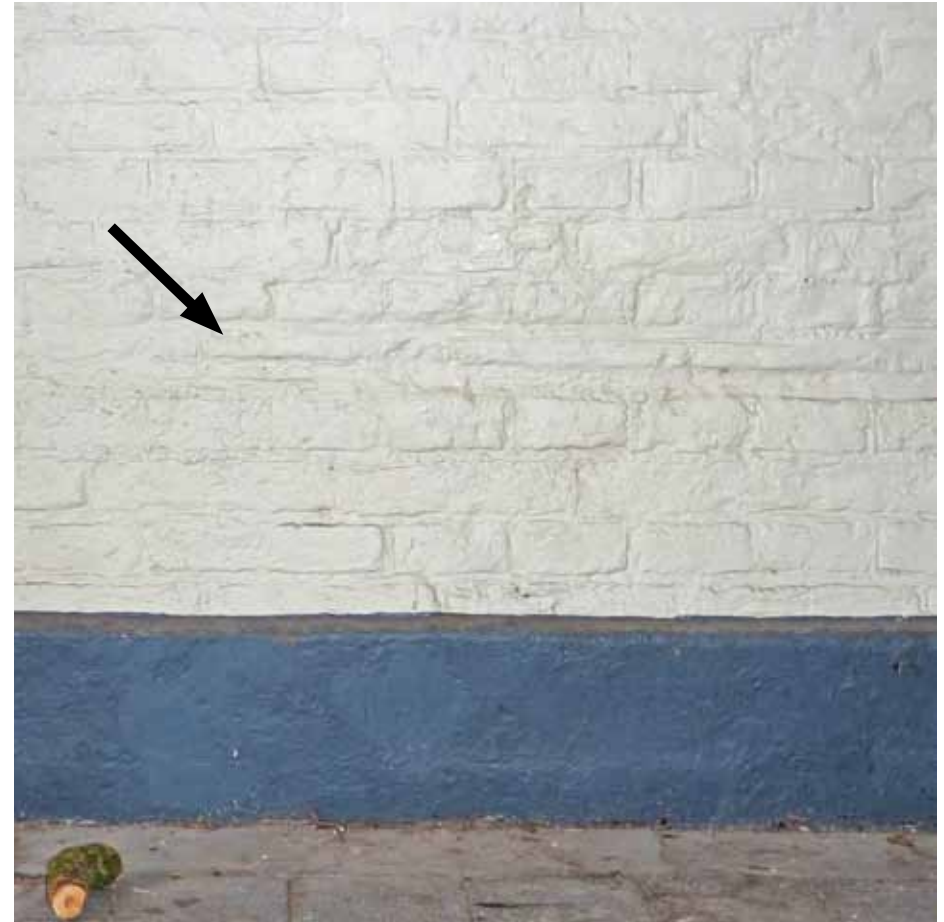
Afbeelding 20. Overzicht van de poort (ruimte P0.12) gezien richting het oosten. De blauwe patrijspoortdeuren werden in 1988 aangebracht, waarbij de linker deur in een bestaande (1875) opening werd geplaatst.

Afbeelding 21. Overzicht van de poort richting het westen. De oorspronkelijk aan deze zijde open doorgang wordt afgesloten door een stalen hekwerk (1974). De rode deur links bevindt zich in een oudere doorgang (1875).

Afbeelding 22. Rechter gedeelte van de noordwand. De deur links bevindt zich in een oorspronkelijke doorgang, maar de deur zelf werd aangebracht bij de functiewijziging van de achterliggende ruimte rond 1950. Rechts bevinden zich twee dicht naast elkaar geplaatste segmentbogen met daaronder een betonlatei. Onder de rechter boog is recent een nieuwe deur (1988) geplaatst. Het linker deel is ingevuld met metselwerk in klezorverband (1988).

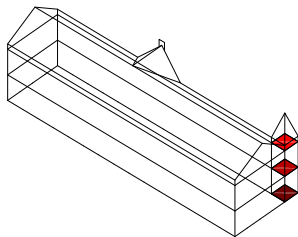
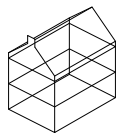
Afbeelding 23. In de noordwand is op ongeveer 75 cm hoogte in de strekkenlaag een uitslijting waarneembaar. De oorzaak van deze sporen niet duidelijk.

Traptoren (ruimte E0.18, E1.12 en E2.01)

De vierkante traptoren bevindt zich aan de noordwestzijde van bouwdeel E, heeft een doorsnede van 3 meter en ontsluit vanaf de gang op de binnenplaats de eerste verdieping en zolder van bouwdeel A.

De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd (XXb) - ter plaatse van de eerste trapopgang gepleisterd - schoon metselwerk in kruisverband met geknipte voegen. In de cementvloer op de begane grond zijn voegen gekrast, in een tegelpatroon van 50 x 50 cm, dat op diverse plaatsen gerepareerd is. De overgang tussen de wanden en de vloer en traptreden wordt gevormd door een gecementeerde plint van 13 x 2 cm. Het plafond bestaat uit steengaas (XXc) op grover gaas, voorzien van stukwerk. Aan de oostzijde is het schuine plafond echter voorzien van gipsplaten (XXd).

Ter hoogte van de *begane grond* is het muurwerk onder de trap gesausd en bezit twee doorgangen. De oostelijke doorgang wordt overspannen door een segmentboog, is dichtgezet en afgesmeerd met cementpleister. De doorgang aan de zuidzijde geeft toegang tot de gang op de binnenplaats, wordt beëindigd door een strek en bezit een opgeklampte deur waarvan het raamwerk van vellingkanten is voorzien. De deur is door middel van zware gehengen aan hardstenen duimstenen bevestigd. Rechts van deze deur is het muurwerk voorzien van een pleisterlaag (XXc) met een 1,3 meter hoge gepleisterde lambrisering. De *trap* bestaat uit gestapelde treden van massief gezoete hardsteen met een dikte van 19 cm en een spil van ongeveer 14 cm. De ijzeren leuning wordt beëindigd met een krul en is door middel van ijzeren staafjes aan houten ingemetselde klosjes aan de wand bevestigd. De bordessen ter hoogte van de eerste verdieping en zolder bestaan beide uit één donker gezoete harstenen massieve plaat van 12,5 cm dik. Het bovenste bordes is voorzien van een balustrade met geslagen ijzeren balusters, aangegoten ijzeren neutjes en een ijzeren handlijst met gekruld uiteinde.

De trap wordt verlicht door een viertal vensters, voorzien van hardstenen onderdorpel en Udelfanger zandsteen stijlen en bovendorpel. De vensters zijn voorzien van houten ramen, die door zinken roeden in drie of - vanaf de eerste verdieping - twee ruiten worden verdeeld. De toegang tot de toneelzaal op de

eerste verdieping van bouwdeel A bestaat uit een - vermoedelijk opgeklampte - houten deur met getralied raam, aan de buitenzijde voorzien van een triplex plaat.

De *zolder* wordt ontsloten door een stalen deur, opgebouwd uit 4 mm plaatstaal en een verstijvingsraamwerk en voorzien van een klavierslot.

Afbeelding 24. Overzicht van het interieur van de traptoren vanaf het bordes ter hoogte van de zoldervloer. Het venster rechts is als enige voorzien van plexiglas.

Afbeelding 25. De cementvloer van de begane grond is voorzien van ingekaste voegen op een raster van 50 x 50 cm. De vloer is gescheurd en diverse malen gerepareerd. De donker gezoete massieve harstenen treden van de eerste vlucht zijn uitgesleten.

Afbeelding 26. Detail van de onderzijde van de trap met links de toegangsdeur naar de gang op de tweede binnenplaats. Het gehele trappenhuis is langs de wanden voorzien van een gecementeerde plint. Alleen het muurwerk rechts van de toegangsdeur tot de deur op de eerste verdieping is gepleisterd, waarin op 1,3 meter hoogte een dunne lambrisering te onderscheiden is. Mogelijk was het gehele trappenhuis voorzien van deze lambrisering, die later gedeeltelijk - Vanaf De eerste verdieping - werd verwijderd. De iets buiten het metselwerk uitstekende houten ingemetselde klosjes waaraan de leuning is bevestigd zouden hierop kunnen wijzen. De ijzeren leuning is uitgevoerd met gekrulde uiteinden (zie inzet).

Gang (ruimte E0.01 en F0.07)

De L-vormige gang bevindt zich aan de noordoostzijde van de binnenplaats-vleugel en vormt de verkeersroute tussen de poort en de gangen naar de bouwdelen A en F.

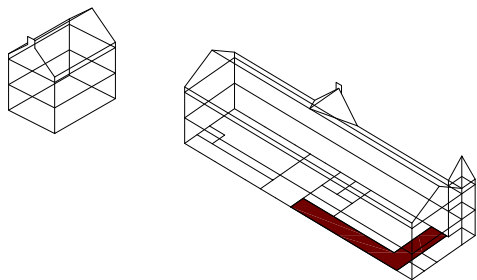
De indeling van deze zone met lichte scheidingswanden is ontstaan in 1988, voorheen waren deze ruimten in gebruik als schoollokaal en vervolgens werkzaal.

De wanden zijn wit gepleisterd en gedeeltelijk voorzien van een triplex beplating met een hoogte van twee meter. De oorspronkelijke vloer is voorzien van blauw marmoleum met meranti plintjes. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op stalen binten in twee richtingen¹.

De onderste twee meter van de *noordwand* is bekleed met triplex dat wordt onderbroken door een doorgang met een blauwe 'patrijspoortdeur', die aan de onderzijde met een rvs beplating is bekleed.

De *oostwand* (buitengevel) bezit vijf hoog geplaatste vensters voorzien van hardstenen onderdorpels, houten ramen, zinken roeden en ruiten in verschillende soorten glas. De vaste 21-ruits onderramen zijn aan ingemetselde hardstenen blokken² bevestigd door middel van ijzeren doken. Boven de 14-ruits naar binnen kleppende bovenramen zijn vaste bovenstukken geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten danwel geopend (zie Afbeelding 29). Ter plaatse van het middelste hoge venster is de borstwering doorgebroken en zijn de onderste ruiten en onderdorpel verwijderd ten behoeve van een toegangsdeur (1988) naar de verbindingsgang met bouwdeel F. Rechts

van de hoge vensters bevindt zich een 6-ruits schuifvenster met een eenvoudige aftimmering in de vorm van architraven met een kwart holletje en vensterbank met papegaai-bek (zie Afbeelding 30). Links en rechts van het schuifvenster zijn ter hoogte van de onderste drie meter sporen

1 Het verschil in de overspanningsrichting van de stalen binten komt voort uit de oorspronkelijke indeling (zie Afbeelding 109).

2 De hardstenen blokken zijn hier verborgen achter een laag pleisterwerk, maar ter plaatse van hetzelfde type venster in ruimte F1.20 zijn de blokken zichtbaar.

van binnenwanden zichtbaar, die daarboven worden ondersteund door stalen balken. De laatste vensteras bestaat uit een klein venster, zoals dit ook links en rechts van de poort voorkomt. Hier komen de wit gesausde hardstenen vensterbank en de zandstenen stijlen en bovendorpel echter naar voren ten opzichte van het omringende gepleisterde muurwerk.

De *zuidwand* grenst aan de poort die bereikbaar is via een blauwe deur met patrijspoort (1988). Het gedeelte van de zuidwand tot de voormalige eerste tussenwand is voorzien van een verlaagd plafond (1988?).

De westwand bestaat gedeeltelijk uit een betonnen wand (ter plaatse van het achterliggende trappenhuis) en vanaf de tweede voormalige binnenwand uit een lichte scheidingswand (1988) voorzien van triplex beplating. De beplating wordt onderbroken door een dubbele deur met patrijspoort.

Het westelijke gedeelte van de gang - na de knik - wordt omsloten door lichte scheidingswanden (1988) met daarin aan de zuidzijde een toegangsdeur tot ruimte F0.08 met patrijspoort en rvs beplating aan de onderzijde. De door een sementboog beëindigde open doorgang³ in de westgevel vormt de toegang tot de gang op de tweede binnenplaats.

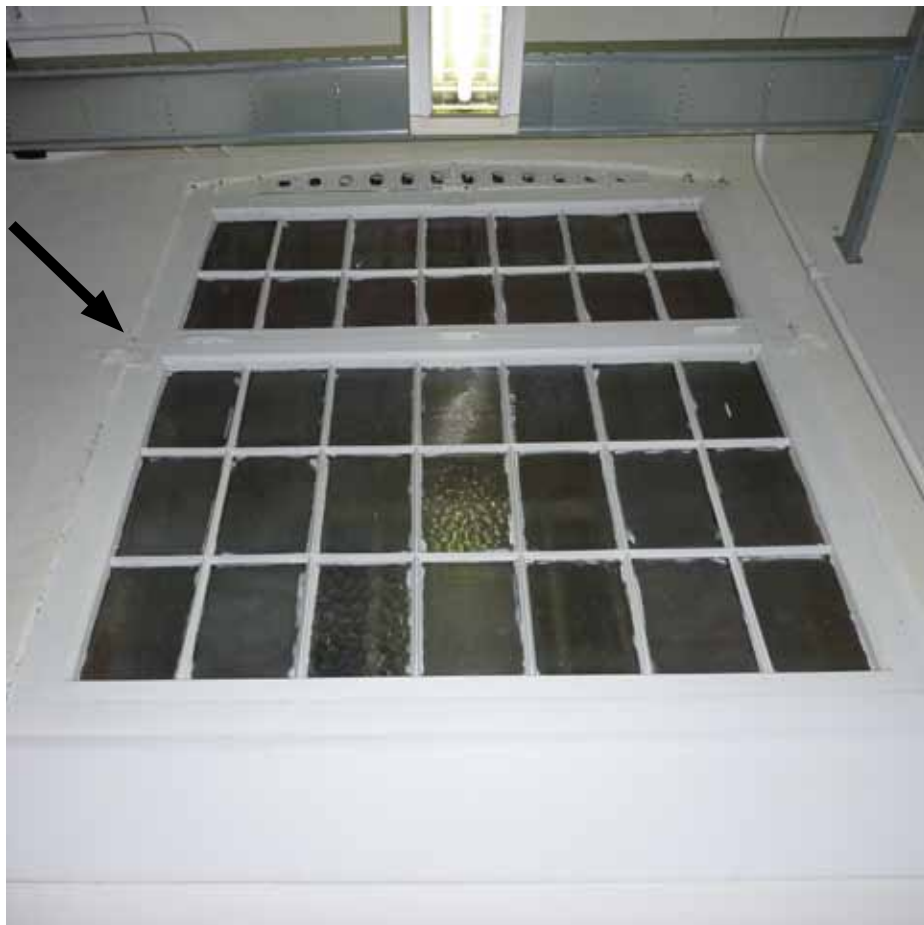
De radiatoren zijn recent (1988), net als de opmerkelijk - door multiplex omgeven - wandcontactdoos.

3 Voormalig venster (zie pagina 17)

Afbeelding 27. Overzicht van ruimte F0.07 gezien richting het zuiden (poort). De in 1988 aangebrachte scheidingswanden werden - vermoedelijk ter bescherming - voorzien van een triplex beplating met een hoogte van twee meter. De deur links, waarvoor de borstwering, de onderdorpel en de onderste ruiten van het onderraam werden verwijderd, geeft toegang tot de verbindingsgang naar bouwdeel F.

Afbeelding 28. Overzicht van het noordelijke deel van de gang, dat toegang geeft tot de gang op de tweede binnenplaats. Onder de segmentboog - aangegeven met een pijl - bevond zich een venster.

Afbeelding 29. Detail van één van de vensters in de oostgevel van ruimte F0.07. Het vaste onderraam is vastgezet aan ingemetselde hardstenen blokken door middel van ijzeren doken. Boven het kleppende bovenraam is een vast bovenstuk geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten danwel geopend.

Afbeelding 30. Detail van de voorgaande afbeelding.

Afbeelding 31. Detail van de aftimmering van het 6-ruits schuifvenster in de oostgevel. De profilering van de architraven en vensterbank is eenvoudig.

Afbeelding 32. Het kleine venster geheel rechts in de oostwand. De vensterbank, stijlen en bovendorpel komen naar voren ten opzichte van het omringende pleisterwerk. In het ontwerp van Metzelaar bevond zich op deze plaats een privaat, voorzien van een 2 cm dikke portlandcementbepleistering.

Ondersteunende ruimten bibliotheek: pantry, gang en toiletten (ruimte F0.03 t/m F0.04)

Deze vier ruimten werden bij de verbouwing in 1988 functioneel bij de nieuwe bibliotheek in bouwdeel A betrokken, maar bevinden zich onder het meest noordelijke gewelf van bouwdeel E. Voorheen waren deze ruimten in gebruik als schoollokaal en vervolgens werkzaal.

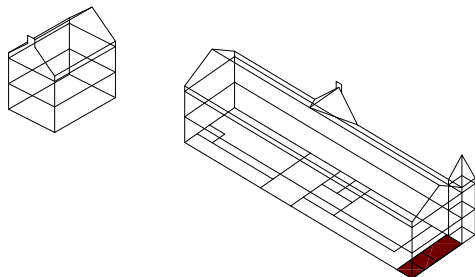
Ruimte F0.03 (Afbeelding 33) bezit wit gepleisterde wanden, waarbij de oost- en zuidwand bestaan uit lichte scheidingswanden (1988). De metselwerk noordwand is voorzien van een gecementeerde plint met daarvoor - net als bij de overige wanden - een meranti plintje. De oorspronkelijke cementvloer is afgedekt met rood marmoleum en het plafond bestaat uit wit gepleisterde troggewelven op een stalen bint. Het stalen bint wordt ondersteund door een op een hardstenen basement met vellingkanten geplaatste gietijzeren kolom, voorzien van een achthoekige voetplaat en consoles.

De toegang tot de ruimte bevindt zich in de noordwand en bestaat uit een aan de bovenzijde getoogd kozijn met geprofileerde architraven (XXb <1935) en een recente deur met patrijspoot (1988).

In het gewelf zijn twee vierkante ventilatieroostertjes uitgespaard en ter plaatse van de westwand zijn enkele rioleringsbuizen gesitueerd.

De inrichting van de ruimte bestaat uit een Bruynzeel keukeblokje (1988) met daarboven vier rijen witte tegels van 15 x 15 cm.

De lichte wanden (1988) van de rechthoekige doorgang van de gang naar de bibliotheek (*ruimte F0.04*, Afbeelding 34) zijn voorzien van pleisterwerk. De vloer is bedekt met rood marmoleum en de aansluiting met de wanden bestaat uit een meranti plint. Het plafond is samengesteld uit rood geschilderde multiplex platen en de kozijnen zijn uitgevoerd zonder neuten en dorpel met 'patrijspootdeur'.

De wanden van de toiletten *F0.05* en *F0.06* (Afbeelding 35) zijn voorzien van een 1,64 meter hoog tegel-lambris uit witte tegels van 15 x 15 cm, waarboven pleisterwerk is aangebracht. De vloer bestaat uit grijs-wit gemêleerde tegels van 10 x 10 cm en het verlaagde plafond wordt

gevormd door multiplex platen.

Het fonteintje en toilet zijn recent (1988) en worden van water voorzien door middel van opdekledingen.

Afbeelding 33. Overzicht van ruimte F0.03 gezien richting het oosten.

Afbeelding 34. Overzicht van ruimte F0.04 gezien richting het zuiden (gang F0.07).

Afbeelding 35. Overzicht van één van de twee toiletten (ruimten F0.05 en F0.06).

Winkel en toiletten (ruimte F0.08 t/m F0.10)

De winkel is gelegen aan de noordwestzijde van bouwdeel E, en bezit een eigen sanitaire groep bestaande uit twee toiletten en een voorruimte.

De indeling van deze zone met lichte scheidingswanden is ontstaan in 1988, voorheen waren deze ruimten in gebruik als schoollokaal en vervolgens werkzaal.

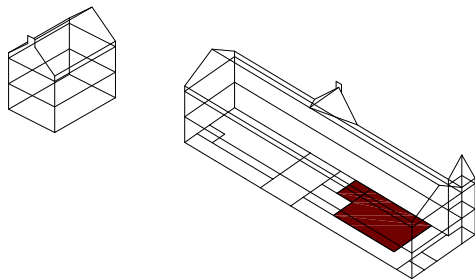
De rechthoekige ruimte meet ongeveer 11,3 bij 6,35 meter en bevindt zich achter de eerste vier vensterassen van de westgevel.

De wanden zijn wit gepleisterd, waarbij de noord- en oostwand bestaan uit een lichte scheidingswanden (1988) voorzien van een lage houten plint. Op de metselwerk zuid- en westwand zijn gecementeerde 13 cm hoge plinten aangebracht. De oorspronkelijke cementvloer is afgedekt met grijs marmoleum en het plafond bestaat uit een verlaagd systeemplafond (1988), waarboven zich troggewelven op stalen binten bevinden. De binten worden ondersteund door een viertal op hardstenen basementen met vellingkanten geplaatste gietijzeren kolommen, voorzien van achthoekige voetplaten en - door het systeemplafond aan het zicht onttrokken - consoles.

De noordwand bezit een enkele deur met patrijspoort (1988), de oostwand een dubbele. Beide geven toegang tot de achterliggende gang.

De doorgang tot de voorruimte van de toiletten in de zuidwand is recent ingebroken (1988) en voorzien van 'patrijspoortdeur'. Het ontbreken van de gecementeerde plint rechts van de toegang geeft de plaats van een voormalige opening aan (zie Afbeelding 124). Links boven in de wand tekent zich een anker af, verbonden aan de stalen balk die in de gang het nog aanwezige metselwerk van de voormalige binnenmuur ondersteunt.

In de westwand bevinden zich vier hoog geplaatste vensters, gelijk aan de vensters in de gang (ruimte F0.07). De vensters zijn voorzien van hardstenen onderdorpels, houten ramen en zinken roeden. De vaste 21-ruits onderramen zijn aan ingemetselde hardstenen blokken bevestigd door middel van ijzeren doken. Boven de 14-ruits naar binnen kleppende bovenramen zijn vaste bovenstukken geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten danwel ge-

opend. Tussen het derde en vierde venster is een dichtgezette kachelnis¹ met half cirkelvormige bovenzijde aanwezig.

De wanden van de toiletten en voorruimte (F0.09 t/m F0.11, Afbeelding 37) zijn voorzien van een 1,8 meter hoog tegellambris uit witte tegels van 15 x 15 cm, waarboven pleisterwerk is aangebracht. De vloer bestaat uit grijs-wit gemêleerde tegels van 10 x 10 cm en het verlaagde plafond wordt gevormd door multiplex platen.

Het fonteintje en toilet zijn recent (1988) en worden van water voorzien door middel van opdekkingen.

1 Zie Afbeelding 109 en pagina 13.

Afbeelding 36. Overzicht van ruimte F0.08 gezien richting het zuiden. De wand links (oostwand) werd in 1988 ingebracht ten behoeve van de huidige indeling. De doorgang naar de toiletten (rechts achterin) werd in dezelfde fase ingebroken, links van een oudere - eveneens secundaire (XXb) - doorgang.

Afbeelding 38. Deel van de oostwand van ruimte F0.08 ter hoogte van de derde en vierde vensteras (vanuit de ruimte gezien). In de voormalige kachelnis bevond zich na de bouw vermoedelijk een losse kachel. Nadat de ruimte niet meer in gebruik was als schoollokaal (XXb <1935), verloor de nis waarschijnlijk zijn functie.

Afbeelding 37. Interieur van één van de toiletten en de voorruimte F0.09.

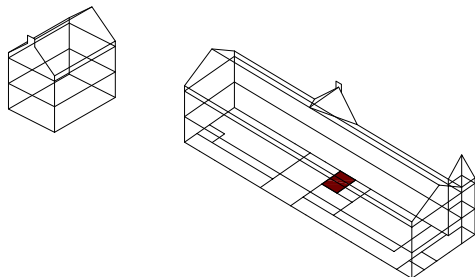
Berging (ruimte F0.12)

De berging bevindt zich aan de noorzijde van de poort, gedeeltelijk onder de trap naar de eerste verdieping.

De ruimte bestaat uit twee gedeelten, één grenzend aan de westgevel en een gedeelte onder het trappenhuis.

De wanden zijn wit gepleisterd en gedeeltelijk voorzien van voorzetwanden met een lage houten plint. De oorspronkelijke cementvloer wordt aan het zicht onttrokken door een secundaire smeervloer (XXb?) en het plafond bestaat uit wit gepleisterde troggewelven op een stalen bint.

In de noordwand bevindt zich halverwege een sprong¹ in het metselwerk. De eveneens volledig gepleisterde ruimte onder de trap is toegankelijk via een schuifdeur (XXc). De toegang tot de ruimte bevindt zich in de zuidwand en bestaat uit een aan de bovenzijde getoogd kozijn met geprofileerde architraven (XXb) en een recente deur (1988). De ruimte wordt verlicht door een 6-ruits schuifvenster in de westwand. Het venster is voorzien van een eenvoudige af-timmering en twee ventilatieschoepjes in de linker ruit van het bovenraam. Het onderste deel van de wand is voorzien van een voorzetwand (XXc), afgedekt met een houten plintje.

1 Deze sprong hangt samen met de oorspronkelijke indeling, waarbij het trappenhuis bereikbaar was via een deur naar de binnenplaats. De deuren bevinden zich nu achter een voorzetwand in toilet F0.11. Zie ook Afbeelding 109.

Afbeelding 39. Overzicht van ruimte F0.12 gezien richting het oosten. Het onder het trappenhuis gelegen gedeelte is door middel van een schuifdeur af te sluiten.

Afbeelding 40. Overzicht van ruimte F0.12 gezien richting het westen. Het onderste deel van de oostgevel is voorzien van een voorzetwand (XXc), afgedekt met een houten plintje.

Afbeelding 41. Detail van de voorgaande afbeelding. Het venster is voorzien van eenvoudige lijsten en in de linker bovenruit zijn twee ventilatieschoepjes aangebracht.

Trappenhuis (ruimte F0.13)

Het trappenhuis is gelegen aan de noordzijde van de poort en geeft toegang tot de voormalige kantoorruimten op de verdieping van bouwdeel E.

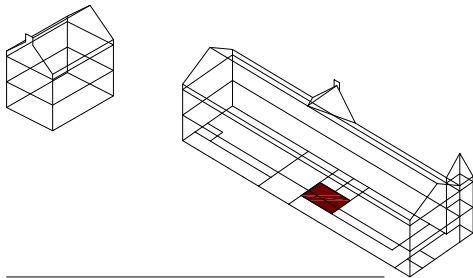
Het ongeveer 1,25 meter brede trappenhuis bestaat uit een drietal steken en twee bordessen.

De vloer van het portaal is voorzien van gespikkelde grijze tegels van 10 x 10 cm met een zwarte boder. De overgang naar de wanden wordt gevormd door eenzelfde zwarte tegel van 10 x 10 cm. De wanden zijn bekleed met een zeven tegels hoog tegellambris uit lichtgrijze verticaal geplaatste tegels van 10 x 20 cm, voorzien van rode kanten op de hoeken, met daarboven pleisterwerk op steenachtige wanden. Het verlaagde plafond bestaat uit gipsplaten afgewerkt met een houten plafondplintje.

De oostwand bestaat uit beton (XXc), de overige wanden uit metselwerk (1875). De opgeklampte toegangsdeur (XXc) in de zuidwand bezit delen voorzien van vellingkanten, een rechthoekig venster en zware gehengen, en is geplaatst in een oudere doorgang¹ (1875). In de westwand bevindt zich een venster² met stalen roeden en een vensterbank uit lichtgrijze tegels.

De treden van de eerste steek en het eerste bordes bestaan vermoedelijk uit beton, aan de bovenzijde bekleed met 5 cm dikke hardsteen platen en aan de voorzijde met zwarte tegels van 15 x 15 cm. De treden van de tweede en derde

steek bestaan uit massieve donker gezoete hardstenen treden met een hoogte van 20 cm. Ter plaatse van het tweede bordes is aan de voorzijde een circa 5 cm hoge rand hardsteen zichtbaar, waarboven beton is aangebracht (zie Afbeelding 44). De houten leuning is door middel van rvs beugels aan de wanden

1 Deze doorgang gaf oorspronkelijk toegang tot de berging onder de trap. Het verleggen van de ingang van het trappenhuis houdt mogelijk verband met het wijzigen van de functie van de tweede binnenplaats (luchten van de gevangenen), waardoor het administratief personeel niet meer over de binnenplaats de kantoren op de verdieping kon bereiken (zie Afbeelding 109 en Afbeelding 111).

2 Het venster kwam uit in het toegangsportaal naar de werkplaats - de huidige winkel F0.08 - dat door het bovenlicht boven de deur van daglicht werd voorzien.

bevestigd.

Rechts van de toegangsdeur bevinden zich een bel en schakelaar in typische jaren '50 uitvoering.

Afbeelding 42. Zicht op de toegangsdeur van het trappenhuis gezien richting het zuiden (poort). Ter plaatse van de rubberen doorstop zijn twee gespikkelde vloertegels aangebracht in het verder lichtgrijze tegellambris.

Afbeelding 43. Zicht op de eerste steek en bordes van de trap. Bij het verleggen van de ingang van het trappenhuis (XXb) werd deze steek nieuw aangebracht en aangesloten op de bestaande tweede steek van de trap. (Vergelijk Afbeelding 109 met Afbeelding 124.)

Afbeelding 44. Zicht op het tweede bodes en links de derde steek van de trap. Deze twee steken en bordes bevinden zich op hun oorspronkelijke plaats (1875), maar het bordes werd aangeheeld met beton.

Kantine personeel (ruimte F0.14 t/m F0.16)

De kantine voor het personeel is juist ten zuiden van de poort gelegen, bereikbaar via de poort en de ten oosten gelegen gang F0.17.

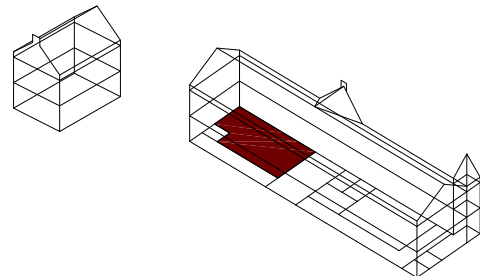
De huidige ruimte werd in 1988 samengesteld uit drie aparte ruimten, de vroegere bewaardersvertrekken.

De rechthoekige ruimte met ongeveer 14 bij 7,25 meter en bevindt zich achter de eerste vijf vensterassen van het gedeelte van de westgevel rechts van de poort.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd, de lichte scheidingswanden aan de oostzijde en de ombouw van de toiletgroep (1988) zijn voorzien van glasweefselbehang en een lage houten plint. De vloer is afgedekt met rood marmoleum en het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op stalen binten in twee richtingen¹. De binten worden ondersteund door een viertal op hardstenen basementen met vellingkanten geplaatste gietijzeren kolommen, voorzien van achthoekige voetplaten en consoles. Eén van de kolommen is in de wand rondom de toiletgroep opgenomen. In het midden van de ruimte wordt een omklede stalen balk (1988) ondersteund door drie ronde stalen kolommen (1988) met een doorsnede van 14 cm.

De *noordwand* bezit een vlakke toegangsdeur (XXd?) met rechthoekige ruit. Rechts in de hoek bevindt zich een houten stijl- en regelwerk inbouw (1988) met een hoogte van circa 2,5 meter, toegankelijk via een blauwe vlakke deur (1988). Dwars op de noordwand is, tussen het tweede en derde gewelf, een omklede balk aangebracht, die de voormalige binnenwand midden in de ruimte ondersteund.

De *oostwand* wordt slechts onderbroeken door de toegangsdeur (1988) tot de gang (F0.17).

De door middel van een buffet van de kantine gescheiden zuid- en oostwand van de *keuken* zijn voorzien van witte tegels van 15 x 15 cm, waarboven de wanden groen gesausd zijn.

In de *westwand* bevinden zich vier - verschillend uitgevoerde - 6-ruits

¹ Het verschil in de overspanningsrichting van de stalen binten komt voort uit de oorspronkelijke indeling (zie Afbeelding 109).

vensters met in het midden een dubbele deur voorzien van een bovenraam met vast paneel en airconditioning. De twee linker schuifvensters zijn voorzien van brede houten afgeschuinde roeden, waarbij het tweede venster met een naar binnen kleppend bovenraam is uitgevoerd. De vensters rechts van de deuren bezitten onderramen met ongeprofileerde platte stalen roeden (1957). Het linker bovenraam is voorzien van een geprofileerde zinken roede (1875), het rechter houten bovenraam is kleppend uitgevoerd (1974).

De rvs inrichting van de keuken is recent (1997?) en aan het plafond zijn enkele akoestische schermen opgehangen.

Afbeelding 45. Overzicht van ruimte F0.14 met achterin keuken F0.16, gezien richting het zuiden.

Afbeelding 46. Overzicht van ruimte F0.14 gezien richting het noorden (poort).

Afbeelding 47. Onderdetail van één van de vensters in de westwand. De houten vensters werden geplaatst op hardstenen onderdorpels die op verschillende plaatsen - gedeeltelijk - achter het pleisterwerk schuilgaan.

Afbeelding 48. (links) Overzicht van één van de gietijzeren kolommen in ruimte F0.14.

Afbeelding 49. (rechts boven) Detail van voorgaande afbeelding met daarop de aansluiting van de consoles op het stalen bint.

Afbeelding 50. (rechts onder) Onderdetail van de kolom. Het hardstenen basement meet 40 x 40 cm en is voorzien van vellingkanten. De achthoekige stalen voetplaat heeft een doorsnede van 21 cm en de doorsnede van de kolom is 15 cm.

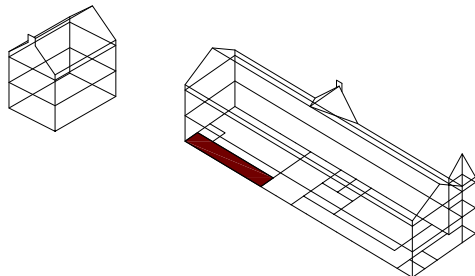
Gang (ruimte F0.17)

De langwerpige gang bevindt rechts van de poort, achter de oostgevel en vormt de verkeersroute tussen de poort en de in bouwdeel D gelegen keuken. Voor 1988 bevonden zich hier de bewaardersvertrekken.

De wanden zijn wit gepleisterd en gedeeltelijk voorzien van een voorzetwand. De oorspronkelijke vloer is voorzien van blauw marmoleum met lage houten plinten. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op stalen binten in twee richtingen¹.

De *noordwand* wordt onderbroken door een doorgang (1988) met een blauwe 'patrijspoortdeur', die aan de onderzijde met een rvs beplating is bekleed.

De *oostwand* (buitengevel) bezit vijf vensterassen en is ter hoogte van de onderste meter voorzien van een voorzetwand, afgedekt met een houten plintje. Van links naar rechts bevinden zich in de wand een hooggeplaatst² vast 21-ruits venster met getoogde bovenzijde, een 6-ruits venster met vast onderraam en naar binnen kleppend 2-ruits bovenraam, een hooggeplaatst vast 21-ruits venster met getoogde bovenzijde en ten slotte twee 6-ruits schuifvensters. Het eerste 6-ruits voormalig schuifvenster bezit smalle roeden (1875), de andere twee 6-ruits vensters zijn voorzien van een onderraam met brede middenstijl (XXb?) en een schuivend bovenraam. De eenvoudig geprofileerde vensterbank is bij alle drie de vensters afgezaagd³. Tussen de tweede en derde vensteras bevindt zich een gedeeltelijk doorgebroken tussenwand, aan de oostzijde ondersteund door een muurdam voorzien van rvs hoekbeschermers.

Net als de noordwand, bezit de *zuidwand* een doorgang met blauwe 'patrijspoortdeur', die aan de onderzijde met een rvs beplating is bekleed.

De *westwand* bestaat uit een lichte scheidingswand (1988) voorzien van wit gesausde triplex beplating. De beplating wordt onderbroken

1 Het verschil in de overspanningsrichting van de stalen binten komt voort uit de oorspronkelijke indeling (zie Afbeelding 109).

2 Aan de buitenzijde is aan de onderzijde van deze vensters een dichtzetting zichtbaar van een voormalige doorgang (zie Afbeelding 6 en Afbeelding 113).

3 Vermoedelijk in 1988, wanneer deze ruimte tot gang werd bestemd.

door twee smalle en een bredere deur met patrijspoort.

Afbeelding 51. Overzicht van ruimte F0.17 gezien richting het zuiden. In de voormalige tussenwand is een doorbraak gerealiseerd (1988) ten behoeve van de nieuwe indeling van het zuidelijk van de poort gelegen gedeelte van bouwdeel E.

Toiletten (ruimte F0.18 t/m F0.21)

Direct ten noorden van de scheidingswand tussen de bouwdelen E en D bevindt zich een toiletgroep met twee toiletten, ontsloten via twee aparte voorruimten.

De wanden van de toiletten en voorruimten zijn voorzien van een 1,8 meter hoog tegellambris uit witte tegels van 15 x 15 cm, waarboven crème gesausd pleisterwerk is aangebracht. De vloer bestaat uit grijs-wit gemêleerde tegels van 10 x 10 cm en het verlaagde plafond wordt gevormd door multiplex platen. Het fonteintje en toilet zijn recent (1988).

Afbeelding 52. Overzicht van één van de twee toiletten met voorruimte.

Isoleercellen (ruimte A0.40 t/m A0.46)

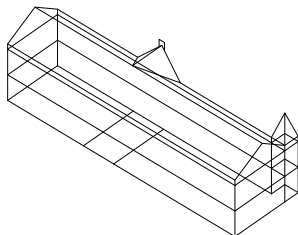
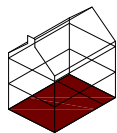
De isoleercellen bevinden zich op de begane grond van de oostelijke aanbouw. Deze cellen en bijbehorende ruimten werden in 1997 gerealiseerd, gedeeltelijk in een éénlaags aanbouw ten oosten van het bouwdeel, waarin zich tevens de verbindingsgang bevindt.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd, waarbij de nieuwe binnenwanden zijn opgetrokken in kalkzandsteen. De vloeren zijn voorzien van een blauwe gietvloer (1997) in twee kleuren met een geschilderde plint. Het plafond bestaat gedeeltelijk uit kanaalplaatvloeren (gang A0.41) en verlaagde plafonds uit multiplex met daarboven troggewelven op stalen binten. Ter plaatse van de hoog geplaatste vensters in de zuidgevel zijn roosters in het verlaagde plafond aangebracht.

De *luchtplaats A0.40* wordt aan de bovenzijde afgesloten door middel van roosters op verzinkte stalen kokers.

De noordwand van de *gang A0.41* bezit twee zware, met staalplaat beklede deuren naar de isoleercellen. Tussen beide deuren is de wand voorzien laag tegellambris uit witte tegels van 15 x 15 cm. Het plateau waarin een ronde spoelbak is aangebracht, is bekleed met grijs gespikkelde tegels van 10 x 10 cm. De zuidwand bezit drie toegangen tot de ondersteunende ruimten, alle voorzien van een lichtblauwe deur met patrijspootraam (1997).

De *isoleercellen (A0.42 en A0.43)* kennen beide een stalen 3-ruits venster (1997) in de noordwand en een rvs toiletput aan de zuidzijde. De verwarming en ventilatie van de cellen vind plaats via roosters in het plafond.

De *bewakersruimte A0.46* is aan de noordzijde voorzien van een houten stijl- en regelwerk pui en een bedieningspaneel ten behoeve van de isoleercellen.

De *doucheruimte A0.45* kent een vloer in grijs gespikkelde tegels van 10 x 10 cm en is tot aan het verlaagde plafond volledig betegeld met

witte tegels van 15 x 15 cm. De inrichting bestaat uit een rvs douche in een nis, twee rvs wastafels en een bad.

De *berging A0.44* bezit behalve een uitstortgootsteen geen bijzonderheden.

Afbeelding 53. Overzicht van de gang A0.41 gezien richting het westen. Aan de noordzijde bevinden zich twee isoleercellen. Links van de gang (zuidzijde) zijn drie ondersteunende ruimten gerealiseerd met van oost naar west een personeelsvertrek, een doucheruimte en een berging.

Afbeelding 54. Interieur van één van de isoleercellen. De inrichting bestaat uit een rvs toilet (1997). De ventilatie en verwarming van de cellen vindt plaats door middel van roosters in het plafond.

Afbeelding 55. Zicht in de luchtplaats A0.40. De ruimte is aan de bovenzijde afgedekt door middel van roosters.

Gang eerste verdieping (ruimte F1.08 en F1.14)

Deze gang bevindt zich op de eerste verdieping aan de noordoostzijde van het bouwdeel en ontsluit de ruimten ten noorden van het trappenhuis.

De gang is L-vormig, heeft een breedte van ongeveer 1,7 meter en bezit vijf vensterassen.

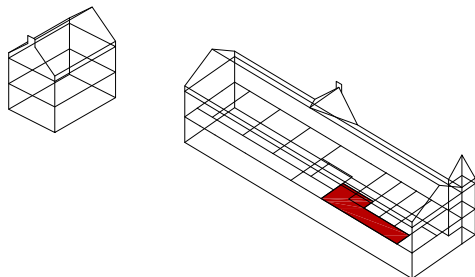
De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en bezitten een gecementeerde plint. De lichte scheidingwand aan de westzijde is voorzien van wit gesausd glasweefselbehang en een lage houten plint. De vloer is bedekt met rood marmer. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven op stalen binten.

De *noordwand* is voorzien van een doorgang met vellingkanten. Het kozijn bezit een vlakke deur en licht getoogde bovendorpel (XXb?).

De *oostwand* (buitengevel) bezit twee 6-ruits vensters voorzien van 2-ruits stopramen aan de onderzijde en 2-ruits kleppende bovenramen. De houten vensterbanken op houten klosjes zijn geplaatst op hardstenen onderdorpels. Rechts van de 6-ruits vensters bevinden zich drie hoger geplaatste vensters voorzien van hardstenen onderdorpels, houten ramen en zinken roeden. De vaste 21-ruits onderramen zijn aan ingemetselde hardstenen blokken bevestigd door middel van ijzeren doken. Boven de 14-ruits naar binnen kleppende bovenramen zijn vaste bovenstukken geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten danwel geopend (zie Afbeelding 57). Ter plaatse van het linker hoge venster (derde vensteras) is de borstwering doorgebroken en zijn de onderste ruiten en onderdorpel verwijderd ten behoeve van een toegangsdeur (1988) naar de verbindingsgang met bouwdeel F. Tussen het tweede venster en de deur zijn sporen zichtbaar van een voormalige binnenwand (XXc tot 1988).

De *zuidwand* kent rechts van de doorgang naar de gang F1.20 een lambrisering uit houten kraaldelen. De deur (1988) in de doorgang bevindt zich in een secundaire invulling (1988), waarbij de vroegere doorgang was voorzien van vellingkanten. Rechts bevindt zich een omtimmerde koker, eveneens gedeeltelijk voorzien van kraaldelen.

De lichte *westwand* (1988) en korte zijde van de L-vormige gang worden

onderbroken door een zestal deuren (1988) met - behalve de deur van de werkkast - een patrijspoort. Ter hoogte van de derde vensteras is een nis aangebracht met daarin een Bruynzeel keukenblokje (1988).

In de korte zijde van de L is een *werkkast* (ruimte F1.14) gesitueerd. De wanden zijn voorzien van een 1,8 meter hoog tegellambris uit witte tegels van 15 x 15 cm, waarboven crème gesausd pleisterwerk is aangebracht. De vloer bestaat uit grijs-wit gemêleerde tegels van 10 x 10 cm en het verlaagde plafond wordt gevormd door multiplex platen.

Op de noordwand van de werkkast is een uitstortgootsteen aangebracht.

Afbeelding 56. Zicht op de lambrisering rechts van de doorgang in de zuidwand. De houten kraaldelen bezitten een werkende breedte van 11,5 cm en zijn tevens in verschillende ruimten aan de westgevel aangebracht.

Afbeelding 57. Overzicht van ruimte F1.08 gezien richting het noorden. Ter plaatse van de derde vensteras van links is de borstwering doorgebroken en zijn de onderste ruiten en onderdorpel van het venster verwijderd ten behoeve van een toegangsdeur (1988) naar de verbindingsgang met bouwdeel F.

Afbeelding 58. Zicht op het linker deel van de oostwand. De vensters zijn verlengd (XXc) (zie Afbeelding 7), voorzien van 2-ruits stopramen aan de onderzijde en 2-ruits kleppende bovenramen. De houten vensterbanken op houten klosjes zijn geplaatst op de - vermoedelijk - lager herplaatste hardstenen onderdorpels.

Kantoorruimten (ruimte F1.10 t/m F1.13)

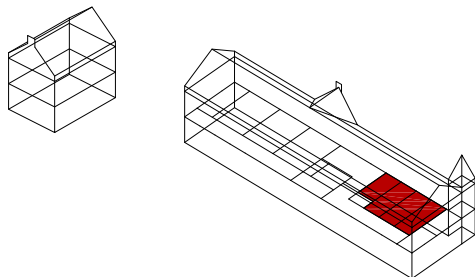
Deze vier kantoorruimten bevinden zich op de eerste verdieping aan de noordwestzijde van het bouwdeel.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en bezitten gecementeerde plinten met een hoogte van 13 cm. De lichte scheidingswanden zijn voorzien van wit gesausd glasweefselbehang en een lage houten plint. De vloeren zijn bekleed met vloerbedekking op underlayment, tenzij anders vermeld. Het plafond bestaat uit een verlaagd systeemplafond (1988), waarboven zich troggewelven op stalen binten bevinden. De binten worden ondersteund door een drietal in de scheidingswanden opgenomen gietijzeren kolommen.

De metselwerk noordwand van *ruimte F1.10* bezit aan de linker zijde een dichtgezette (XXc, Afbeelding 119) doorgang. De ruimte wordt verlicht door een 6-ruits venster in de westgevel, voorzien van een 4-ruits onderraam met ongeprofileerde platte stalen roeden (XXc?) en een 2-ruits naar binnen kleppend bovenraam met brede houten roede. Onder de over de breedte van de ruimte doorlopende vensterbank met schuine onderzijde bevindt zich een lambrisering uit houten kraaldelen.

In de zuidwest hoek van *ruimte F1.11* bevindt zich een wit gesausde gemetselde schouw (XXc) met brede terugliggende lintvoegen en zeer smalle stootvoegen op een terugliggende rollaag. De westwand wordt onderbroken door een 6-ruits venster gelijk aan het venster in ruimte F1.10 met daaronder een kraaldelen lambrisering.

De noordwand van *ruimte F1.12* wordt in de linker hoek verlevendigd door een wit gesausde gemetselde schouw (1988?) met hardstenen blad. Het metselwerk van deze schouw wordt beëindigd door een strekse rollaag en is

voorzien van terugliggende voegen, waarbij de lint- en stootvoegen even breed zijn. Rechts van de schouw is over de gehele wand een kraaldelen lambrisering (XXc) aangebracht, aangesloten op de vloer door middel van een houten plint. De omtimmering (XXc) in het midden van de

wand onttrekt de gietijzeren kolom aan het zicht. De kolom aan de zuidzijde van de ruimte is niet afgetimmerd. Het 6-ruitsvenster in de westwand bezit 2-ruits stolpramen (XXc) en een 2-ruits naar binnen kleppend bovenraam met zinken roede.

De ruimte is voorzien van blank multiplex meubilair (XXIa).

Ruimte F1.13 bezit behalve het 6-ruits venster in de westwand geen bijzonderheden. Het venster kent dezelfde detaillering als het venster in ruimte F1.12. De vensterbank is hier echter niet aan het zicht onttrokken en bestaat uit een afgeschuinde plank met daaronder twee ten opzichte van elkaar terugspringende rechthoeken (zie Afbeelding 67). De wand onder het venster is wederom voorzien van een houten kraaldelen lambrisering.

Afbeelding 59. Overzicht van ruimte F1.10 gezien richting het westen. De nis rechts is een dichtgezette (1957) opening naar de voormalige archiefruimte. Het oorspronkelijke schuifvenster werd vervangen (1957) door een 4-ruits vast onder- en 2-ruits naar binnen kleppend bovenraam. Het raam is te openen door middel van de wartel op de rechter stijl.

Afbeelding 60. Overzicht van ruimte F1.11 gezien richting het westen. Ook in deze ruimte werd het schuifraam vervangen, waarbij de beleglatten werden teruggeplaatst. In de zuidwesthoek bevindt zich een gemetselde schouw (1957).

Afbeelding 61. Overzicht van ruimte F1.12. Het onderraam werd hier vervangen door 2-ruits stolpramen. De inrichting uit multiplex platen is door de huidige gebruikers aangebracht.

Afbeelding 62. Overzicht van ruimte F1.13 gezien richting het westen.

Kantoorruimte (ruimte F1.15)

Deze kantoorruimte bevindt zich ten westen van het trappenhuis, achter de drie vensterassen direct links van de poort.

De ruimte bestaat uit twee delen, het eerste deel aan de noordzijde meet ongeveer 4,3 bij 2,1 meter en het tweede deel aan de zuidzijde 3,1 bij 5,4 meter, gescheiden door een ter hoogte van de onderste 2,5 meter weggebroken (1988) tussenwand.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en bezitten een gecementeerde plint. De noord- en de oostwand van het eerste deel zijn lichte scheidingswanden (1988), voorzien van wit gesausd glasweefselbehang en een lage houten plint. De vloer van het noordelijke deel bestaat uit underlayment, het zuidelijke deel uit houten planken. Het plafond bestaat uit een verlaagd systeemplafond (1988), waarboven zich troggewelven op stalen binten in twee richtingen bevinden¹.

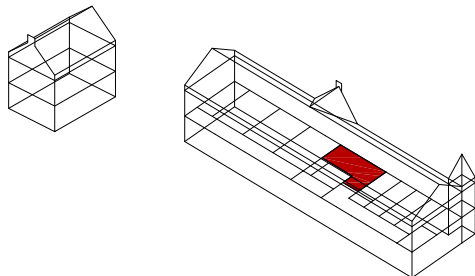
Het metselwerk van de *oostwand* in het zuidelijke deel bezit rechts een verstoring in de gecementeerde plint².

In de zuidoosthoek van de ruimte bevindt zich een wit gesausde gemetselde hoekschouw (1957) met brede terugliggende lintvoegen en zeer smalle stootvoegen op een terugliggende rollaag. De schouw wordt afgedekt door een geprofileerd houten blad.

De *westwand* is voorzien van een lambrisering uit houten kraaldelen. De twee 6-ruits vensters in het zuidelijke deel van de ruimte bestaan uit 2-ruits stolpramen aan de onderzijde en 2-ruits bovenramen met een zinken roede. De vensters zijn voorzien van geprofileerde architraaflijsten en vensterbanken met daaronder lambriseringen.

Het venster in het noordelijke deel heeft eenzelfde opbouw, echter voorzien van een eenvoudigere aftimmering (zie Afbeelding 67).

Tegen de zuidwand is een stalen kluis geplaatst met in beide deuren een medaillon waarin de tekst 'J^B de Haas & Zⁿ Rotterdam' 'VEILIG' ge-

1 Het verschil in de overspanningsrichting van de stalen binten komt voort uit de oorspronkelijke indeling (zie Afbeelding 109).

2 De vroegere toegang tot de ruimte (zie Afbeelding 109).

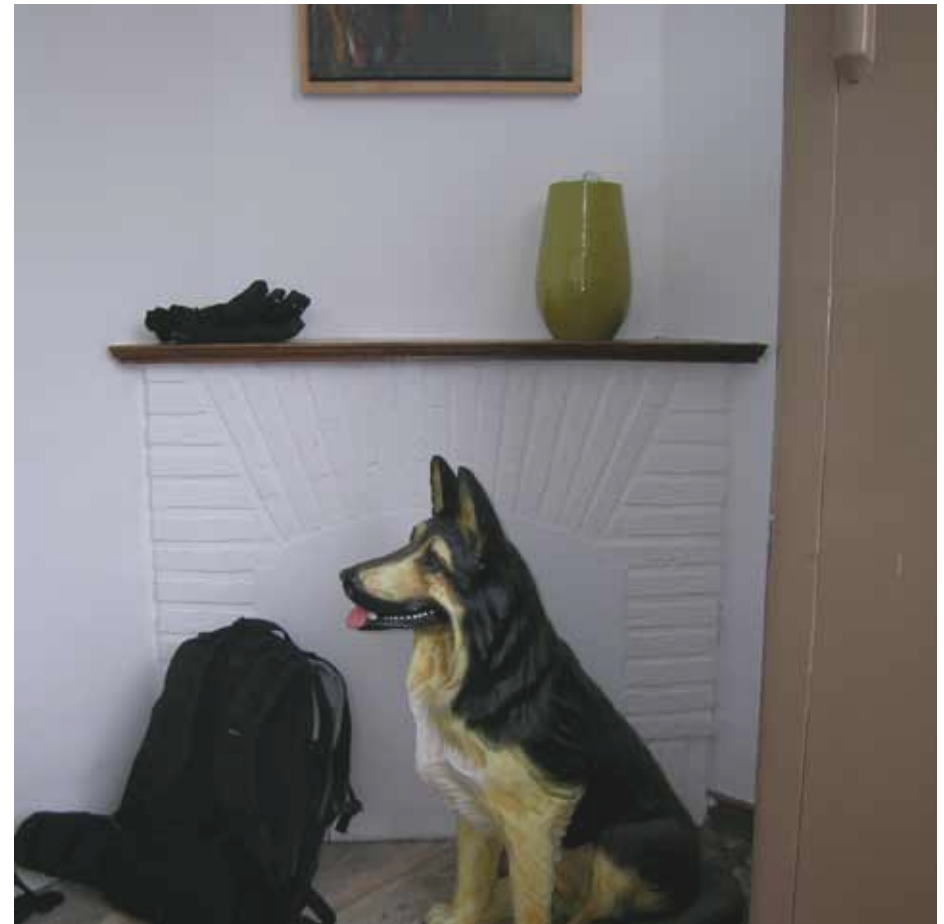
drukt staat.

Afbeelding 63. Overzicht van ruimte F1.15 gezien richting het zuiden.

Afbeelding 64. Overzicht van ruimte F1.15 gezien richting het noorden. De tussenwand werd in 1988 doorgebroken, maar in de detaillering van de vensters is nog af te lezen dat beide ruimten oorspronkelijk een verschillend afwerkingsniveau bezaten (vergelijk Afbeelding 64 en Afbeelding 66).

Afbeelding 65. Zicht op de hoekschouw in de zuidoost hoek van de ruimte. De gemetselde schouw (1957) werd uitgevoerd met terugliggende brede lintvoegen en smalle stootvoegen en werd voorzien van een houten blad.

Afbeelding 66. Detail van de rechter onderhoek van één van de twee vensters in het zuidelijke deel van ruimte F1.15. Het onderraam van het oorspronkelijke schuifvenster werd vervangen door twee stolpramen. De architraven en vensterbank werden herplaatst, de lambrisering onder het venster paste men aan. De oorspronkelijke uitvoering van de lambrisering is in een aantal ruimten van bouwdeel G nog aanwezig.

Afbeelding 67. Detail van de linker onderhoek van het venster in het noordelijke deel van ruimte F1.15. Ook hier werd het schuifvenster gewijzigd, maar de detaillering van de architraven en vensterbank zijn eenvoudiger. Dit houdt waarschijnlijk verband met de oorspronkelijke functie van de ruimte (zie Afbeelding 111).

Gang (ruimte F1.20)

De gang bevindt zich op de eerste verdieping aan de oostzijde van het bouwdeel en ontsluit het trappenhuis en de aan de zuidzijde van het trappenhuis gelegen kantoorruimten.

De gang bestaat uit twee delen, het eerste deel ter plaatse van het trappenhuis is ongeveer 1,7 meter breed en het tweede deel is 2,3 meter breed.

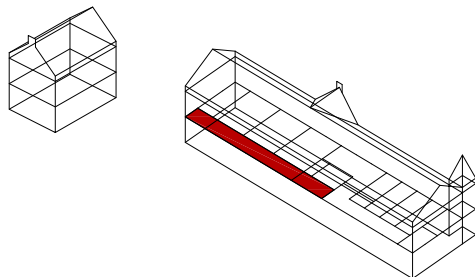
De wanden bestaan uit wit gepleisterd metselwerk en zijn voorzien van een 13 cm hoge gecementeerde plint met vellingkanten. De vloer is bedekt met rood marmoleum. Het plafond wordt gevormd door een wit gepleisterd troggewelf op stalen binten. De doorgang in de scheidingswand tussen beide delen van de gang wordt gevormd door een recente deur (1988) in een oudere doorgang. De dwarswanden in het tweede deel zijn voorzien van doorgangen (XIXd) met een licht getoogde beëindiging.

In de *noordwand* zijn links en rechts lijnen te onderscheiden die door middel van een - voormalig - kapelletje overgaan in het bovenliggende metselwerk. De doorgang (1988) met 'patrijspoortdeur' is geplaatst in het muurwerk (1988?) tussen deze lijnen, waarover de gecementeerde plinten zijn doorgezet (zie Afbeelding 68).

De *oostwand* bezit in het eerste deel van de gang twee 6-ruits schuifvensters met eenvoudige detaillering, voorzien van voorzetramen met draadglas (1997?). Het tweede deel van de gang wordt verlicht door achtereenvolgens een samengestelde pui, twee 6-ruits schuifvensters met een rijkere detaillering en twee hoger geplaatste vensters met 21-ruits vaste bovenramen en 14-ruits kleppende bovenramen. Zowel de samengestelde pui als de schuifvensters in dit gedeelte van de gang bezitten - ten opzichte van de vensters op de begane grond - rijker geprofileerde architraaflijsten en neutjes en zijn voorzien van een lambrisering met een houten plint. De bovenramen (XXc) van de samenge-

stelde pui kennen in tegenstelling tot de onderramen geen verdeling door middel van zinken geprofileerde roeden. Voorts is op de pui zorgvuldig vormgegeven hang- en sluitwerk aangebracht (zie Afbeelding 69).

De beëindiging van de gang aan de *zuidzijde* wordt gevormd door een lichte scheidingswand (1988) met daarin een blauwe deur met patrijs-

venster.

De *westwand* bezit een drietal deuropeningen naar de achterliggende kantoorruimten. Het linker kozijn (XXc) is voorzien van een hol profiel, een vlakke deur en in een oudere (1875)¹ opening geplaatst. De kozijnen (XIXd) van de middelste en rechter deuropening zijn voorzien van een kraal, waarbij de sponning van de rechter deur is gewijzigd ten behoeve van de secundaire deur (XXc). De deuren (XXd?) naar de toiletten zijn voorzien van bovenlichten en harstenen neuten en dorpels.

1 De gecementeerde plint is hier niet aangeheeld.

Afbeelding 68. Overzicht van het eerste deel van ruimte F1.20, gezien richting het noorden. Links zijn de tegels van het trappenhuis F0.13 zichtbaar. De noordwand bezit twee lijnen (aangegeven door middel van de twee pijlen) die een voormalige doorgang met vellingkanten en kapelletjes aangeven. De invulling en de deur werden in 1988 aangebracht.

Afbeelding 69. Overzicht van het tweede deel van ruimte F1.20, gezien richting het zuiden. De nu open doorgangen in de dwarswanden bezaten oorspronkelijk de deuren tussen twee kantoorruimten. Reeds voor 1888 werd de gang naar bouwdeel D doorgetrokken en werden deze ruimten ontsloten via deze gang (zie Afbeelding 111 en Afbeelding 118). De samengestelde pui bezit een - ten opzichte van de vensters op de begane grond - rijkere detaillering.

Afbeelding 70. Detail van de rechter onderhoek van de samengestelde pui. In tegenstelling tot de sobere detaillering van de vensters op de begane grond, is dit venster voorzien van architraaflijsten en een vensterbank met rijkere profilering. De borstwering was voorzien van een houten lambrisering (zie pagina 13), die nu is voorzien van een triplex omtimmering.

Afbeelding 71. Detail van één van de zorgvuldig vormgegeven espagnoletten van de samengestelde pui.

Afbeelding 72. Detail van de rechter onderhoek van de linker deur in de westwand in het zuidelijke deel van de gang. Dit kozijn (XXb) werd in een oudere doorgang (1875) geplaatst. De kozijnstijlen werden voorzien van een hol profiel en zonder neuten op de houten dorpel geplaatst.

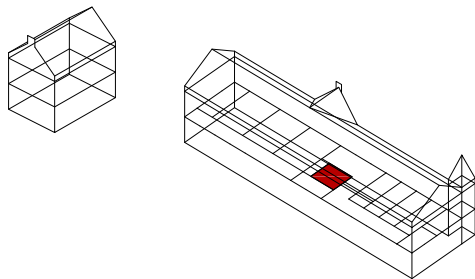

Afbeelding 73. Detail van de rechter onderhoek van de middelste deur in de westwand van het zuidelijke deel van de gang (naar ruimte F1.23). Het deuropening werd aangebracht bij het verlengen van de gang in het laatste kwart van de 19de eeuw. Het kozijn is voorzien van een kraal en hardstenen neuten en dorpel.

Toiletten (ruimte F1.16 t/m F1.21)

Gedeeltelijk boven het trappenhuis F0.13 bevindt zich een toiletgroep met twee toiletten, ontsloten via twee aparte voorruimten. Op deze plaats bevonden zich reeds vanaf de bouwtijd een tweetal privaten en later wc's.

De wanden van de toiletten en voorruimten zijn volledig betegeld met licht-bruine tegels van 15 x 15 cm met accenttegels voorzien van een bloempatroon. De vloer bestaat uit gepatineerde bruine tegels van 10 x 20 cm in halfsteens verband en het verlaagde plafond wordt gevormd door gipsplaten. Het fonteintje en toilet worden van water voorzien door middel van ingefreesde leidingen.

Afbeelding 74. Overzicht van één van de voorruimten van de toiletten.

O.R. kamer (ruimte F1.22)

De voormalige directiekamer bevindt zich boven de poort. De ruimte besloeg oorspronkelijk de volledige breedte van het bouwdeel, maar werd reeds voor 1888 door middel van een gang van de oostgevel afgesloten.

De rechthoekige ruimte meet ongeveer 5,1 bij 6,7 meter en is gelegen achter het drielicht boven de poort.

De wanden zijn voorzien van een houten lambrisering (1957) met een hoogte van 2,4 meter, beëindigd met een geprofileerde houten kroonlijst. De oorspronkelijke vloerdelen zijn bedekt met een grijze vloerbedekking, die via een samengestelde houten plint overgaat in de wanden. Het gestuukte plafond sluit door middel van een eenvoudige kooflijst aan op de lambrisering.

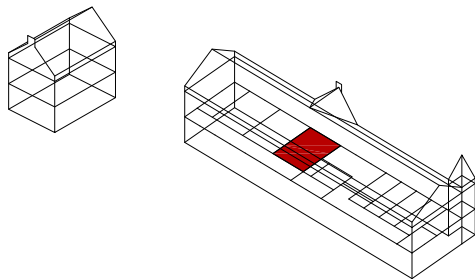
De *noordwand* wordt in het midden onderbroken door een gemetselde schouw (1957) met brede terugliggende lintvoegen en zeer smalle stootvoegen op een terugliggende rollaag. De schouw wordt afgedekt door zwart geglaazuurde tegels. Links en rechts van de schouw bevindt zich een drietal schuifdeuren voorzien van groen glas in lood. Achter de linker schuifdeuren is een keukenblokje aangebracht (1988) voorzien van witte tegels van 10 x 10 cm. De deuren rechts van de schouw verbergen drie kasten, waarvan twee voorzien van houten planken. De kast in het midden is een sleutelkluis, afgesloten door middel van een stalen deur, die aan de buitenzijde is voorzien van houtimitatie.

De *oostwand* bezit de in de lambrisering opgenomen toegangsdeur, waarop lijstwerk is aangebracht, maar zonder neuten.

Op de lambrisering van de *zuidwand* zijn sporen zichtbaar, in de vorm van een lichtere verkleuring van het hout, van een zevental schildjes.

In de *westwand* bevindt zich een venster met getoogde bovendorpel, voorzien van gekorniste eenvoudig geprofileerde lijsten. De stolpramen bezitten geprofileerde zinken roeden, scharnieren met oudhollandse knop en een spanjolet

van recenter datum (1974). Voorts zijn een eenvoudige gordijnkoof en een vensterbank uit zwart geglaazuurde tegels aangebracht.

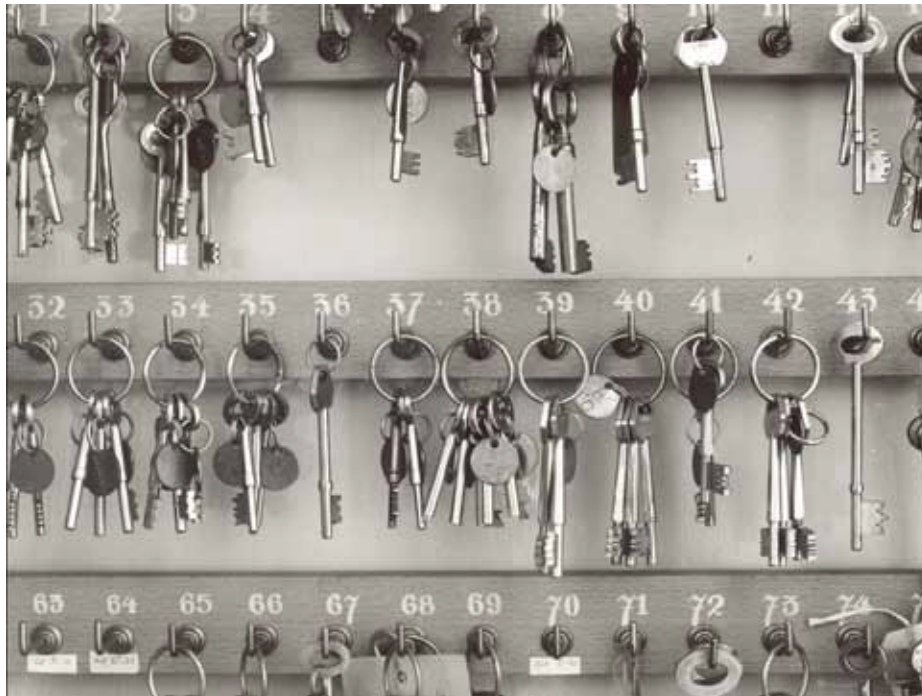
Afbeelding 75. Overzicht van ruimte F1.22 gezien richting het westen. Het interieur van de ruimte werd in de jaren 1950 aangepast, waarbij de huidige lambrisering en schouw werden aangebracht.

Afbeelding 76. Zicht op de gemetselde schouw in de voormalige directiekamer. Deze schouw is - in tegenstelling tot de overige schouwen op deze verdieping - niet gesausd.

Afbeelding 77. Achter de middelste schuifdeur rechts van de schouw bevindt zich een door een stalen deur af te sluiten sleutelkluis. De buitenzijde van de deur is voorzien van houtimitatie.

Afbeelding 78. Interieur van de sleutelkluis in februari 1983. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB039.

Afbeelding 79. Overzicht van het interieur van de voormalige directiekamer in februari 1983. De vloer was bekleed met marmoleum en de schildjes waren nog op de lambrisering aanwezig. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB038.

Kantoorruimte (ruimte F1.23)

Deze kantoorruimte was het voormalig bureau van de maandcommissaris en daarna onder andere planbureau en bevindt zich direct ten zuiden van de voormalige directiekamer.

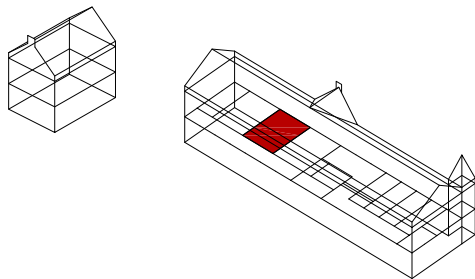
De ruimte meet ongeveer 4,9 bij 6,3 meter en bevindt zich achter de eerste twee vensterassen rechts van de poort.

De metselwerk wanden zijn voorzien van wit gesausd glasweefselbehang en bezitten een gecementeerde plint. De vloer is bedekt met laminaat (2006?). Het plafond bestaat uit een verlaagd systeemplafond (1988), waarboven zich troggewelven op stalen binten bevinden, evenwijdig aan de westgevel.

De *oostwand* (XIXd) bezit aan de linker zijde een wastafel met daarachter een negen tegels hoog lambris uit gelige tegels van 15 x 15 cm (XXc). In het midden van de wand bevindt zich de doorgang naar de gang. Het kozijn (XIXd) bezit een getoogde bovendorpel en is voorzien van geprofileerde lijsten en houten neuten. De deur is secundair (1957), waarbij de sponning van het kozijn werd opgedikt (zie Afbeelding 82).

De *zuidwand* wordt verlevendigd door een wit gesausde in Vlaams verband gemetselde schouw (1957). De schouw en het muurwerk links ervan worden afgedekt door een houten blad.

De ruimte wordt verlicht door een tweetal vensters in de *westwand*, voorzien van 2-ruits stolpramen aan de onderzijde en naar binnen vallende 2-ruits bovenramen. De ramen (1974) bezitten ongeprofileerde houten roeden en eenvoudig hang- en sluitwerk. Het kozijn is afgetimmerd met geprofileerde lijsten die door middel van ingekorte neuten aansluiten op de secundaire vensterbank (1974). Onder het venster is een lambrisering (1875) aangebracht, waaronder een vlak afgetimmerd paneel (1974) en de onderzijde van de oorspronkelijke geprofileerde vensterbank zichtbaar zijn (zie Afbeelding 83).

Afbeelding 80. Overzicht van ruimte 1.23 gezien richting het oosten. De wit gesausde gemetselde schouw in het midden van de zuidwand werd wederom uitgevoerd met brede verdiepte lintvoegen en zeer smalle stootvoegen.

Afbeelding 81. Zicht op de toegangsdeur in de oostwand van de ruimte. De doorgang is tegelijk met de wand aangebracht in het laatste kwart van de 19de eeuw bij het verlengen van de gang (vergelijk Afbeelding 111 met Afbeelding 118). Het kozijn en lijstwerk zijn origineel, de deur is secundair (1957), waarbij de sponning werd opgedikt.

Afbeelding 82. Detail van de onderzijde van de rechter kozijnstijl van de toegangsdeur op de voorgaande afbeelding. Het kozijn is voorzien van geprofileerde lijsten en houten neuten. De sponning van het kozijn is secundair opgedikt.

Afbeelding 83. Detail van de onderzijde van het linker venster in de westwand. De lambriseringen onder de vensters zijn afkomstig uit de bouwtijd (1875), maar het bovenste deel van de vensterbank en het vlakke triplex paneel zijn secundair (1974). Deze ruimte is één van de drie ruimten op de verdieping die van een luxere afwerking werd voorzien. In de voormalige directiekamer (ruimte F1.22) werd de oorspronkelijke betimmering in het derde kwart van de 20ste eeuw verwijderd, maar in de gang en het zuidelijke deel van ruimte F1.15 is deze nog aanwezig (zie Afbeelding 66).

Afbeelding 84. Zicht op de bovenzijde van één van de vensters in de westgevel. Het naar binnen vallende bovenraam is te openen middels een via een wartel te bedienen katrolletje (zie pijl).

Kantoorruimten (ruimte F1.24 en F1.25)

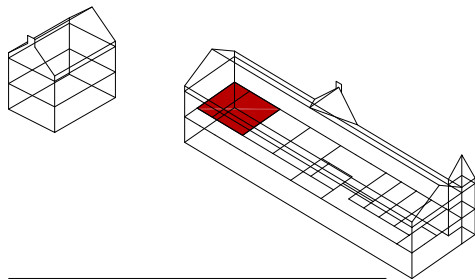
Deze kantoorruimten bevinden zich aan de zuidzijde van bouwdeel E, waarbij ruimte F1.25 zich half in bouwdeel D bevindt. Twee tussenwanden van de oorspronkelijk vier cellen - waarvan er zich één in bouwdeel D bevond - werden doorgebroken ten behoeve van het creëren van grotere vertrekken (zie Afbeelding 111).

De kantoorruimten zijn beide ongeveer 6 bij 6,3 meter.

De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en voorzien van een gecementeerde plint. De vloeren zijn bekleed met vloerbedekking (ruimte F1.24) of laminaat (ruimte F1.25). Boven het verlaagde systeemplafond (1988) bevinden zich in beide ruimten twee wit gepleisterde troggewelven op stalen binten, haaks op de gevel.

In de oost- en westwand van beide ruimten is de voormalige binnenwand zichtbaar in de penanten en balk onder het huidige systeemplafond. Beide ruimten kennen vensters (1949) in de *westgevel*, bestaande uit 2-ruits stolpramen aan de onderzijde en 2-ruits naar binnen vallende bovenramen. Het raamhout en de houten roeden zijn geprofileerd en voorzien van eenvoudig hang- en sluitwerk (1949). De vensters zijn afgetimmerd middels eenvoudig geprofileerde lijsten en vensterbanken op houten klossen en zijn geplaatst op hardstenen onderdorpels (zie Afbeelding 87).

De noordwand van *ruimte F1.24* wordt onderbroken door een rookkanaal, de oostwand bezit de toegang tot de ruimte. De paneeldeur kent één rechthoekig paneel¹ en is voorzien van eenvoudig geprofileerde aftimmerlijsten en houten neuten (als Afbeelding 88).

Ook de noordwand van *ruimte F1.25* bezit een kanaal, voorzien van lage houten plinten. In de oostwand bevinden zich twee toegangen. De linker deur bezit een detaillering gelijk aan de toegangsdeur van ruimte F1.24, de rechter deur is voorzien van een patrijspoort (1988). Geheel

1 De deur is aan de gangzijde voorzien van een vlakke plaat waardoor het paneel aan die zijde aan het zicht wordt onttrokken.

rechts, in de zuidoosthoek, bevindt zich een tweede kanaal.

Afbeelding 85. Overzicht van ruimte F1.24 gezien richting het westen. De penant tussen de vensters geeft de plaats van de voormalige tussenwand aan. Doordat het gebruik van de bovenverdieping veranderde, besloot men de tussenwand van twee individuele cellen door te breken (1949) en de hoog geplaatste kleine vensters te verlengen (zie Afbeelding 98 en Afbeelding 113).

Afbeelding 86. Overzicht van ruimte F1.25 gezien richting het oosten. De toegangsdeur links werd aangebracht tijdens het wijzigen van de individuele cellen (1948), de deur rechts in 1988.

Afbeelding 87. Detail van de linker onderhoek van één van de vensters. De hoog geplaatste kleine vensters in de ruimten F1.24 en F1.25 werden verlengd (1949, zie Afbeelding 113), waarbij de huidige kozijnen, lijsten en vensterbanken werden aangebracht. De hardstenen onderdorpel (pijl) werd hierbij vermoedelijk herplaatst.

Afbeelding 88. Zicht op de rechter onderhoek van de linker deur naar de gang in ruimte F1.25. De architraaflijsten van deze toegangsdeur bezitten dezelfde profilering als de lijsten rond de verlengde vensters.

Afbeelding 89. Detail van één van de vensters in de westgevel. Het systeemplafond (1988) is niet tot tegen westgevel aangebracht, om de bovenramen van de vensters te kunnen openen. Hier zijn de troggewelven nog in het zicht. Enkel het valraam van het rechter venster in ruimte F1.24 is voorzien van een geleiding.

Kerk (ruimte F1.31)

De kerk bevindt zich op de eerste verdieping van de oostelijke aanbouw, in het verlengde van de 'grachtvleugel' van bouwdeel D. De voormalige verblijfzaal werd in 1988 verbouwd tot kerk (zie Afbeelding 126).

De rechthoekige ruimte meet ongeveer 11,7 bij 8 meter en wordt aan drie zijden door buitenwanden omgeven.

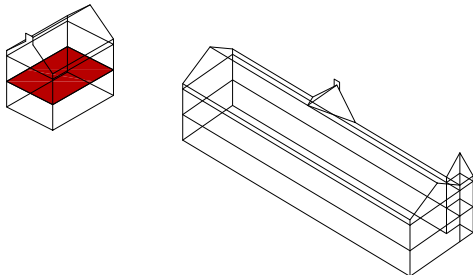
De metselwerk wanden zijn wit gepleisterd en bezitten een gecementeerde plint. De vloer is bedekt met blauwe vloerbedekking en aan de oostzijde verhoogd¹. Het plafond wordt gevormd door wit gepleisterde troggewelven in twee breedten op stalen binten. De binten worden ondersteund door een viertal op hardstenen basementen geplaatste gietijzeren kolommen, voorzien van vierkante voetplaten en consoles.

De *noordwand* bezit een vijftal hoog geplaatste vensters, wisselend vijf of zeven ruiten breed, geplaatst op hardstenen onderdorpels. De vaste onderramen zijn aan ingemetselde hardstenen blokken bevestigd door middel van ijzeren doken. Boven de naar binnen vallende bovenramen zijn vaste bovenstukken geplaatst, voorzien van ventilatiegaten die door middel van ijzeren platen kunnen worden afgesloten of geopend. Voor het linker - smalle - venster is een voorzetraam (1988?) geplaatst.

De *oostwand* wordt onderbroken door twee uit glazen bouwstenen opgebouwde vensters (1988).

De toegang tot de ruimte bestaat uit een dubbele 'patrijspoortdeur' (1988) in de *westwand*.

In de vloer zijn, in de lijn van de kolommen, vier gietijzeren roosters aanwezig van 24 x 24 cm².

1 De vloer is de laatste twee meter aan de oostzijde van de ruimte in 1988 verhoogd in verband met het plaatsen van het altaar.

2 De roosters zijn bedoeld ter ventilatie van de onderliggende troggewelven van de verdiepingsvloer, die - in tegenstelling tot de gewelven van de zoldervloer - wel alle dezelfde breedte bezitten (vergelijk Afbeelding 109 met Afbeelding 111).

Afbeelding 90. Overzicht van ruimte 1.31 gezien richting het oosten. De vensters in de oostgevel zijn opgebouwd uit glazen bouwstenen (1988).

Afbeelding 91. Zicht op het meest westelijke troggewelf. Hier bevond zich direct na de bouw een trappenhuis, dat echter voor 1888 werd verwijderd (vergeleijk Afbeelding 109 en Afbeelding 111 met Afbeelding 118). Door het aanhelen van het gewelf ter plaatse van de spiltrap is de vorm niet helemaal gelijkmatig.

Afbeelding 92. Detail van de voet van één van de kolommen. De gietijzeren kolommen zijn door middel van vierkante voetplaten bevestigd op hardstenen basementen. In de vloer zijn vier gietijzeren roosters aangebracht, ten behoeve van de ventilatie van de onderliggende vloerconstructie.

Zolder binnenplaatsvleugel (ruimte F2.01 t/m F2.03)

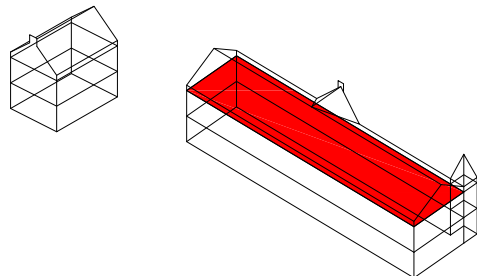
De zolder van de binnenplaatsvleugel bestaat uit drie door brandmuren van elkaar gescheiden ruimten onder een zadeldak.

In de cementvloer zijn voegen gekrast, zodat een tegel-patroon ontstaat van 50 x 50 cm. De 96 cm hoge borstwering en brandmuren van de zolderruimten bestaan uit schoon metselwerk in kruisverband met gesneden voegen. De borstweringen worden beëindigd door een rollaag. Hart op hart 98 cm zijn in de borstwering de achterzijden van de hardstenen gootconsoles van 20 x 12 cm zichtbaar.

De ijzeren spanten bestaan uit T-profielen van 6,5 x 6,5 cm met een dikte van 10 mm, verbonden door middel van ijzeren platen met een dikte van 6 mm en vastgenageld door middel van klinknagels. De spanten staan op een hart op hart afstand van ongeveer 2,83 meter. Het grenen dakbeschoot met een werkende breedte van 30 cm en een dikte van 2,5 cm is bevestigd op grenen gordingen van 9,5 x 15 cm, die hart op hart 1,4 meter op de spanten zijn aangebracht. Voorts zijn ongeveer een meter van de kapvoet en de nok hoekstalen¹ aan de spanten bevestigd van 3,5 x 3,5 x 0,5 cm. De muurplaat bezit vermoedelijk dezelfde afmetingen als de gordingen en is achter de rollaag geplaatst. Elk van de drie de ruimten kent - ongeveer in het midden van de ruimte - ter plaatse van de nok en over de breedte van een travee, een gedeelte met dakbeschoot dat lichter van kleur is².

Het voegwerk van de brandmuren tussen de zolderruimten is op verschillende plaatsen uitgespoeld en er zijn sporen van roetdoorslag.

De westelijke topgevel boven de poort is aan de binnenzijde voorzien van een klamp in verstoord kruisverband.

Het ronde venster is afgesloten door middel van een multiplex plaat met daarop - aan de buitenzijde - een klok (1988).

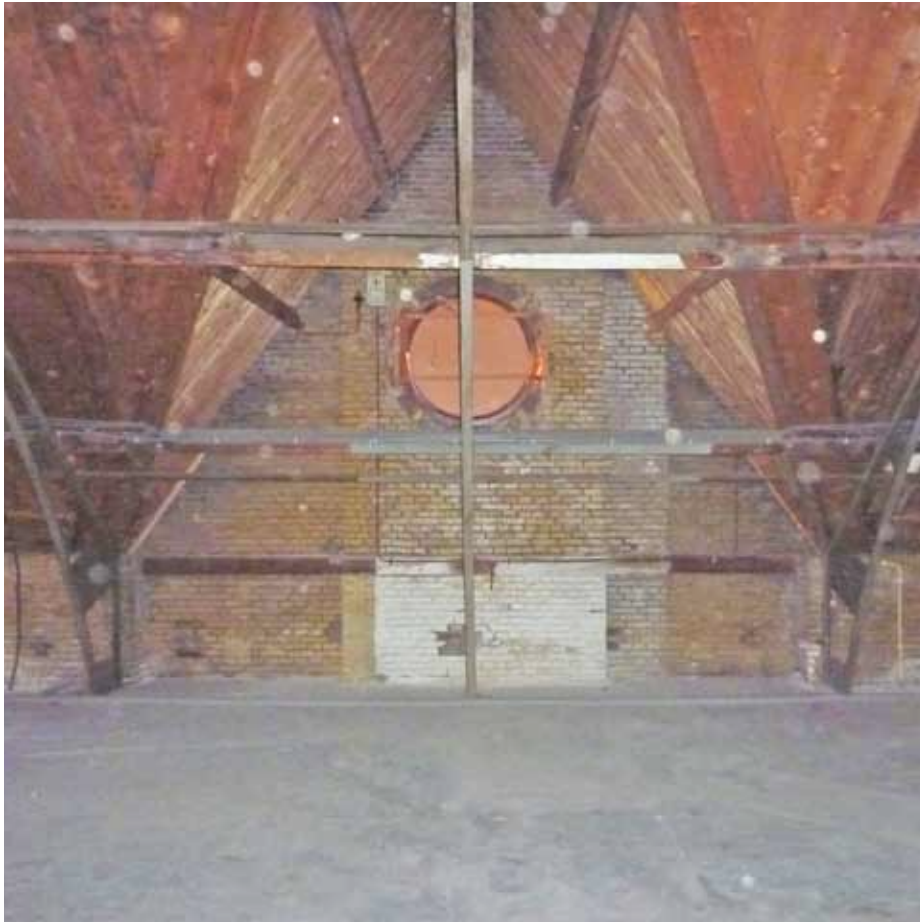
In het westelijke dakvlak zijn vier ijzeren dakvensters aanwezig, aan de binnenzijde voorzien van tralies.

1 Vermoedelijk bezitten deze hoekstalen de functie van windverband.

2 Op deze plaatsen bevonden zich tot 1974 dakkapellen op de nok van het zadeldak (zie Afbeelding 96).

Afbeelding 93. Overzicht van ruimte F2.02 gezien richting het noorden. De brandmuren vertonen op verschillende plaatsen roetsporen en uitgespoeld voegwerk.

Afbeelding 94. Zicht op de binnenzijde van de westelijke topgevel boven de poort. Tot 1988 bevond zich in deze topgevel een rond raam, dat werd vervangen door een klok (zie Afbeelding 96).

Afbeelding 95. Zicht op het lichter gekleurde dakbeschoot ter plaatse van de nok. In elk van de drie zolderruimten bevond zich tot 1974 een dakkapel op de nok van het zadeldak (vergelijk met Afbeelding 96).

Afbeelding 96. Overzicht van ruimte F2.02 gezien richting het zuidwesten in februari 1983. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLH-SPLB080.

Afbeelding 97. Aanzicht van één van de dakkapellen (lantaarns) zoals deze tot 1974 aanwezig waren op de nok van de bouwdelen D en E. De plaatsen tekenen zich af in de vorm van lichter dakbeschot. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA057.

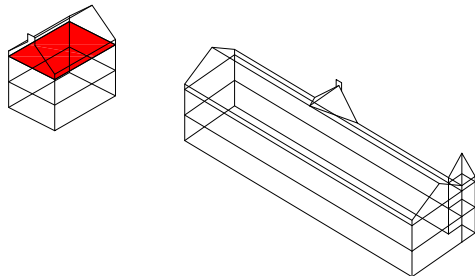
Zolder oostelijke aanbouw (ruimte F2.08)

De zolder van de oostelijke aanbouw bestaat uit een door een brandmuur van de zolder van bouwdeel D gescheiden ruimte onder een zadeldak.

In de cementvloer zijn voegen gekrast, zodat een tegel-patroon ontstaat van 50 x 50 cm. De 100 cm hoge borstwering en brandmuren van de zolderruimten bestaan uit schoon metselwerk in kruisverband met gesneden voegen. De borstweringen worden beëindigd door een rollaag. Hart op hart 98 cm zijn in de borstwering de achterzijden van de hardstenen gootconsoles van 20 x 12 cm zichtbaar.

De ijzeren spanten bestaan uit T-profielen van 6,5 x 6,5 cm met een dikte van 10 mm, verbonden door middel van ijzeren platen met een dikte van 6 mm en vastgenageld door middel van klinknagels. De spanten staan op een hart op hart afstand van ongeveer 2,83 meter. Het grijs geschilderde grenen dakbeschoot met een werkende breedte van 30 cm en een dikte van 2,5 cm is bevestigd op grenen gordingen van 9,5 x 15 cm, die hart op hart 1,4 meter op de spanten zijn aangebracht. Voorts zijn ongeveer een meter van de kapvoet en de nok hoekstalen¹ aan de spanten bevestigd van 3,5 x 3,5 x 0,5 cm. De muurplaat bezit vermoedelijk dezelfde afmetingen als de gordingen en is achter de rollaag geplaatst.

In beide dakvlakken is één ijzeren dakvenster aanwezig, aan de binnenzijde voorzien van tralies.

1 Vermoedelijk bezitten deze hoekstalen de functie van windverband.

Afbeelding 98. Overzicht van ruimte F2.08 gezien richting het oosten. De plaats van de voormalige dakkapel is hier duidelijk te onderscheiden in de vorm van ongeschilderd dakbeschoot. Ter plaatse van de pijl bevindt zich één van de hoekstalen die aan de spanten zijn verbonden.

Afbeelding 99. Zicht op de voet van één van de ijzeren spanten. De T-profielen zijn door middel van vastgeklonken ijzeren platen tot spanten samengesteld. Rechts van het spant is de achterzijde van één van de hardstenen gootconsoles zichtbaar.

Afbeelding 100. Doorsnede van één van de betonnen troggewelven. De totale hoogte is 28,5 cm, waarbij de onderzijde van de holle 'wulfsels' 5,5 cm dik is en de bovenzijde 9 cm.

MONUMENTWAARDE VAN HET GEBOUW

Een bouwhistorisch onderzoek is een middel om te komen tot een gefundeerde waardering van het pand. Deze waardering wordt meestal uitgedrukt aan de hand van de volgende indeling in categorieën:

Categorie 1: hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk

Categorie 2: positieve monumentwaarde, behoud wenselijk

Categorie 3: indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Stedenbouwkundige situering : categorie 1 en 2

De situering van de vleugel aan de oostzijde van de tweede binnenplaats is beeldbepalend voor de bebouwing op het Blokhuissterrein (categorie 1).

De oostelijk aanbouw is beeldondersteunend voor de bebouwing aan de Stadsgracht (categorie 2).

Bouwmassa : categorie 1 en 3

De waardering van de bouwmassa is in dit geval hoger dan die van de reeds genoemde stedenbouwkundige waardering. Hierbij bezitten vrijwel alle 19de-eeuwse gebouwen een hoge monumentwaarde (categorie 1). De loopbrug ter hoogte van de eerste verdieping aan de oostzijde van de binnenplaatsvleugel uit 1988 bezit echter een indifferente monumentwaarde (categorie 3).

Constructie : categorie 1 en 3

De waardering van de constructie komt in grote lijnen overeen met de genoemde waardering van de bouwmassa's. De hoofdvleugels bezitten een monumentale constructie (categorie 1). Hier zijn met name de vloerconstructies en de ondersteuning daarvan in de vorm van gietijzeren kolommen, alsmede de kapspanten waardevolle elementen.

De loopbrug aan de oostzijde is indifferent (categorie 3).

Exterieur : categorie 1, 2 en 3

De waardering van het exterieur komt exact overeen met de reeds besproken bouwmassa en constructie. Behalve de ouderdom van de vleugel uit 1875 wordt de grondslag voor deze hoge waardering mede gevormd door de kwalitatief goede en zorgvuldige detaillering van de diverse onderdelen, waaronder het metselwerk met geknipte voegen en accenten in Udelfanger zandsteen, de vensteropeningen met ontlastingsbogen en uitkragende gootlijst (categorie 1).

Het verlengen van de vensters in de westgevel rond 1949 is met zorg uitgevoerd in de lijn van de reeds bestaande vensters in het noordelijke deel van de gevel (categorie 2).

De bouwdelen van ná 1975, zoals de loopbrug, zijn zuiver utilitair van aard en bezitten vanwege hun geringe ouderdom geen monumentwaarde (categorie 3) net als het in 1997 aangebrachte pleisterwerk en de twee vensters noordgevel oostelijke uitbouw.

Interieur : categorie 1, 2 en 3

Het bouwdeel bezit ruimten in deze drie categorieën.

De traptoren (E0.18) en het zuidelijk deel van de verdieping van de binnenplaatsvleugel bezitten nog de oorspronkelijke indeling en veelal ook de daarbij behorende oorspronkelijke detaillering en afwerking (1875, categorie 1). Hieronder vallen de cementvloeren met tegelpatroon in de traptoren en de zolders en de hardstenen treden en bordessen van de twee trappenhuizen. De twee niveaus van aftimmering van de vensters hangen samen met de oorspronkelijke indeling. De ruimten voor het hogere personeel bezaten een rijkere detaillering (ruimten F1.20, F1.23 en het zuidelijke deel van ruimte F1.15), de overige ruimten waren eenvoudiger afgewerkt (F1.10 t/m F1.15 noordelijke deel, F0.12 (categorie 1).

Een aantal ruimten aan de zuidzijde (F1.24 en F1.25) en het trappenhuis (F0.13) zijn rond 1948 aangepast. De verlengde vensters in de westgevel en de doorgangen in de oostwand zijn afgetimmerd met een voor die tijd typerende profilering. Dit zijn voorbeelden van zorgvuldige wederopbouwarchitectuur en vertegenwoordigen als zodanig een positieve monumentwaarde (categorie 2). Ook de in 1957 aangebrachte aftimmering van de voormalige directiekamer (F1.22) en de gemetselde schouwen op de verdieping (ruimten F1.11, F1.15 zuidelijke deel, F1.23) zijn zorgvuldig uitgevoerd. (categorie 2).

De overige ruimten van dit bouwdeel bezitten een indifferente monumentwaarde (categorie 3). Het betreft hier onder andere de recente indelingen van de begane grond en noordelijke deel van de verdieping (F1.10 t/m F1.15 noordelijke deel), de vloer- en plafondafwerkingen (1988), de toiletgroep ter plaatse van het trappenhuis (F1.16 t/m F1.21).

AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

Het bouwdeel werd reeds als onderdeel van de bouwhistorische verkenning van het bureau Baac uit 2008 onderzocht. Desondanks kunnen een drietal aanbevelingen voor nader onderzoek worden genoemd, die bij een eventuele toekomstige functie-wijziging en daarmee gepaard gaande verbouwing van het complex nuttig danwel noodzakelijk zijn.

Kleuronderzoek

Voor zover bekend heeft er tot op heden nog geen systematisch kleuronderzoek in het gebouw plaatsgevonden. Tijdens het veldwerk is gebleken dat er verspreid door het gebouw nog oudere afwerkklagen zich bevinden. Voorbeelden zijn de trap, de kozijnen, deuren en enkele balklagen. Deze zouden onderzocht kunnen worden, zodat meer bekend wordt over de eerdere afwerkingen van het interieur.

Archeologisch onderzoek

Indien sloop- en/of graafwerkzaamheden op het terrein plaatsvinden, dient men rekening te houden met een archeologisch onderzoek.

Archivalisch onderzoek

In het kader van deze rapportage werd slechts beperkt archiefonderzoek verricht. Dit beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Mogelijk kunnen middels aanvullend archiefonderzoek de in het bestek uit 1874 genoemde detailtekeningen alsnog achterhaald worden.

AANBEVELINGEN VOOR RESTAURATIE EN HERGEBRUIK

In aansluiting op het voorgaande zijn aanbevelingen te geven voor een toekomstige restauratie of verbouwing van het bouwdeel. Deze aanbevelingen zijn er op gericht om de in het bouwdeel aanwezige – deels verborgen – kwaliteiten te versterken, dan wel terug te laten komen. De aanbevelingen staan derhalve geheel los van de mogelijkheden of beperkingen die een eventuele toekomstige verbouwing qua programma en budget biedt.

Exterieur

Het exterieur van het bouwdeel is in grote lijnen nog gaaf. De in 1988 ter plaatse van de oostgevel aangebouwde gang op de eerste verdieping doet afbreuk aan de beleving van de vleugel en zou verwijderd kunnen worden (zie Afbeelding 102 en Afbeelding 101). Dit geldt tevens voor het pleisterwerk op de noordwand van de oostelijke aanbouw, waarbij het herstellen van de vensters of blindnissen (zie Afbeelding 104 en Afbeelding 105) in deze gevel aanbeveling verdient.

Wanneer de wens ontstaat de zolderverdieping te gebruiken, kan ten behoeve van de daglichttoetreding worden overwogen de vier lantaarns op de nok te herstellen (zie Afbeelding 101).

Afbeelding 101. Aanzicht van één van de dakkapellen (lantaarns) zoals deze tot 1974 aanwezig waren op de nok van bouwdeel E. De plaatsen tekenen zich af in de vorm van lichter dakbeschoot. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA057.

Afbeelding 102. Overzicht van de huidige situatie van de oostgevel. Ter hoogte van de eerste verdieping werd in 1988 een gang aangebracht, waardoor een groot deel van de gevel aan het zicht werd onttrokken.

Afbeelding 103. Overzicht van de oostgevel in februari 1983. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB030.

Afbeelding 104. Overzicht van de huidige situatie van de noordgevel van de oostelijke uitbouw. De gevel werd in 1997 ter hoogte van de begane grond voorzien van een pleisterlaag, waardoor de oorspronkelijke gevelindeling deels aan het zicht werd onttrokken. Het verwijderen van de pleisterlaag, herstellen van het metselwerk en heropenen van de vensters zou de daglichttoetreding van de achterliggende ruimten verbeteren.

Afbeelding 105. Overzicht van de noordgevel van de oostelijke uitbouw in februari 1983, waarop de oorspronkelijke indeling van de gevel nog zichtbaar is. De linker deur en het raam ernaast waren reeds dichtgezet, maar de twee vierkante vensters en het pleisterwerk waren nog niet aangebracht. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB031.

Interieur

Het herstellen en repareren van het tegelpatroon van de cementvloer in de traptoren en zolder (zie Afbeelding 106) verdient aanbeveling. De vloer komt op verschillende plaatsen in complex voor en is karakteristiek voor de Blokhuispoort.

Verder zou het herstel van de oorspronkelijke inwendige structuur (binnenwanden), in samenhang met de draagconstructie de ruimtelijke kwaliteit van het bouwdeel ten goede komen. Een viertal zones komt hiervoor in aanmerking, te weten het oorspronkelijke schoollokaal (F0.08), de bewaardersvertrekken F0.14), de garenkokerij en perserij (A0.41-46), alsmede het lokaal boven het schoollokaal (F1.10-14). Deze zones worden thans gekenmerkt door recente indelingen en hier kunnen de oorspronkelijke ruimten weer hersteld worden, waarmee de ruimtelijke kwaliteit versterkt kan worden. Bij de genoemde zones gaat het voornamelijk om het verwijderen van recente indelingen. Bij de zone van de huidige kantine is het juist aanbevelenswaardig om de wanden van de vroegere bewaardersvertrekken te herplaatsen. (zie Afbeelding 109 en Afbeelding 111).

Aanknopingspunten voor de indeling bij een herbestemming zouden verder gevonden kunnen worden in de van oorsprong aanwezige scheiding tussen soberdere en luxere vertrekken, zichtbaar in het afwerkingsniveau. De rijkere afwerking van de ruimten voor het hogere personeel (F1.20, gang F1.23 en het zuidelijke deel van ruimte F1.15) versus de eenvoudigere afwerking van de meer utilitaire vertrekken (F1.10 t/m F1.15 noordelijke deel, F0.12) is kenmerkend voor het functioneren van de gevangenis en de hiërarchie van het gevangeniswezen (zie Afbeelding 107 en Afbeelding 108).

Sanitaire voorzieningen zouden weer op de plaats van de vroegere privaten op de begane grond kunnen worden gerealiseerd, zodat het kleinere venster in de nis rechts van de poort in de oostgevel weer functioneel zou worden (zie Afbeelding 109).

Afbeelding 106. De cementvloer van de begane grond is voorzien van ingekaste voegen op een raster van 50 x 50 cm. De vloer is gescheurd en diverse malen gerepareerd.

Afbeelding 107. Detail van de rechter onderhoek van één van de twee vensters in het zuidelijke deel van ruimte F1.15. Het onderraam van het oorspronkelijke schuifvenster werd vervangen door twee stolpramen. De architraven en vensterbank werden herplaatst, de lambrisering onder het venster paste men aan.

Afbeelding 108. Detail van de linker onderhoek van het venster in het noordelijke deel van ruimte F1.15. Ook hier werd het schuifvenster gewijzigd, maar de detaillering van de architraven en vensterbank zijn eenvoudiger. Dit houdt waarschijnlijk verband met de oorspronkelijke functie van de ruimte (zie Afbeelding 111).

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN LITERATUUR

Archieven

Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden

Gemeente Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Historisch Centrum Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, archief Ministerie van Justitie.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv. nr. 789, 791, 792, 793, 1783 en 1790.

Stichting Digitaal Archief Leeuwarder Courant: <http://www.archiefleeuwarder-courant.nl/>

Beeldbank Leeuwarden: <http://hcl.pictura-dp.nl/>

Website Stichting Blokhuispoort: <http://www.blokhuispoort.nl/>

Literatuur

B.A.T.J. Dukers, *De plaats van de strafgevangenis aan de Noordsingel in Rotterdam binnen de ontwikkeling van gevangenissen in Nederland en West-Europa*, in : *De Penitiaire Inrichting en het voormalige Gerechtsgebouw en archiefgebouw aan de Noordsingel te Rotterdam*, Rapport II, Rijksgebouwen-dienst Directie Vastgoed Den Haag / Bureau Bouwwerk Holten Utrecht 2008.

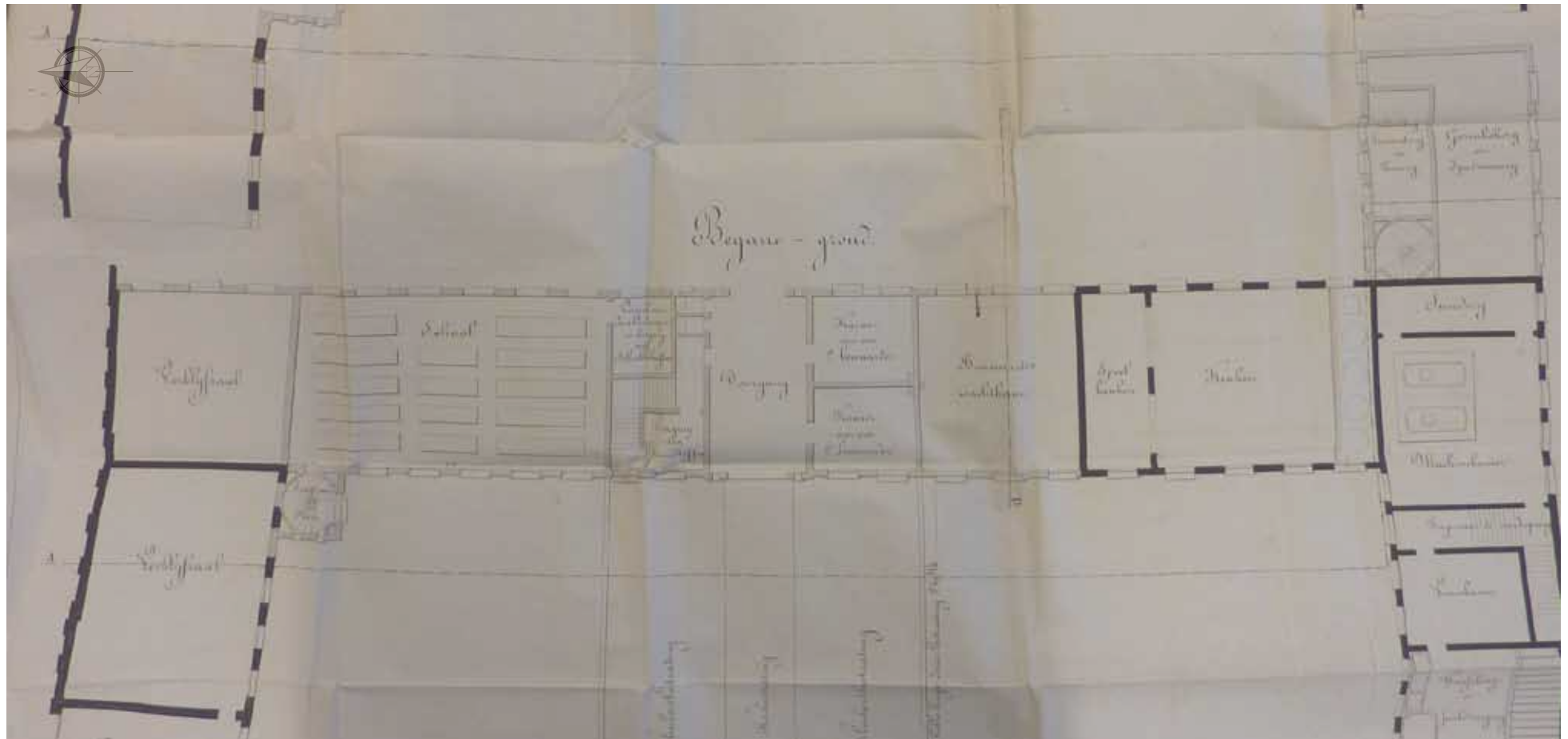
Ros Floor, *J.F. Metzelaar (1818-1897) en W.C. Metzelaar (1848-1918), Bouwmeesters voor Justitie*, Rotterdam 2009.

J. Kamphuis, E.D. Orsel en K. Emmens, *Justitiële Inrichtingen "Oostereiland" Hoofd I te Hoorn, Bouwhistorische aantekening*, Rijksgebouwendienst Bureau Rijksbouwmeester, 's-Gravenhage 1998.

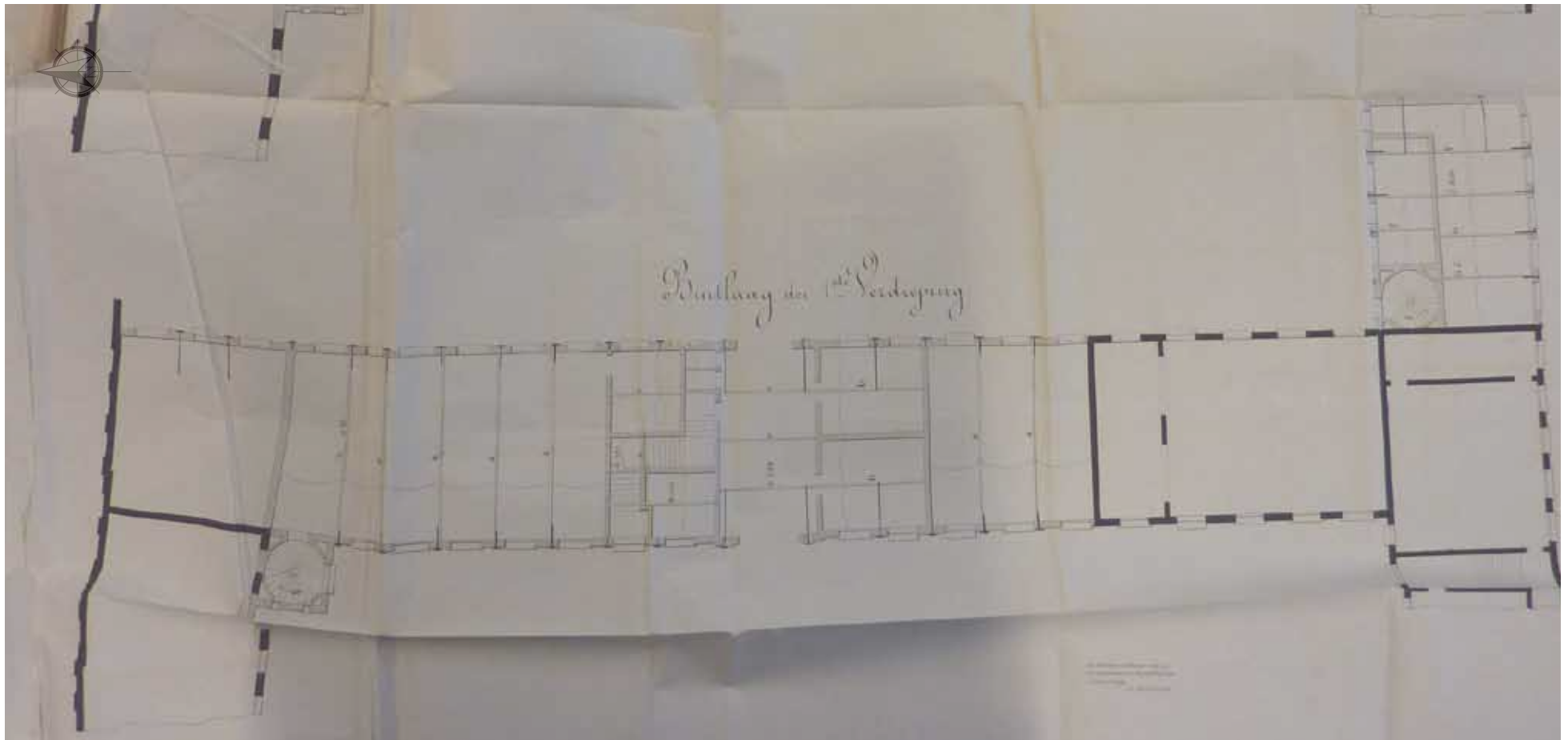
Dr.Ph. Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden*, Den Haag 1888.

J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.

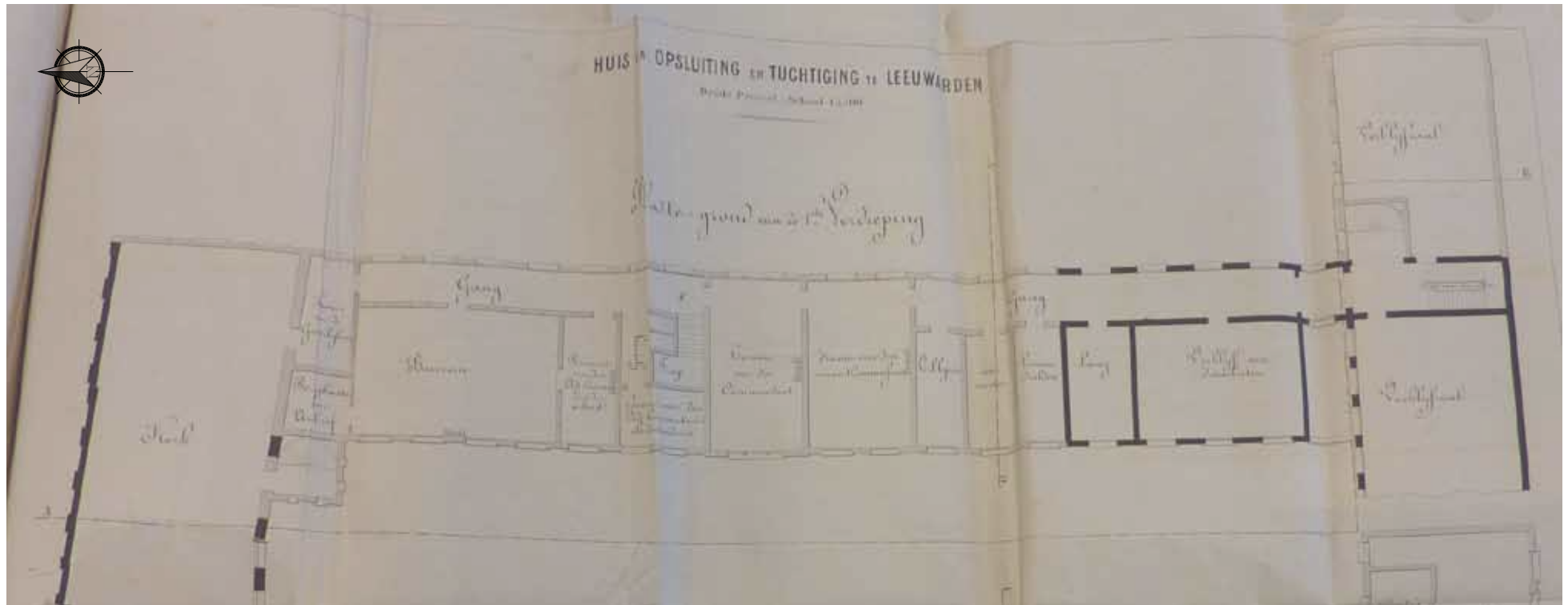
BOUWTEKENINGEN

Afbeelding 109. Onderste helft van de bouwtekening van de plattegronden van bouwdeel E met daarop de begane grond, door J.F. Metzelaar, 1874. In het linker gedeelte bevond zich een schoollokaal met rechts daarvan een vertrek voor de onderwijzer. Aan de oostzijde, toegankelijk via de poort, waren twee privaten aangebracht (zie ook Afbeelding 22). Het trappenhuis links van de poort was bereikbaar via een doorgang in de westgevel, waarachter zich de eerste steek van de trap bevond. De drie ruimten rechts van de poort waren vertrekken voor de bewakers. In de oostelijke uitbouw waren enkele utilitaire vertrekken waaronder een garenkokerij en perserij. De spiltrap in de noordwestelijke hoek van de uitbouw werd reeds voor 1888 verwijderd (vergelijk met Afbeelding 118). Deze tekening behoorde bij de werkzaamheden voor het derde perceel van de verbouwing van het 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging te Leeuwarden'. Tijdens deze verbouwing werd de opening tussen de bouwdeelen A en D gedicht en werd er een uitbreiding richting het oosten gerealiseerd. De bestaande gedeelten zijn in zwart weergegeven. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

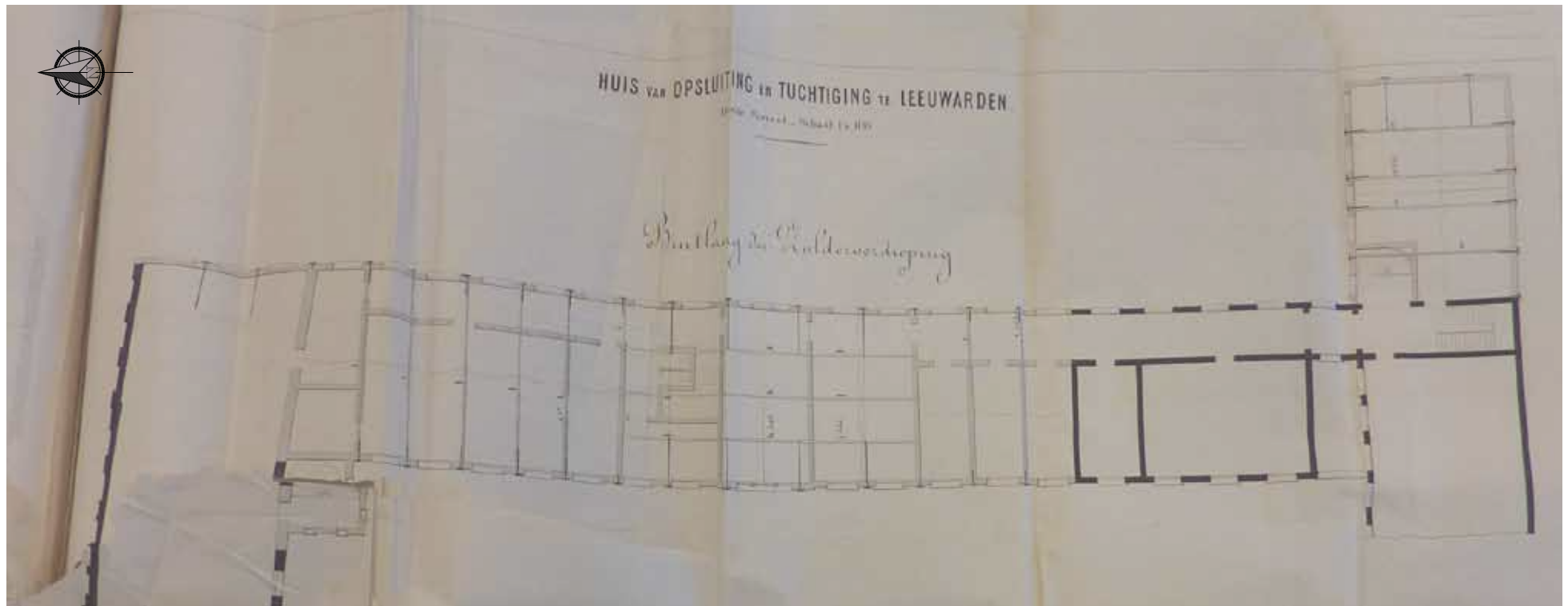

Afbeelding 110. Onderste helft van de bouwtekening van de bintlagen van bouwdeel E met daarop de vloer van de eerste verdieping, door J.F. Metzelaar, 1874. De binter van de eerste verdiepingvloer werden in twee richtingen gelegd. De oostelijke uitbouw bezat binten op verschillende hart op hart afstanden, afhankelijk van de gevelindeling. De bestaande gedeelten zijn in zwart weergegeven. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

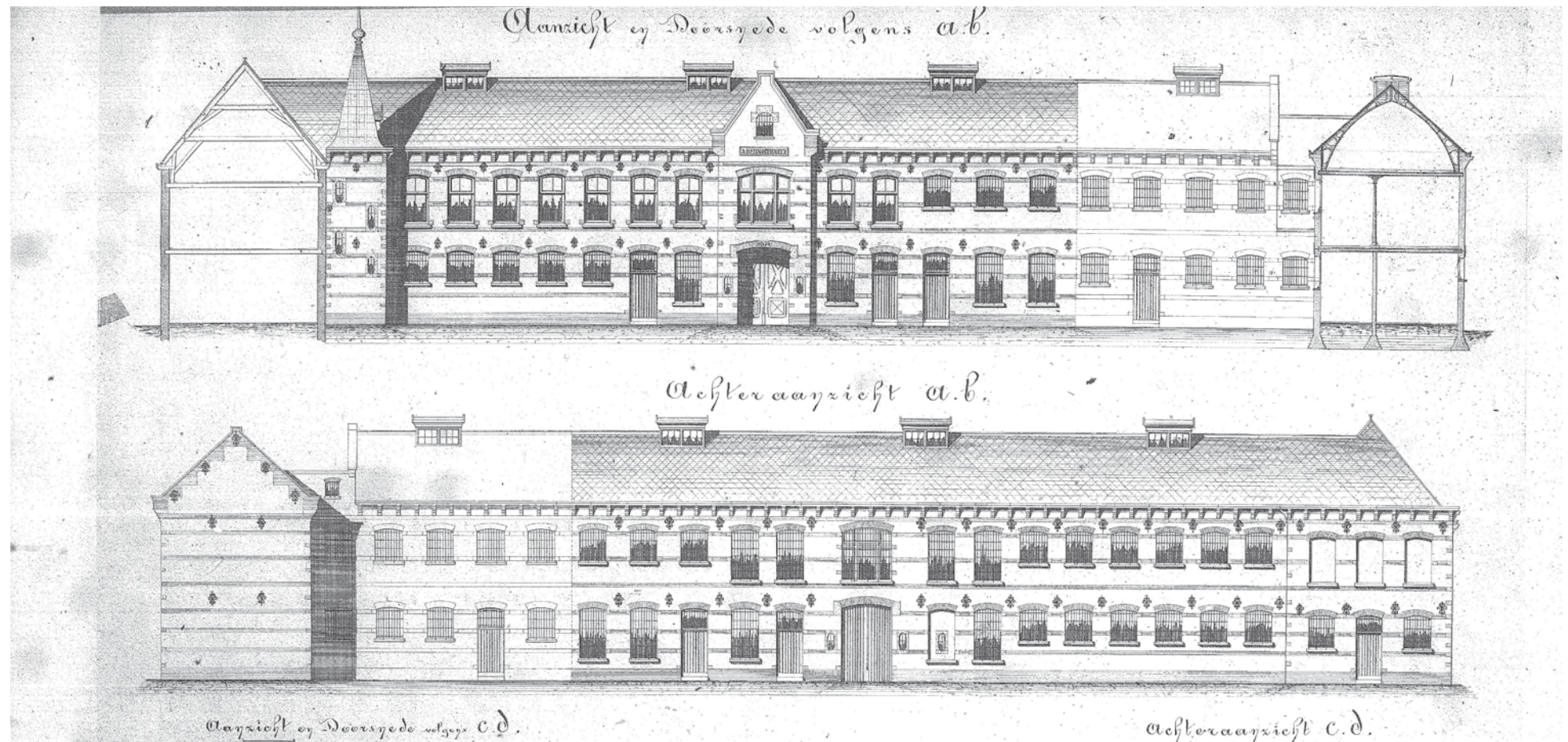

Afbeelding 111. Bovenste helft van de bouwtekening van de plattegronden van bouwdeel E met daarop de eerste verdieping, door J.F. Metzelaar, 1874. Op de eerste verdieping bevonden zich aan de noordzijde de kantoren voor het administratief personeel en direct boven de poort en rechts en links daarvan de vertrekken van het hogere personeel. Deze ruimten werden gekenmerkt door een luxere afwerking (zie Afbeelding 107). Geheel rechts werden, in aansluiting op de reeds bestaande cel in bouwdeel D, drie cellen gerealiseerd ten behoeve van levenslang veroordeelden.

Deze tekening behoorde bij de werkzaamheden voor het derde perceel van de verbouwing van het 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging te Leeuwarden'. De bestaande gedeelten zijn in zwart weergegeven. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

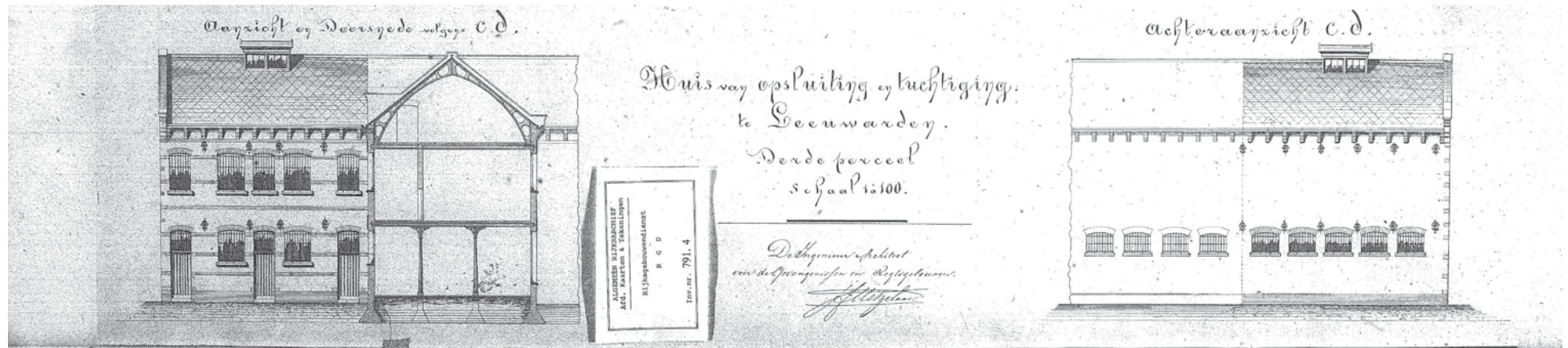

Afbeelding 112. Bovenste helft van de bouwtekening van de bintlagen van bouwdeel E met daarop de vloer van de zolder, door J.F. Metzelaar, 1874. De reeds voor 1888 verwijderde spiltrap in de noordwestelijk hoek van de oostelijke uitbouw tekent zich nu af in het onregelmatige troggewelf (zie Afbeelding 91). De bestaande gedeelten zijn in zwart weergegeven. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

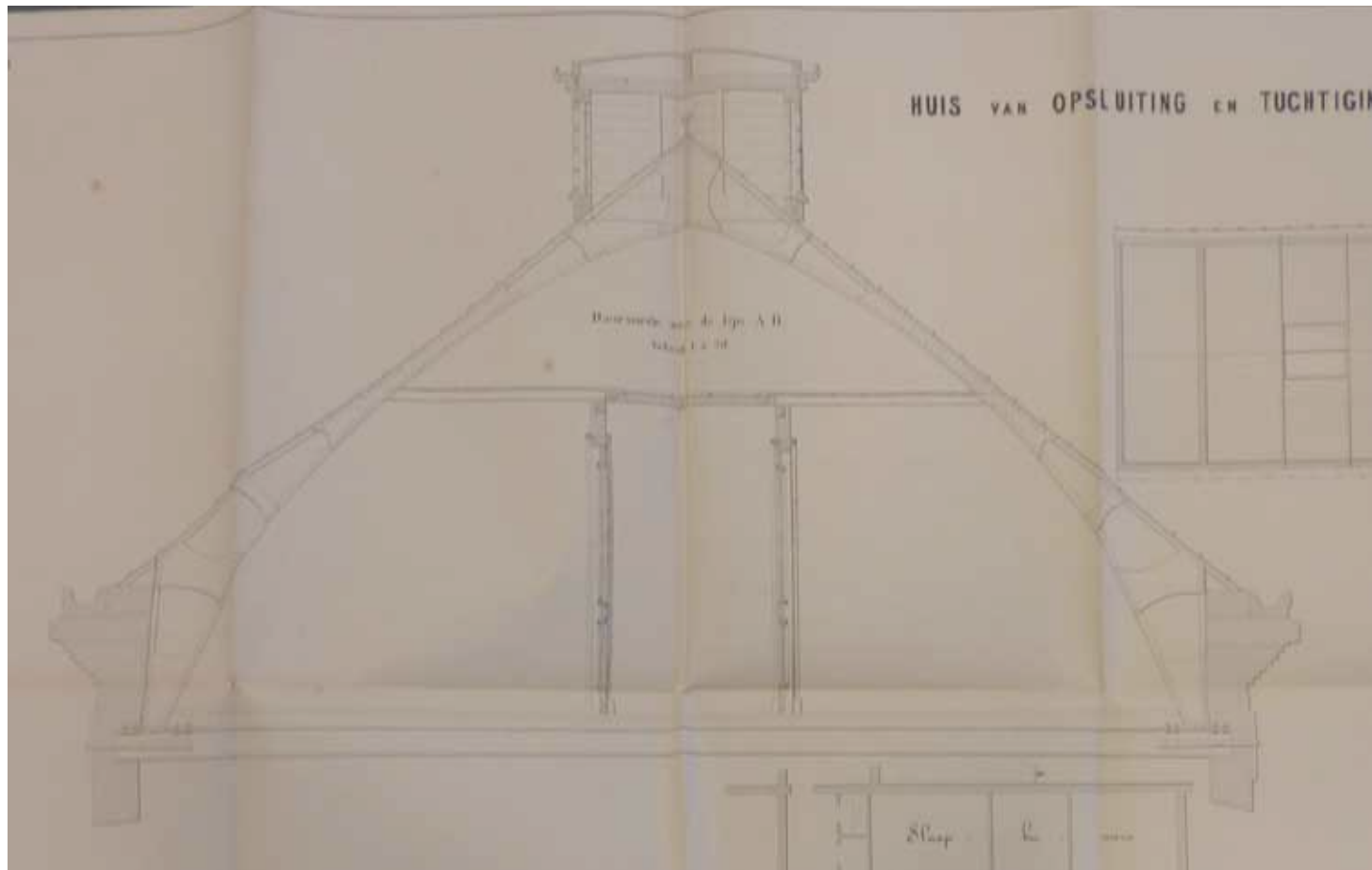

Afbeelding 113. Bovenste helft van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel E, door J.F. Metzelaar, 1874. Op deze tekening is de oorspronkelijke gevelindeling te zien van de oost- en westgevel alsmede de oostgevel van de oostelijke uitbouw.

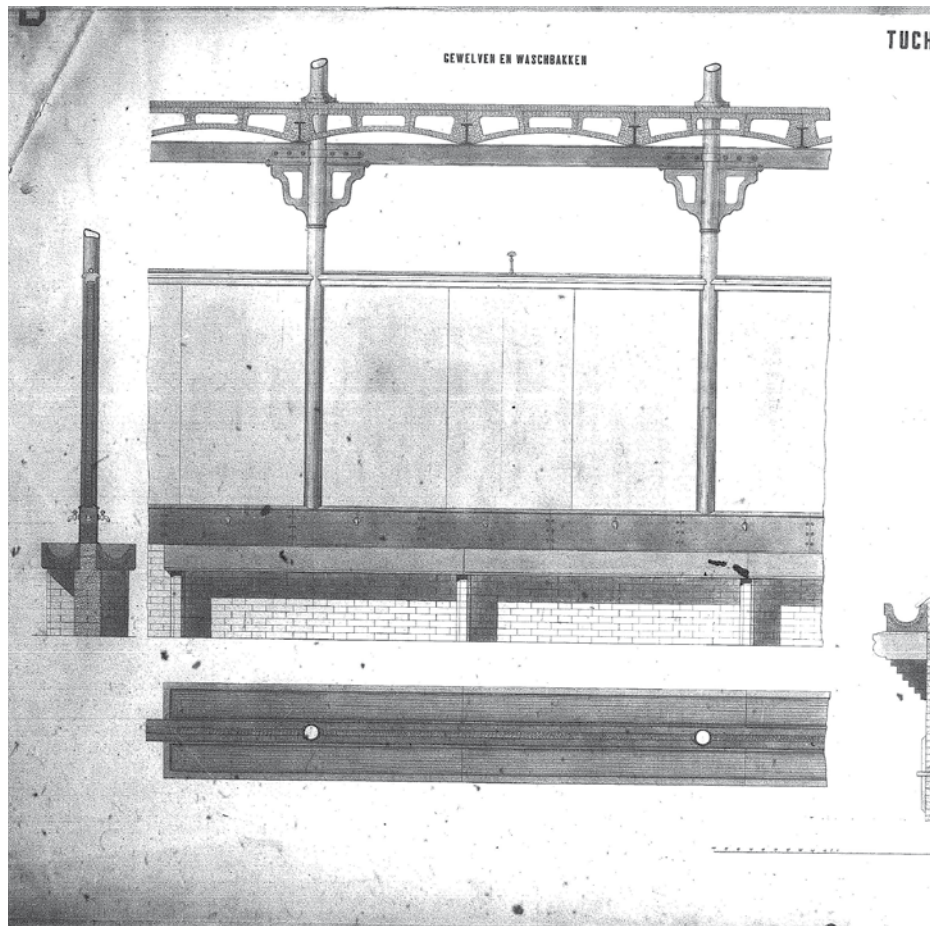
Deze tekening behoorde bij de werkzaamheden voor het derde perceel van de verbouwing van het 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging te Leeuwarden'. Tijdens deze verbouwing werd de opening tussen de bouwdelen A en D gedicht en werd er een uitbreiding richting het oosten gerealiseerd. De reeds bestaande gedeelten zijn lichter weergegeven. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.4

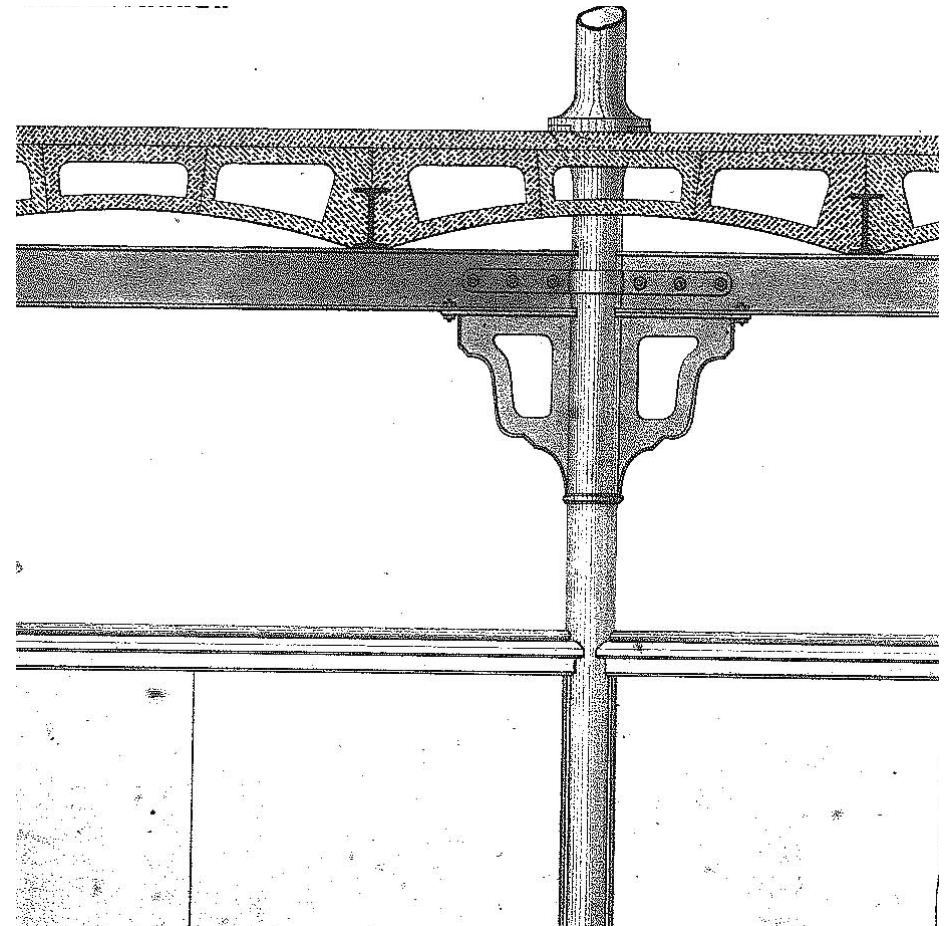
Afbeelding 114. Onderste helft van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel E, door J.F. Metzelaar, 1874. Op deze tekening is de oorspronkelijke gevelindeling van de noord- en zuidgevel van de oostelijke aanbouw zichtbaar en de doorsnede over de binnenplaatsvleugel. De reeds bestaande gedeelten zijn lichter weergegeven. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.4

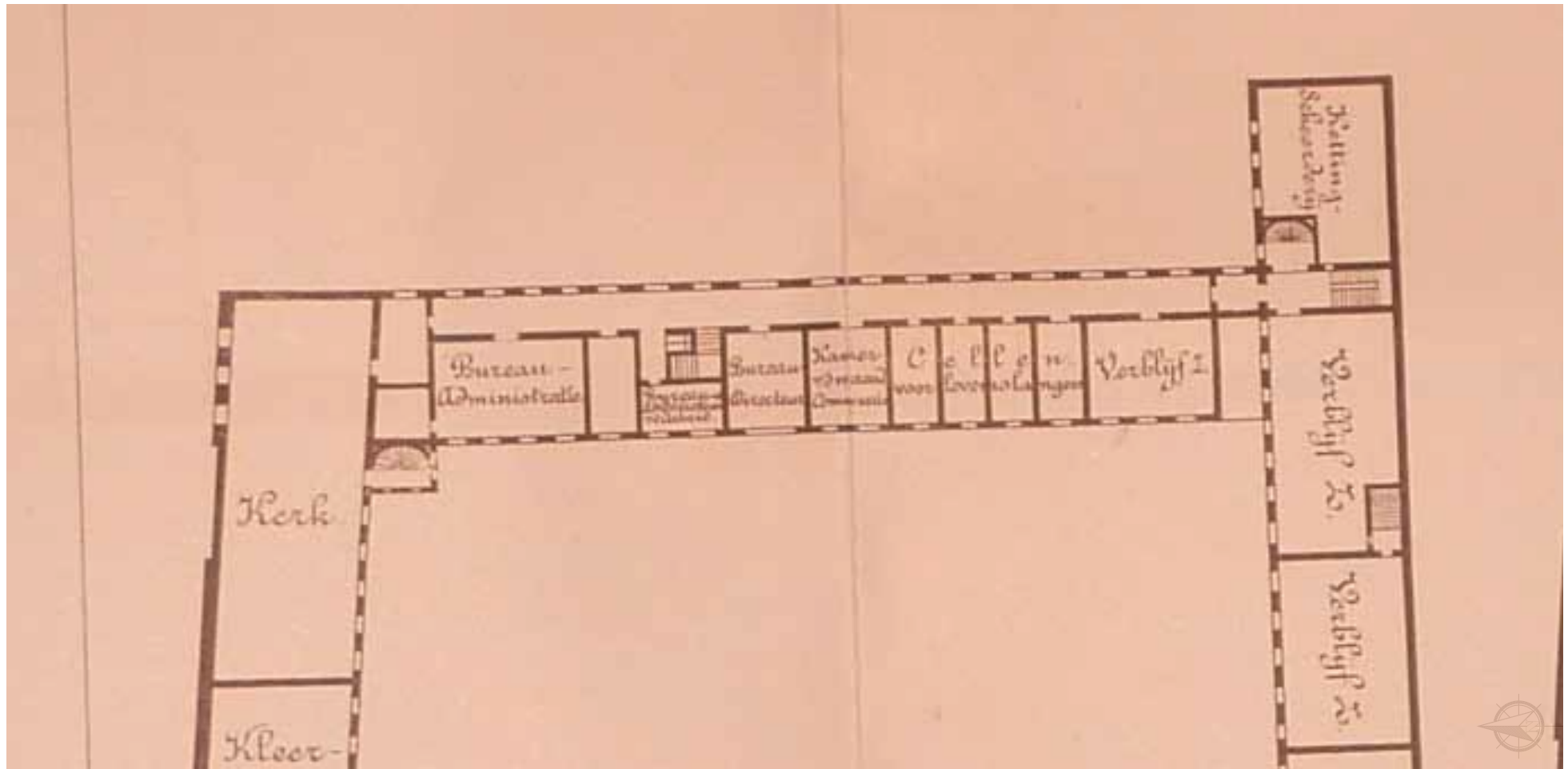
Afbeelding 115. Fragment van de bouwtekening van bouwdeel D, door J.F. Metzelaar, 1872. De afbeelding geeft de doorsnede van de kapconstructie en daklicht in de nok weer, zoals deze ook in bouwdeel E werden gerealiseerd. Deze tekening behoorde bij de werkzaamheden voor het tweede perceel van de verbouwing van het 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging te Leeuwarden'. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 717.

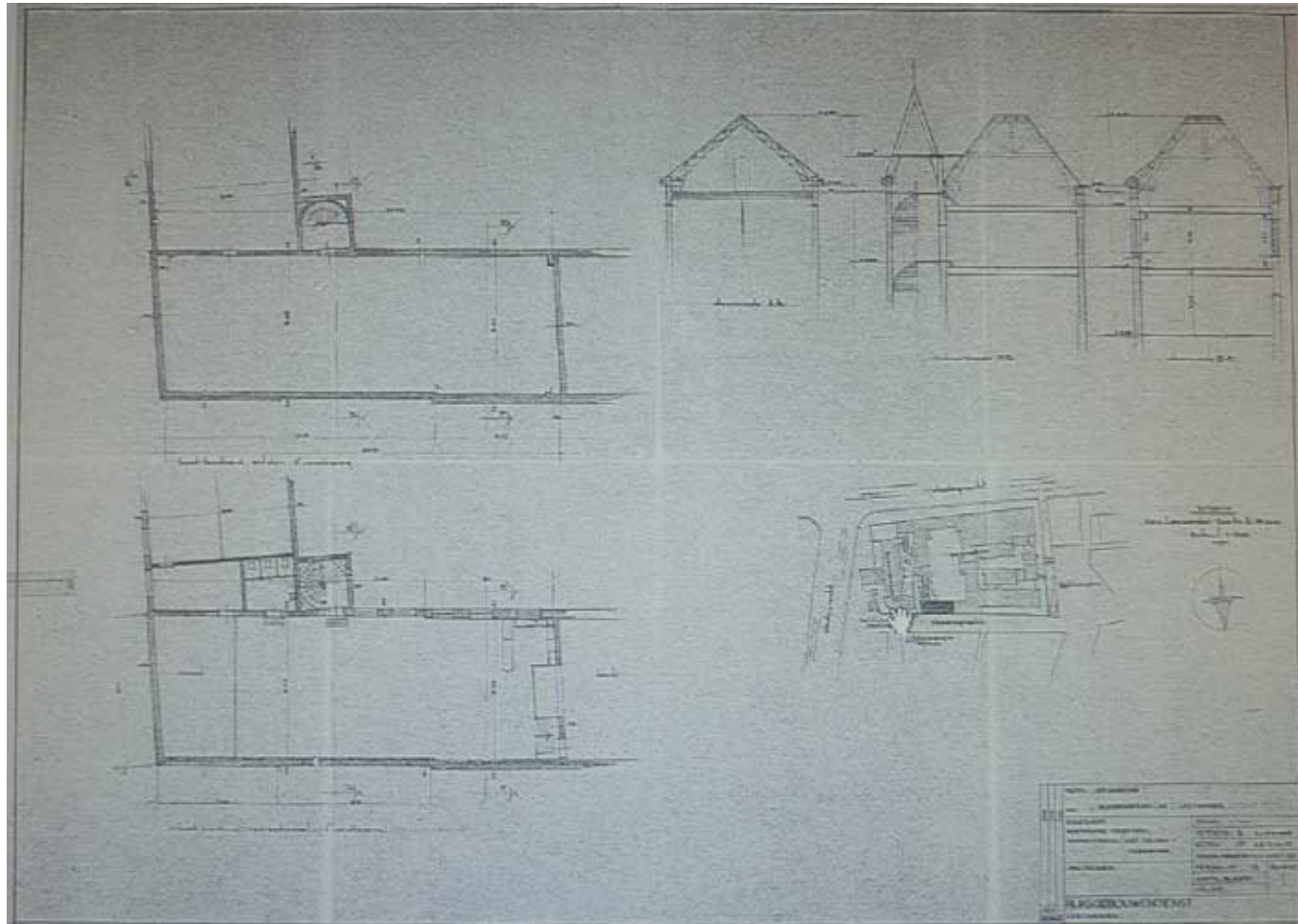
Afbeelding 116. Detailtekening van de 'gewelven en waschbakken' van bouwdeel C, door J.F. Metzelaar, 1885. Op deze tekening zijn de portlandcement wulfsels zichtbaar, zoals deze ook tussen de ijzeren binten werden toegepast in bouwdeel E. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.49

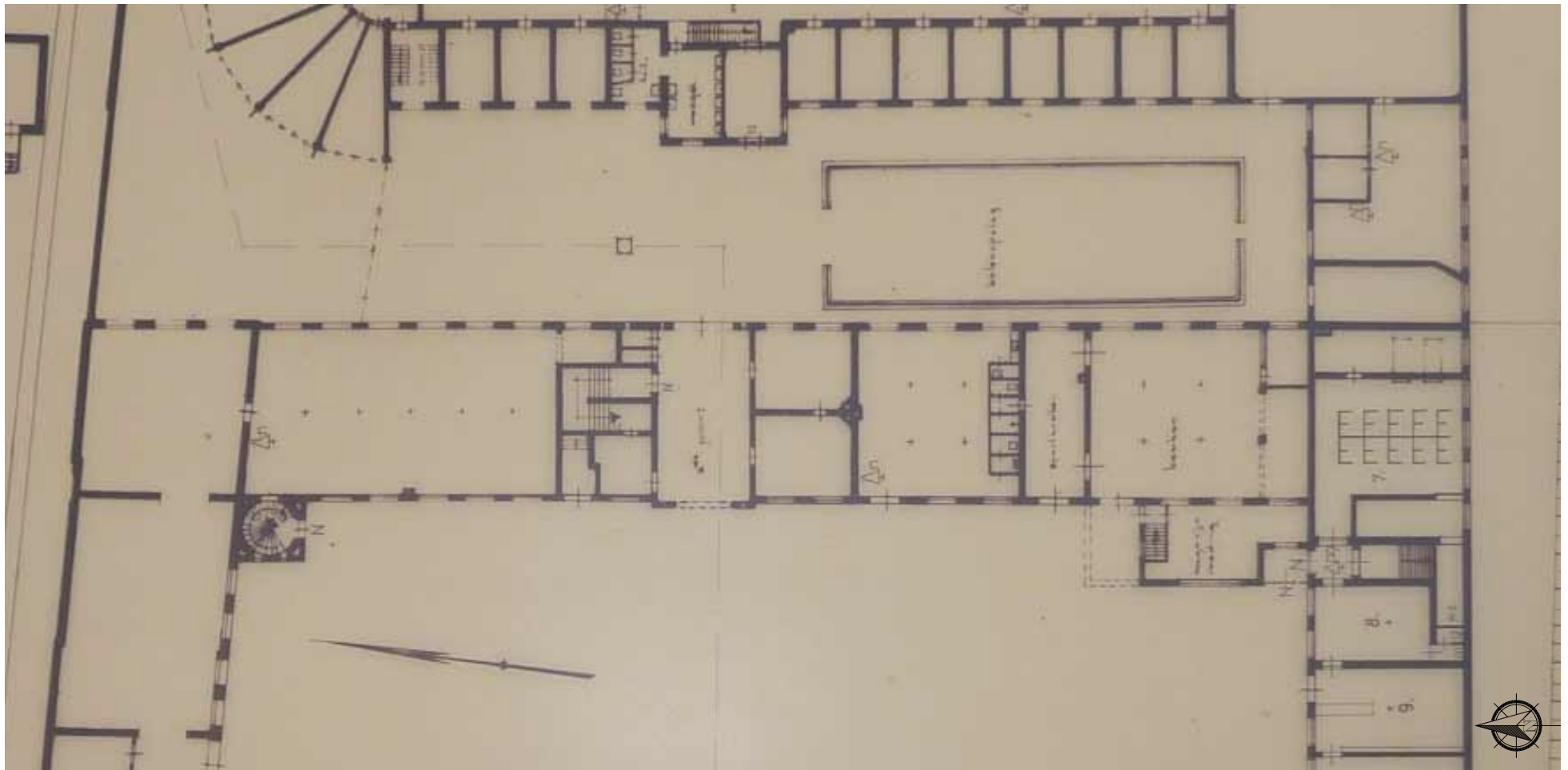
Afbeelding 117. Detail van voorgaande afbeelding waarop zichtbaar is dat de gewelven bestaan uit drie losse holle wulfsels. In bouwdeel E werden echter geen onderslagbalken toegepast en ook de consoles van de gietijzerenkolommen werden eenvoudiger uitgevoerd. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.49

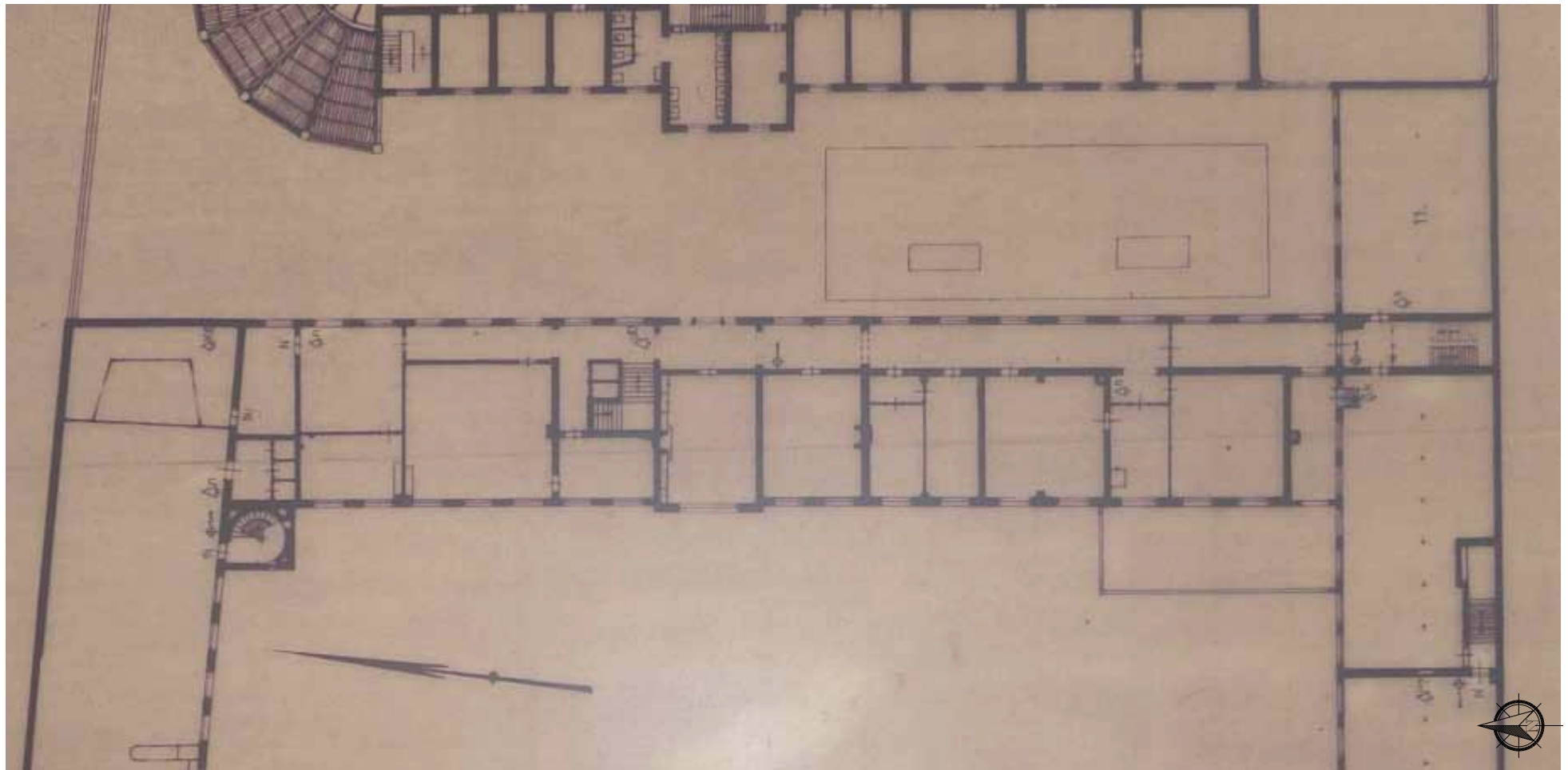
Afbeelding 118. Fragment van de tekening van de plattegrond van de 'Bijzondere Strafgevangenis te Leeuwarden', met daarop de eerste verdieping van bouwdeel E. Op deze tekening is zichtbaar dat reeds voor 1888 de spiltrap in de noordwestelijke hoek van de oostelijke uitbouw werd verwijderd en de gang ter plaatse van de vertrekken boven en juist rechts van de poort werd doorgetrokken. De overige verdiepingen van bouwdeel E vertonen geen verschillen met de hiervoor afgebeelde bouwtekeningen van J.F. Metzelaar. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, uit 'Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden' REST.

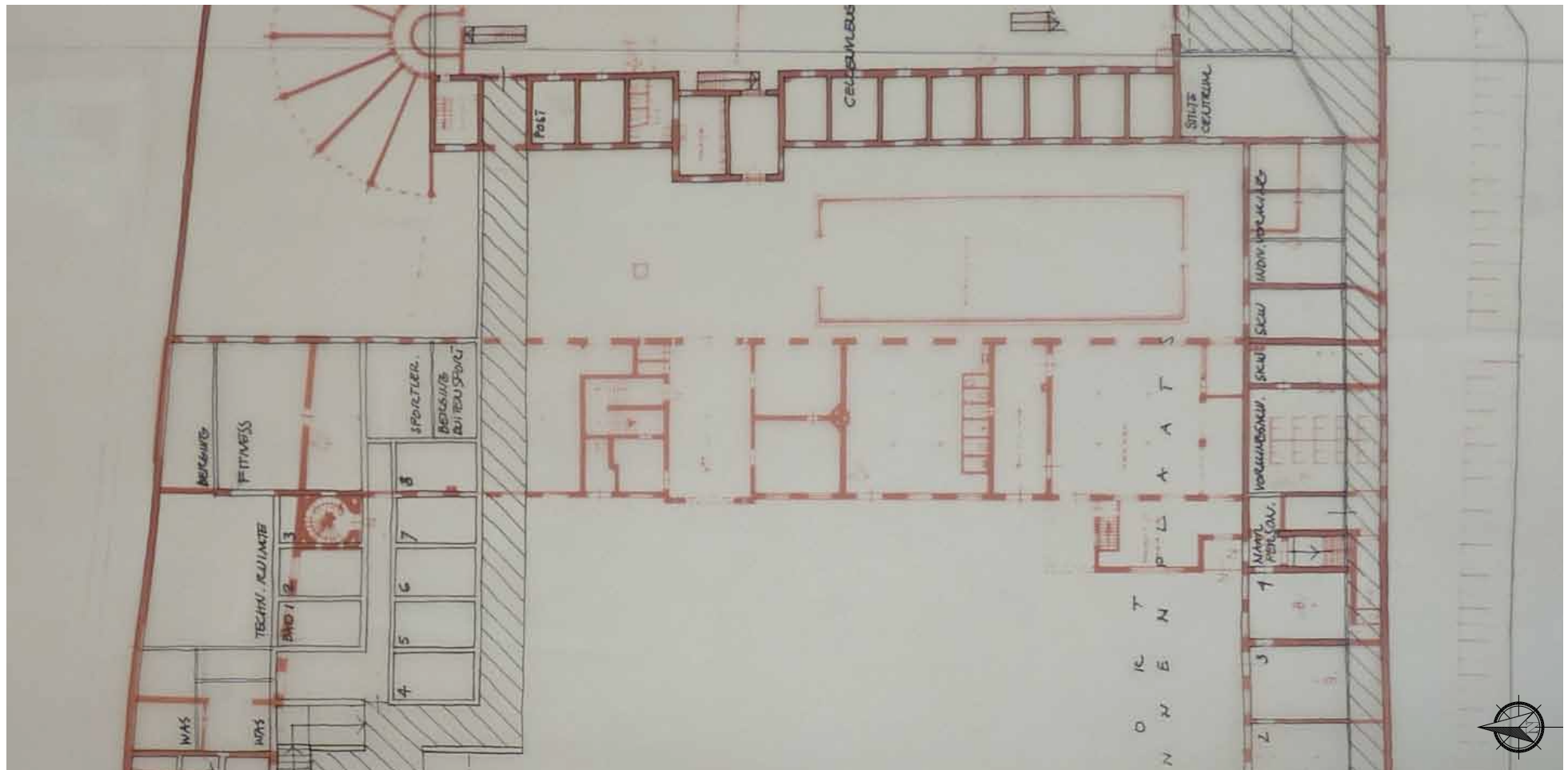
Afbeelding 119. In 1957 werd op de eerste verdieping van bouwdeel A een recreatiezaal gerealiseerd. Ten behoeve hiervan werden een drietal toiletten en een voorruimte ingebracht ter plaatse van het meest noordelijke gewelf van Bouwdeel E. Tekening uit: Gemeentearchief stadskantoor.

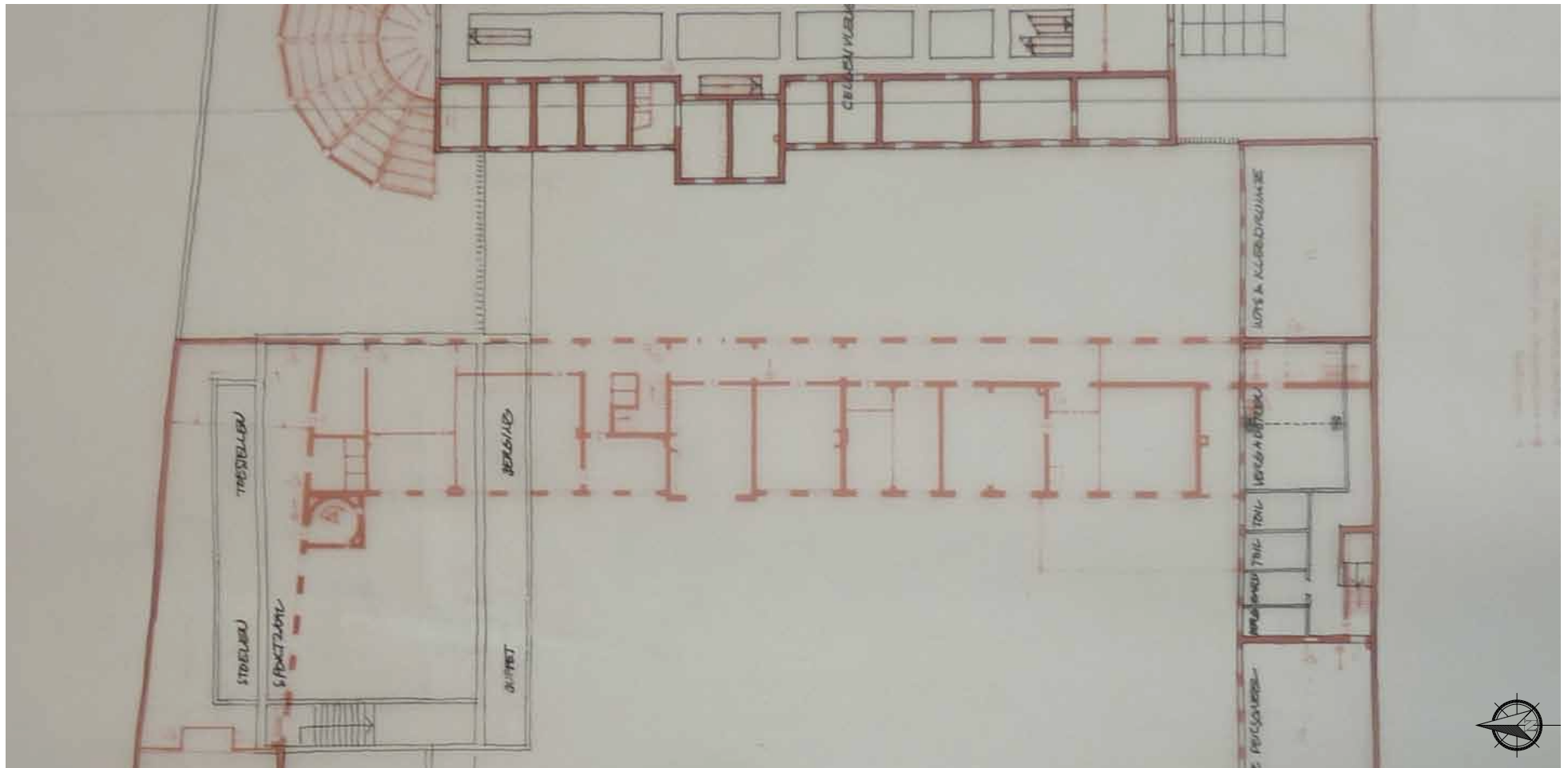
Afbeelding 120. Fragment van de revisietekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdeel E, door de Rijksgebouwendienst, directie Groningen, Friesland en Drenthe, december 1976. Tijdens deze verbouwing werden diverse onderdelen gemoderniseerd, waarbij onder andere een nieuwe toiletgroep werd gerealiseerd ten noorden van de scheidingswand met bouwdeel D. Tekening uit archief architectenburo irs. Vegter.

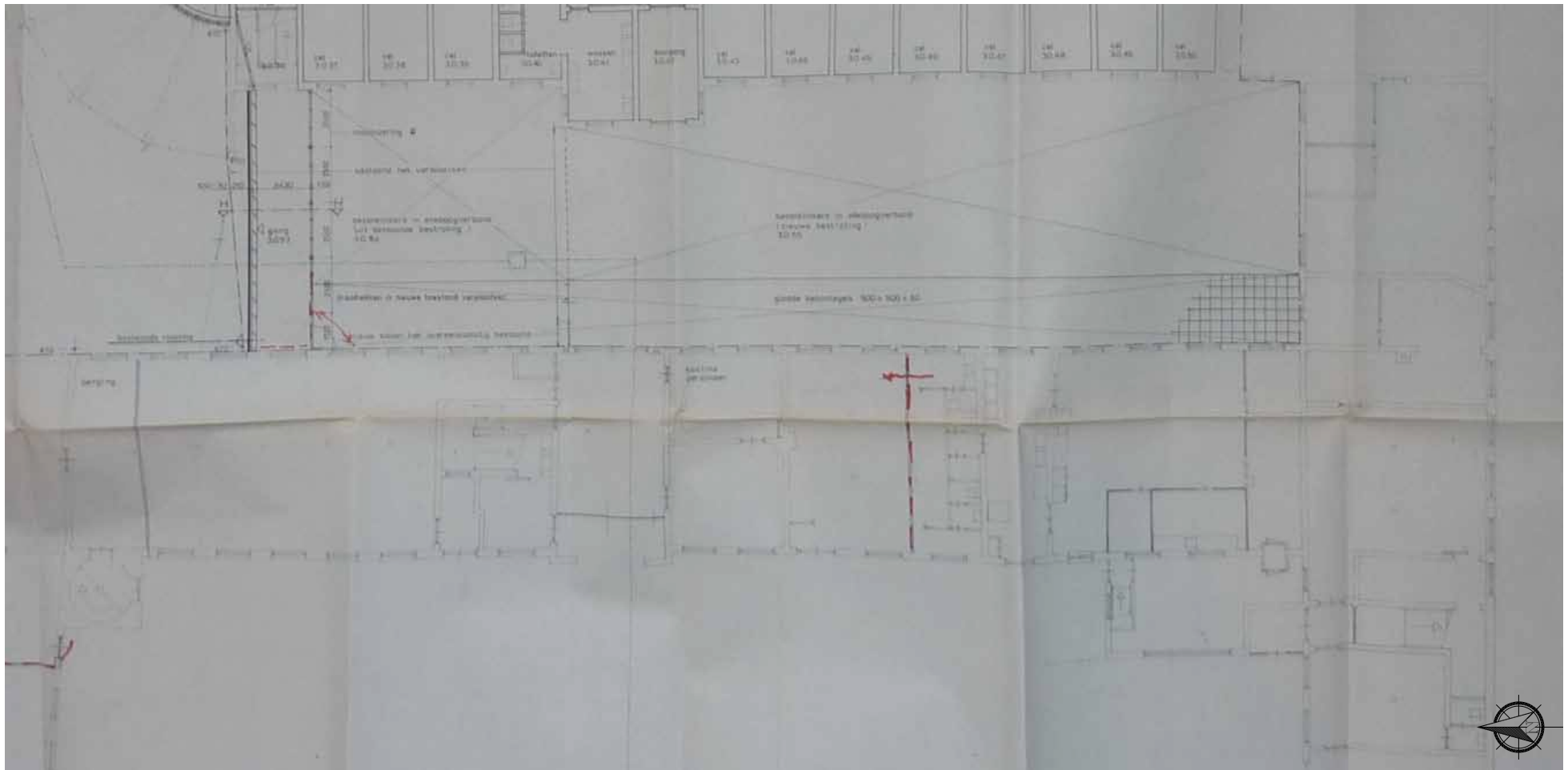
Afbeelding 121. Fragment van de revisietekening van de nieuwe toestand van de eerste verdieping van bouwdeel E, door de Rijksgebouwendienst, directie Groningen, Friesland en Drenthe, december 1976. Tijdens deze verbouwing werden diverse onderdelen gemoderniseerd, waarbij onder andere de onderramen van de schuifvensters in de westgevel werden vervangen voor stolpramen en de vertrekken op de eerste verdieping van een nieuwe afwerking werden voorzien. Tekening uit archief architectenburo irs. Vegter.

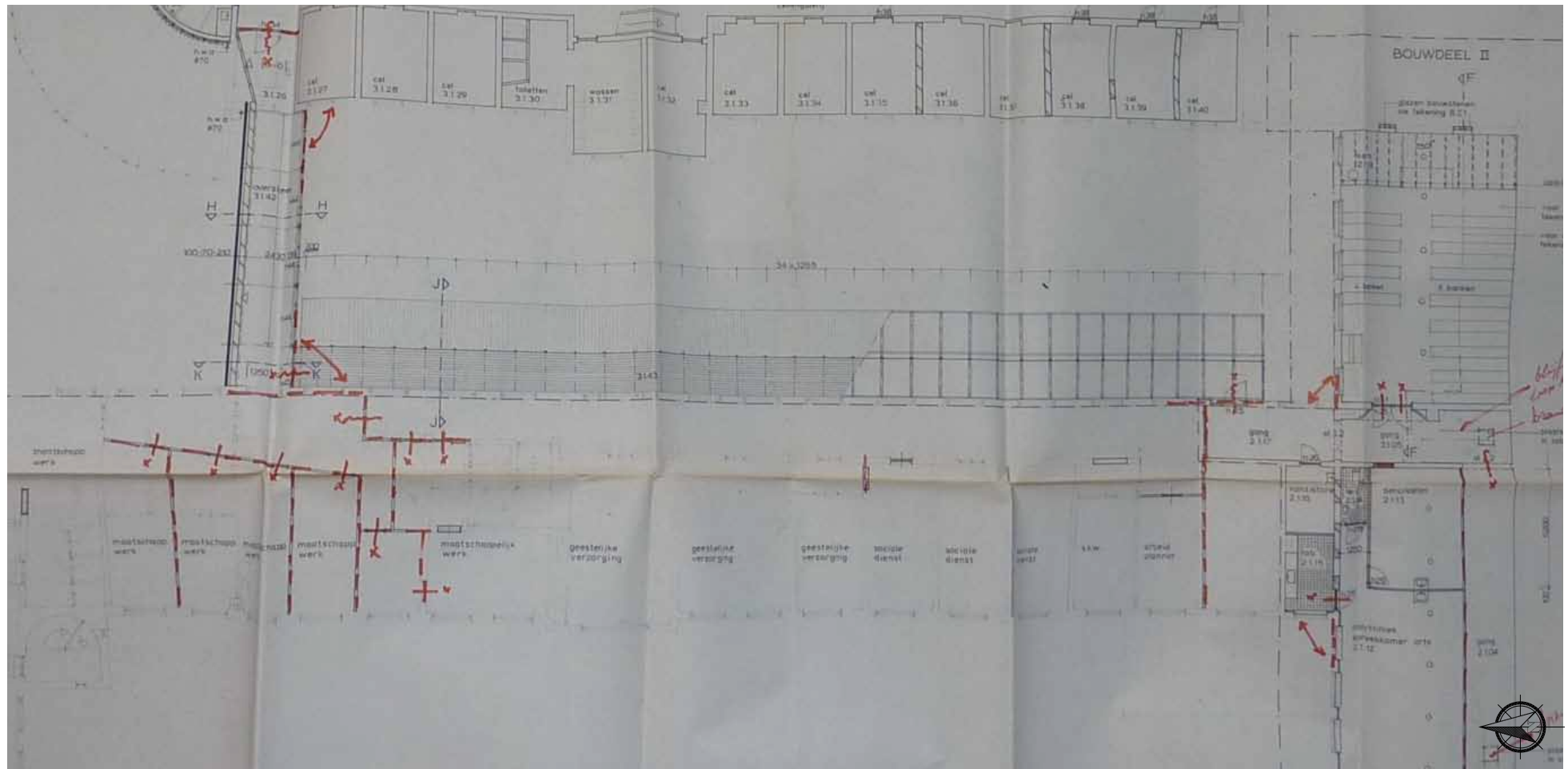
Afbeelding 122. Fragment van het voorstel voor de nieuwe toestand van de begane grond van het complex, door architectenburo irs Vegter b.i., januari 1986. In het voorstel werden het bouwvolume van bouwdeel E verwijderd ten behoeve van het realiseren van een grote sportbinnenplaats. De plannen werden vanwege geldgebrek pas vanaf 1988 in gewijzigde en zeer versoberde versie uitgevoerd (zie Afbeelding 124 en Afbeelding 125). Tekening uit archief architectenburo irs. Vegter.

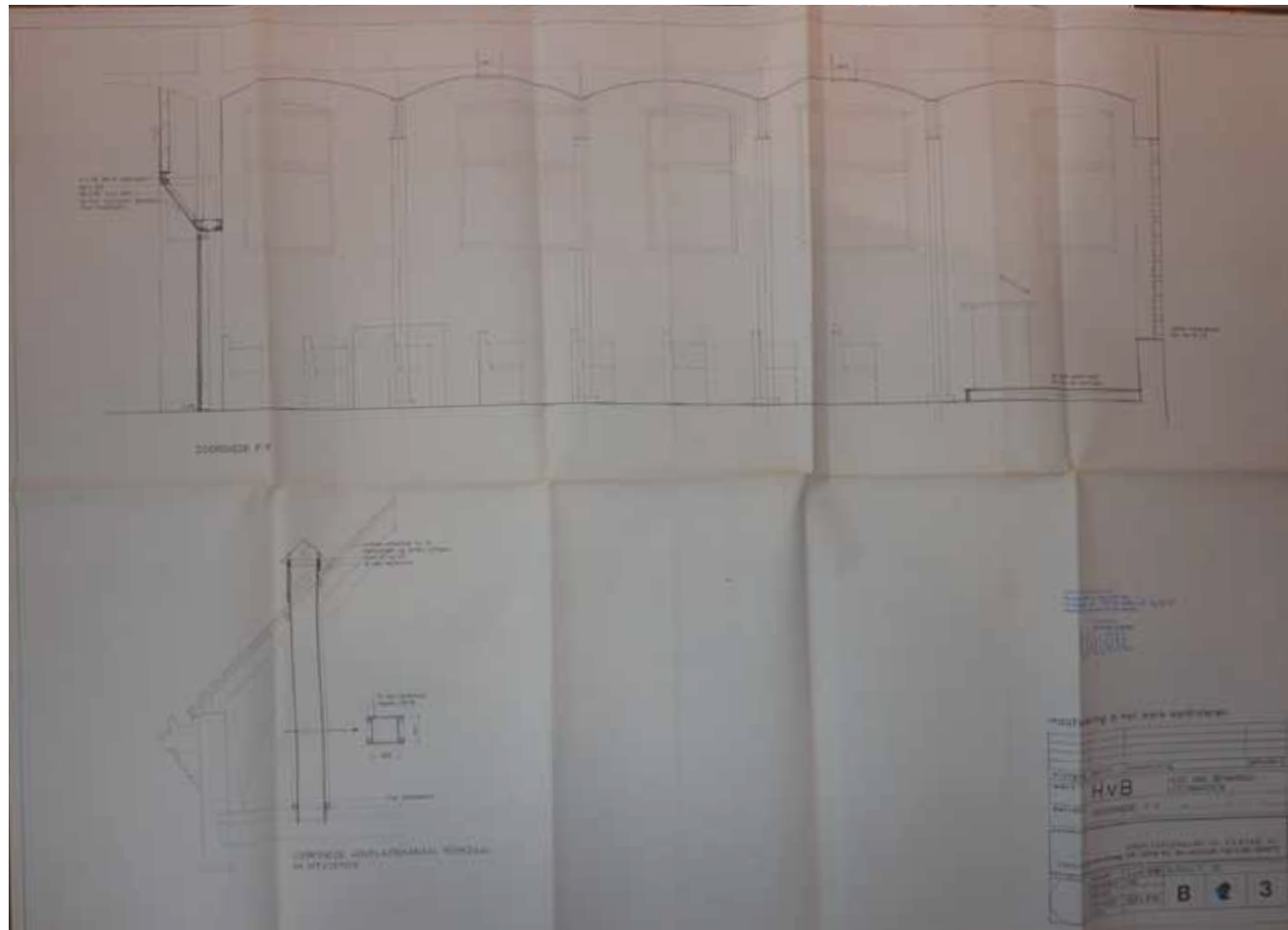
Afbeelding 123. Fragment van het voorstel voor de nieuwe toestand van de eerste verdieping van het complex, door architectenburo irs Vegter b.i., januari 1986. In het voorstel werden het bouwvolume van bouwdeel E verwijderd ten behoeve van het realiseren van een grote sportbinnenplaats. De plannen werden vanwege geldgebrek pas vanaf 1988 in gewijzigde en zeer versoberde versie uitgevoerd (zie Afbeelding 124 en Afbeelding 125). Tekening uit archief architectenburo irs. Vegter.

Afbeelding 124. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdeel E, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. Tijdens deze verbouwing werd een nieuwe indeling van de begane grond gerealiseerd door middel van lichte scheidingswanden. De metselwerk wanden van de bewaardersvertrekken ten zuiden van de poort werden verwijderd ten behoeve van een grotere kantine. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

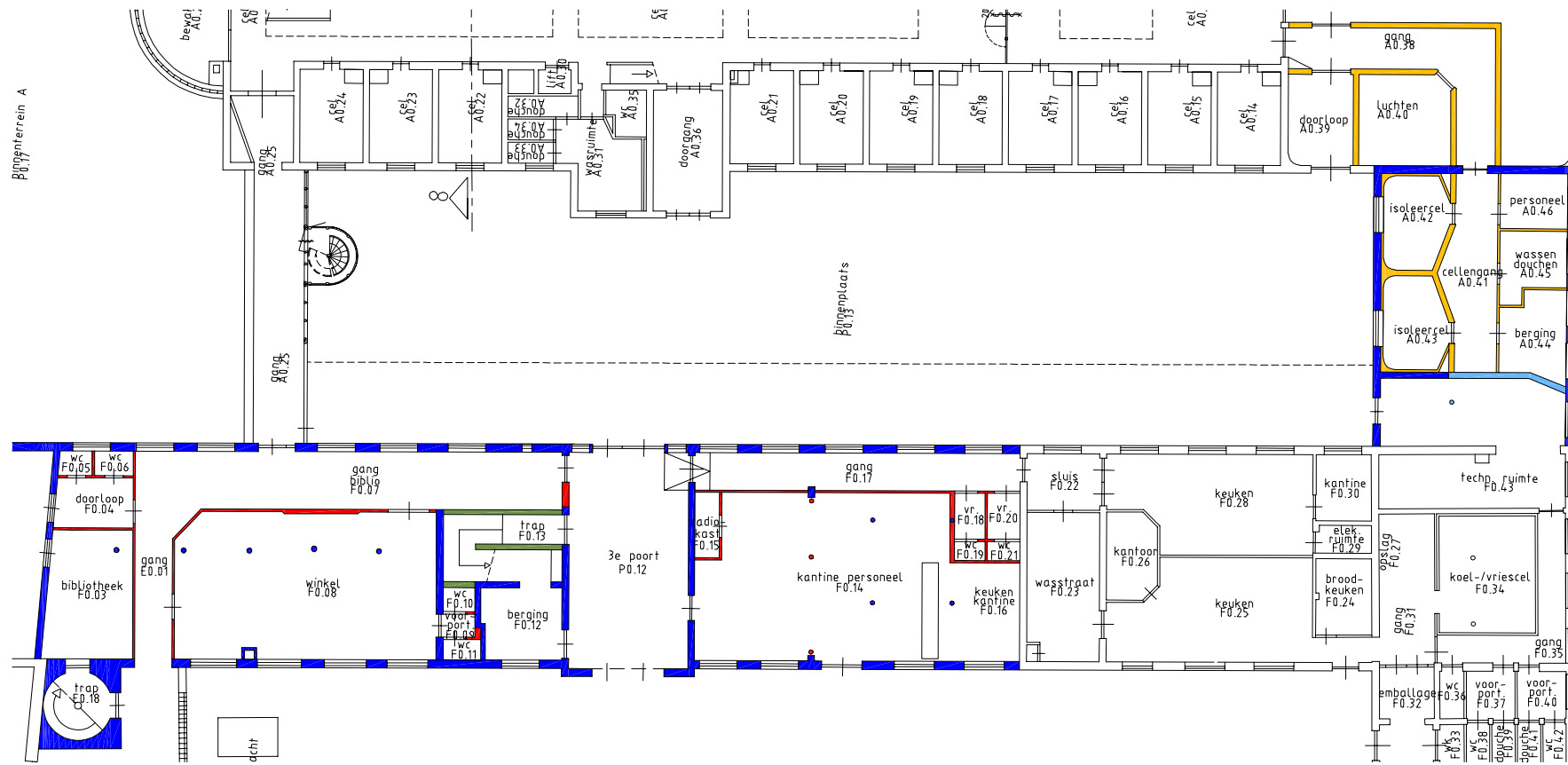

Afbeelding 125. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de eerste verdieping van bouwdeel E, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. Ook de indeling van het linker gedeelte van de verdieping werd gewijzigd door middel van lichte scheidingswanden. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

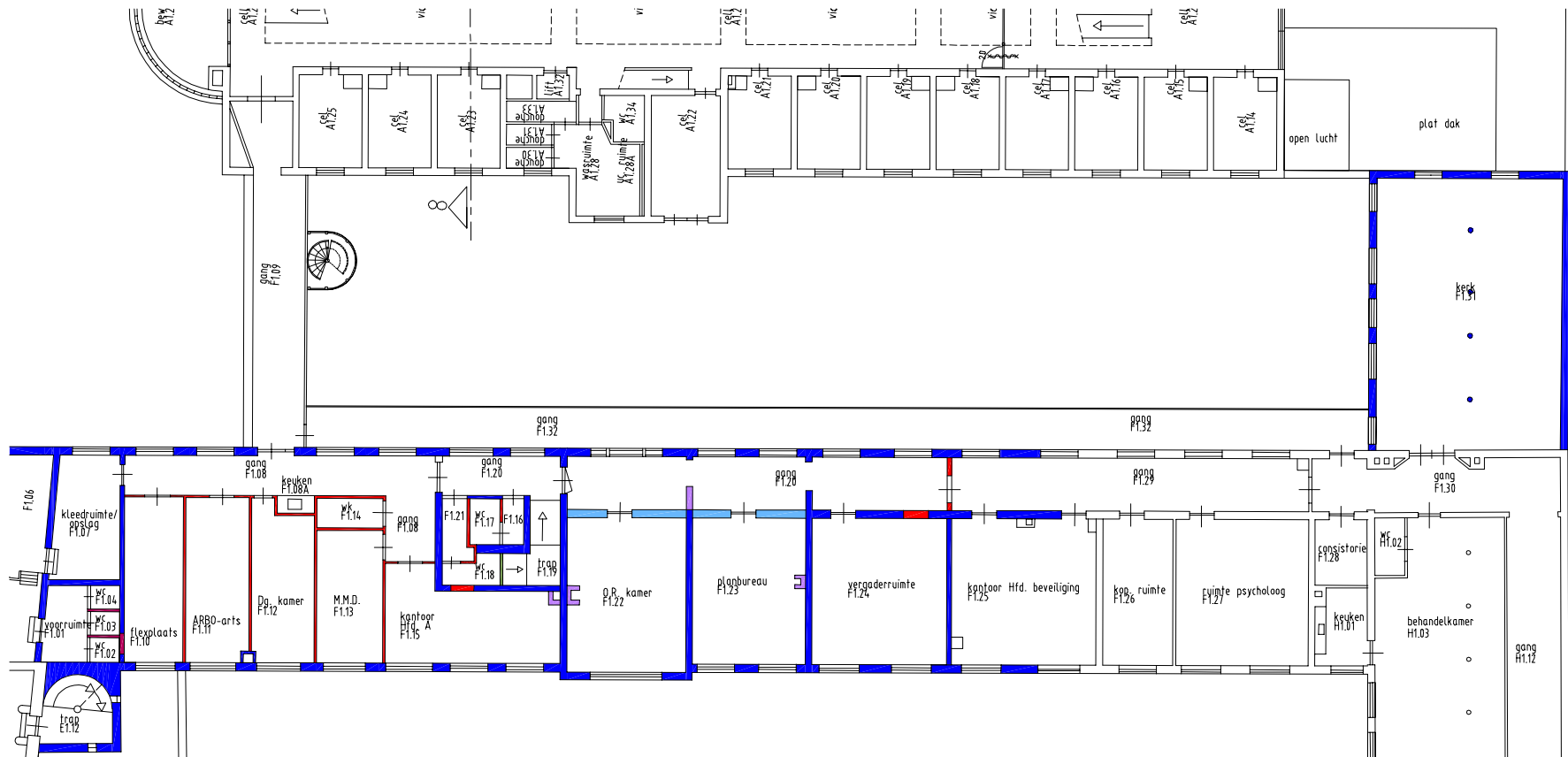
Afbeelding 126. Tekening van de nieuwe toestand van de kerk, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. Tijdens deze verbouwing werd in de oostelijke vleugel op de eerste verdieping een kerk gerealiseerd. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680

PLATTEGRONDEN MET BOUWFASEN

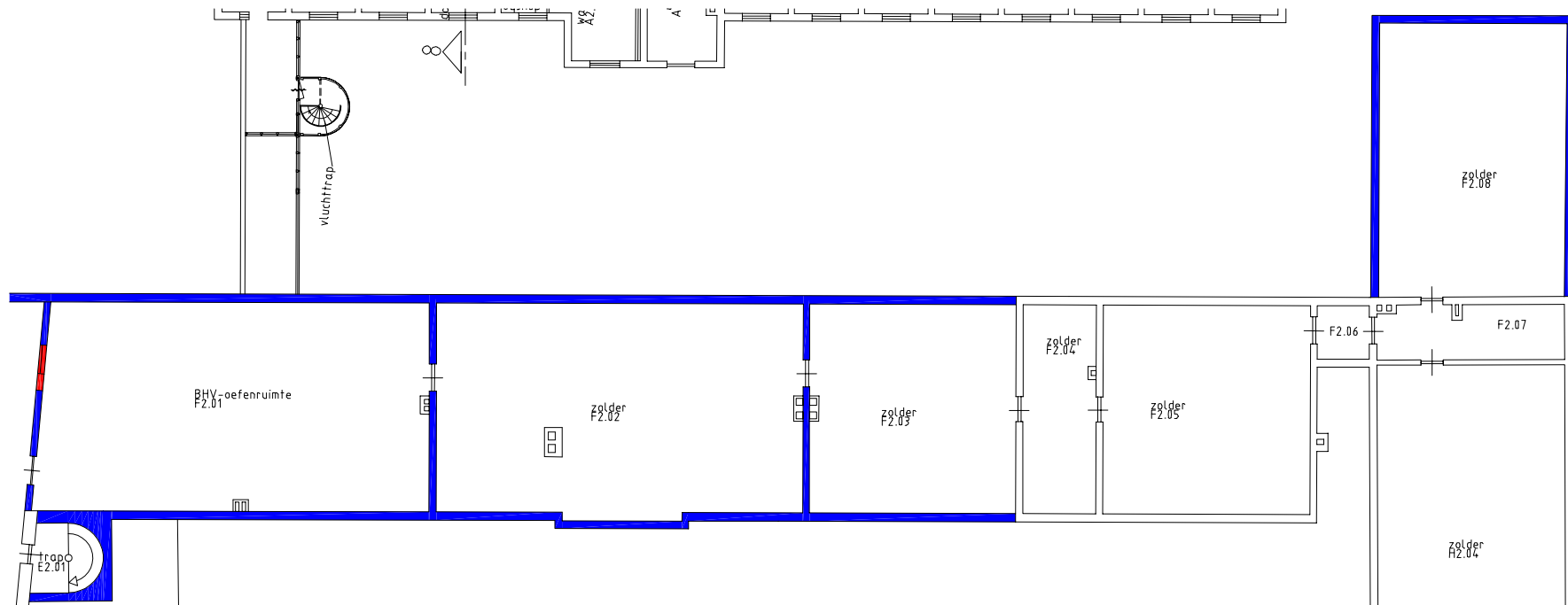
Plattegrond van de huidige situatie van de begane grond met daarop de bouwfasen.

- 1875
- XIXd
- 1949
- 1957
- 1974
- 1988
- 1997

Plattegrond van de huidige situatie van de eerste verdieping met daarop de bouwfasen.

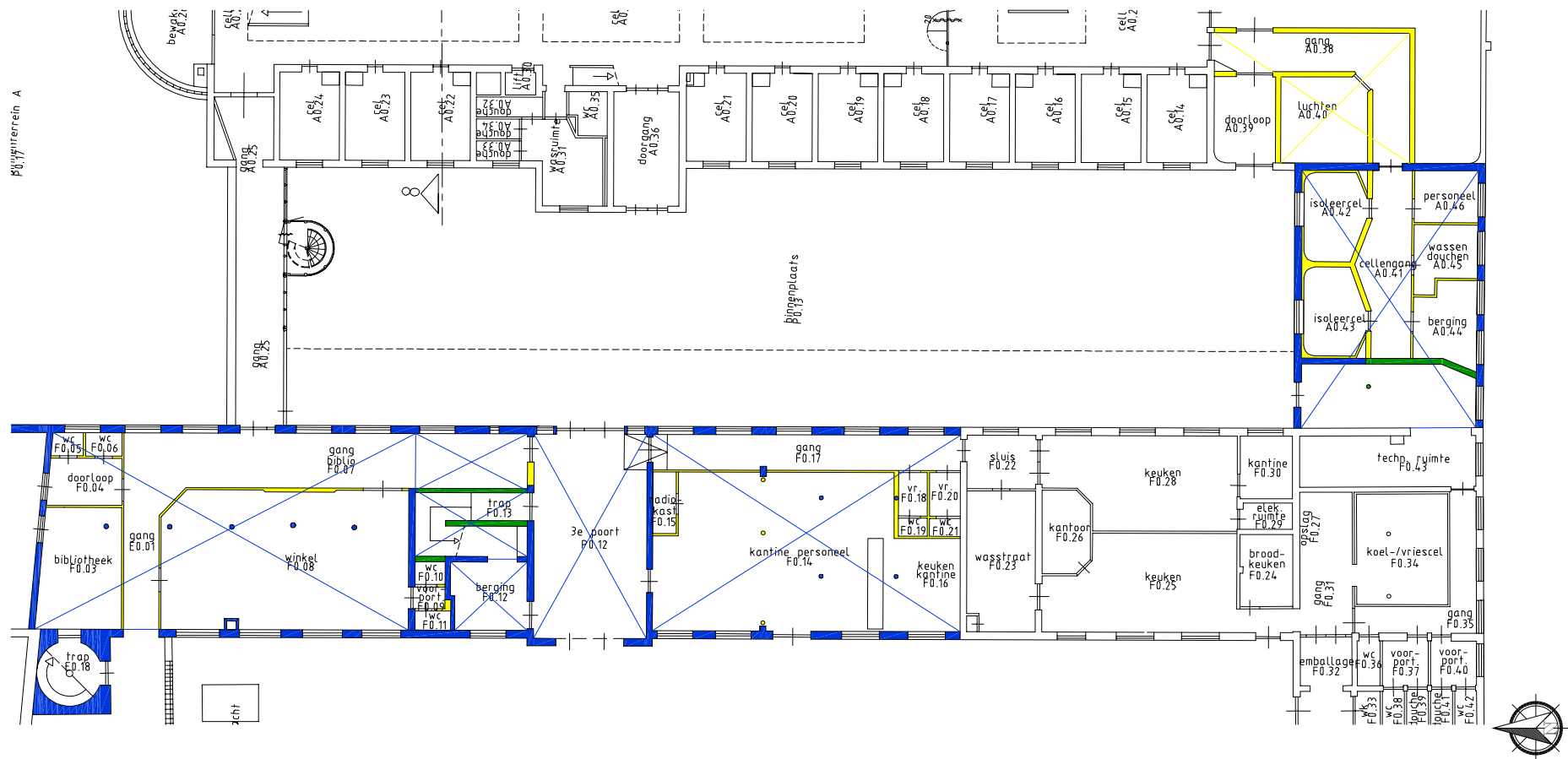
- 1875
- XIXd
- 1949
- 1957
- 1974
- 1988
- 1997

Plattegrond van de huidige situatie van de tweede verdieping met daarop de bouwfases.

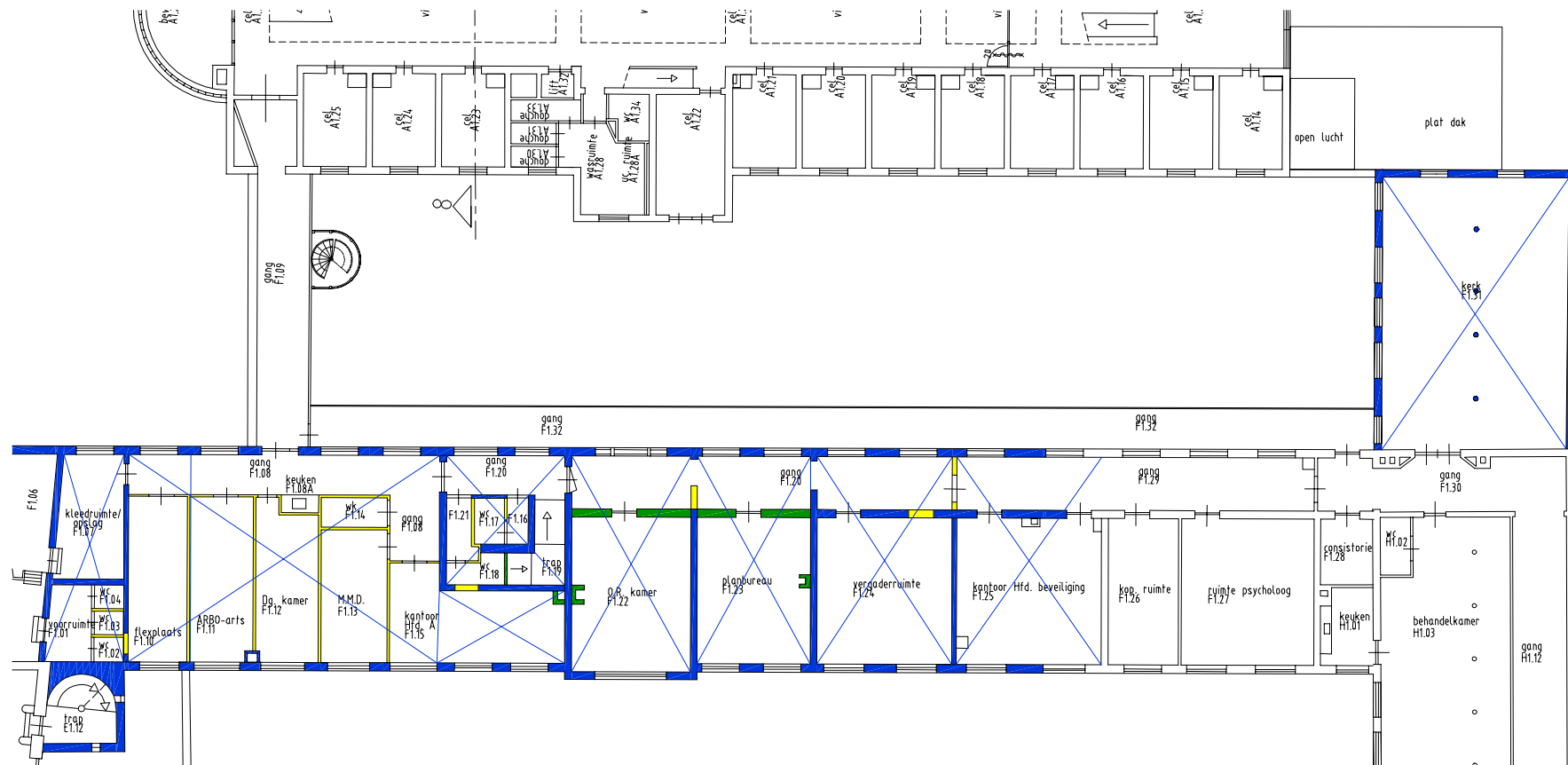
- 1875
- XIXd
- 1949
- 1957
- 1974
- 1988
- 1997

PLATTEGRONDEN MET MONUMENTWAARDEN

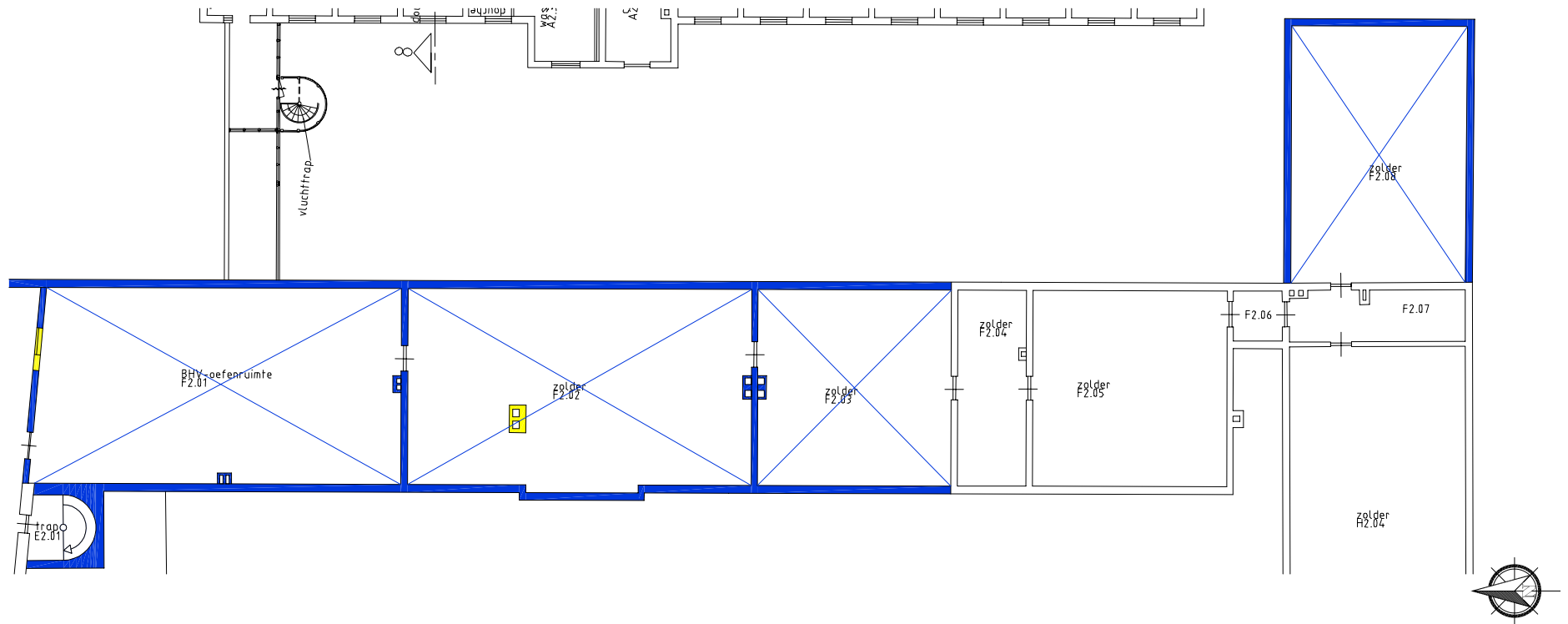
Plattegrond van de huidige situatie van de begane grond met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Plattegrond van de huidige situatie van de eerste verdieping met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

Plattegrond van de huidige situatie van de tweede verdieping met daarop de waardering.

Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk	Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk